

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

VITA ZALAR

»Vedel pa jest nisem tega da se nesmejo Cigani prenočvat«
Prispevek k zgodovini »ciganov« na Kranjskem, 1870-1918

Magistrsko delo

Mentorica: prof. dr. Marta Verginella

Študijski program: Zgodovina

Ljubljana, 2017

Izvleček

»Vedel pa jest nisem tega da se nesmejo Cigani prenočvat« : Prispevek k zgodovini »ciganov« na Kranjskem, 1870-1918.

Magistrsko delo na podlagi gradiva arhivskih fondov štirih okrajnih glavarstev na Kranjskem prispeva nova spoznanja o osebah, ki so bile s strani državnoupravnih organov označene za »cigane«. Zameji se približno na obdobje 1870-1918. Posebno pozornost posveti načrtni inkluziji ciganov v avstrijski sistem podeljevanja domovinske pravice in posledicam kršenja določil o gibanju izven domovinskih občin. Z mikrohistoriografskim pristopom obravnava institucijo odgona v domovinske občine, prisilno delo, spore občin glede domovinske pristojnosti ciganov, kršitve zglasilnih predpisov s prenočevanjem ciganov in dopustne strategije dekriminalizacije nesedentarnega načina preživljanja. Navede spremembe, ki jih v položaj ciganov prinese prva svetovna vojna, in opozori na kontinuiteto avstroogrskih določb glede ciganov v prvi Jugoslaviji. Na koncu predstavi rezultate popisov ciganov z domovinsko pravico na Kranjskem iz leta 1890.

Ključne besede: cigani, Kranjska, odgon, domovinska pravica, popisi ciganov

Abstract

»I didn't know, however, that one is not allowed to accommodate Gypsies« : A Contribution to the History of »Gypsies« in the Duchy of Carniola, 1870-1918.

Key words: gypsies, Carniola, expulsion, right of domicile, gypsy census

The thesis makes use of archival sources produced by local authorities in the Duchy of Carniola to accumulate new data on individuals, labeled as »gypsies« by the Austrian authorities. It focuses on the years 1870-1918. Attention is given especially to deliberate state-led inclusion of the gypsies by granting them the right of domicile and to the consequences of breaking the laws regarding the right of travelling outside of their home municipality. Using a microhistorical approach the thesis touches upon the question of expulsions of gypsies to their home municipalities, forced labor, municipal disputes over the gypsies' right of domicile, and strategies of self-decriminalizing the non-sedentary way of life. It includes short explanations of the changes brought by the WWI and argues that there is a clear continuity of the existing gypsy laws after the dissolution of the Habsburg empire in the newly founded Kingdom of Yugoslavia.

Kazalo

Uvod.....	5
1. Epistemološka in terminološka izhodišča.....	7
2. Metodološka izhodišča in raziskovalna vprašanja.....	12
3. O državnoupravni definiciji »ciganov« v Habsburški monarhiji.....	15
4. Zakonski okvirji obravnavanja ciganov v Cislajtaniji	19
Prelomni <i>Zigeunererlass</i> iz leta 1888	22
Zaostritev deželnoupravnega odnosa do ciganov leta 1912	25
5. Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi«, 1888-1919.....	27
5.1 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Radovljica	29
5.2 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Logatec ..	30
5.3 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica.....	34
6. Zagonetke določanja domovinske pristojnosti ciganov: primer ciganov Reichardov v občini Kropa.....	38
7. Institucija odgona in z njo povezani stroški: primer ciganskih obsojenk v prisilni delavnici Lankowitz	45
8. Kršitve zglasilnih predpisov: neprijavljeno prenočevanje ciganov	47
8.1 Prenočevanje ciganov kot prekršek: primeri iz okrajnega glavarstva Radovljica	47
8.2 Prenočevanje ciganov kot prekršek: primeri iz okrajnega glavarstva Logatec.....	48
9. Strategije in možnosti dekriminalizacije preživljanja.....	53
9.1 Prošnje za glasbene licence.....	53
9.2 Najemanje bivališč.....	54
9.3 Prošnje za potna dovoljenja	56
9.4 Odzivi lokalnih oblasti na prisotnost ciganov kot vir za preučevanje strategij preživetja..	57

10.	Prva svetovna vojna in cigani na Kranjskem	60
11.	Pa v prvi Jugoslaviji?	65
12.	Popisi ciganov na Kranjskem.....	68
	Seznam ciganov, pristojnih v občine na Kranjskem leta 1890	71
	Okraj Postojna.....	74
	Okraj Kočevje	75
	Okraj Krško.....	75
	Okraj Kranj	76
	Okraj Ljubljana okolica	76
	Okraj Litija.....	77
	Okraj Logatec.....	77
	Okraj Radovljica	77
	Okraj Kamnik.....	80
	Okraj Novo mesto	80
	Okraj Črnomelj	82
	Zaključek.....	84
	Povzetek.....	88
	Arhivski viri	89
	Arhiv Republike Slovenije.....	89
	AS 131 Okrajno glavarstvo Kranj.....	89
	AS 133 Okrajno glavarstvo Ljubljana – okolica.....	89
	AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec.....	89
	AS 137 Okrajno glavarstvo Radovljica	91
	Objavljeni viri	92
	Časopisni viri	92

Literatura.....	93
Monografije.....	93
Zborniki.....	93
Članki v zbornikih.....	94
Članki v znanstvenih revijah.....	94
Seminarske naloge, diplome, magisteriji in disertacije	96
Raziskovalna poročila	97

Uvod

Namen pričujočega magistrskega dela je predstaviti možnosti, ki jih za pisanje zgodovine ciganov odpira do sedaj še neuporabljeno gradivo iz Arhiva Republike Slovenije.

V prvem poglavju pojasnim svoja epistemološka in terminološka izhodišča ter utemeljim dosledno rabo izraza »cigan« (in ne Rom ali Cigan) v celotnem tekstu. Moja terminološka odločitev izhaja iz teze, da habsburški državnoupravni organi kot ustvarjalci arhivskega gradiva, na katerem sloni moje raziskovalno delo, z oznako »cigan« operirajo kot z administrativno etiketo, ki ni determinirana z etničnimi temelji. Kratko predstavim razkol med primordialistično in modernistično strujo v romoloških/ciganoloških študijah.

V drugem poglavju opišem svojo metodologijo in osnovna raziskovalna vprašanja.

Tretje poglavje z naslovom *O državnoupravni definiciji »ciganov« v Habsburški monarhiji* vsebuje navedbe iz virov, iz katerih je razvidno, na kakšen način so oblastni organi v izbranem obdobju konstruirali kategorijo »ciganskosti«.

Četrto poglavje oriše legislativni okvir, znotraj katerega so se gibale oblastne strukture pri interakciji s cigani. Poznavanje določil teh zakonov ter širšega konteksta, v katerem so bili ti zakoni sprejeti, je ključnega pomena za analizo arhivskih virov, uporabljenih v magistrski nalogi. Več pozornosti posvetim prelomnemu odloku ministrstva za notranje zadeve – tim. *Zigeunererlass* z dne 14. septembra 1888.

Peto poglavje preko analize sporadično ohranjenih letnih poročil o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« iz obdobja 1888-1919 prikaže razsežnosti proticiganskih ukrepov na ravni okrajev.

Šesto poglavje na podlagi primera vprašanja domovinske pristojnosti ciganov Reichardov iz občine Kropa prikaže načine in postopke, prek katerih so oblastni organi ugotavljali in dodeljevali domovinsko pristojnost.

V sedmem poglavju se na primeru ciganskih kaznjenk, poslanih v prisilno delavnico Lankowitz na Štajerskem, posvetim instituciji odgona in odgonskim stroškom.

Osmo poglavje je poglavje, v katerem »protagonisti« niso cigani, marveč posestniki, ki so se zaradi neprijavljene prenočevanja ciganov znašli v kazenskem postopku in na zaslišanju

pojasnjevali svoje motive za nudenje prenočišča potujočim skupinam ciganov. Njihova pričanja nudijo ilustrativen vpogled v interakcije med sedentariziranim prebivalstvom Kranjske in potujočimi skupinami (pretežno domačih) ciganov.

Deveto poglavje z naslovom *Strategije in možnosti dekriminalizacije preživljanja* v treh podpoglavjih prikaže načine, prek katerih so si osebe, ki so jih oblasti kategorizirale kot »cigane«, lahko zagotovile (ali vsaj poskušale zagotoviti) dekriminalizacijo svojega načina preživljanja. Ti vzvodi so na primer vlaganje prošenj za glasbene licence, dovoljenj za opravljanje obrti, legitimacij in potnih dovoljenj. V sklopu tega poglavja predstavim zanimiv primer ciganske družine, ki se je z najemom hiše znašla v navzkrižju interesov lastnika hiše in lokalnih oblasti.

Deseto poglavje nudi nekaj iztočnic za razumevanje zaostritve oblastnega odnosa do ciganov tekom prve svetovne vojne.

V enajstem poglavju z naslovom *Pa v prvi Jugoslaviji?* nakažem kontinuiteto avtroogrskih zakonskih odločb, ki jih je država-naslednica še vsaj nekaj let striktno izvajala.

Zadnje, dvanajsto poglavje, odgovori na vprašanje, kolikšna in kakšna populacija ciganov je bila na Kranjskem ob koncu 19. stoletja. Sloneč na arhivskih virih, ki sem jih našla v fondih Arhiva RS, dopolnjenih z ugotovitvami Andreja Studna, so navedeni podatki o okoliščinah nastanka popisov ciganov na Kranjskem. Avtorica podrobneje predstavim rezultate – do sedaj v slovenskem prostoru še neznanega oziroma neobjavljenega – popisa ciganov z domovinsko pristojnostjo v občinah na Kranjskem iz leta 1890, ki ga hrani Arhiv RS.

1. Epistemološka in terminološka izhodišča

Vprašanje ustrezne terminologije za poimenovanje izredno heterogenih skupnosti, ki jih evropski zgodovinski viri poimenujejo s krovnimi izrazi *cigani/Cigani*, *Zigeuner*, *gypsies*, *zingari*, itd., redno buri duhove tako raziskovalcev kot tudi romskih aktivistov in splošne javnosti. Razprave o terminologiji lahko v grobem razdelimo v dva tematska sklopa. Na enem nivoju poteka razprava o pejorativnosti starejših izrazov in smiselnosti splošne rabe izraza *Rom*. Če zgolj ilustrativno navedem eno izmed mnogoterih mnenj, je po Petru Vermeerschu raba izraza *Roma* kot nadpomenke za izredno heterogeno mešanico skupnosti po Evropi (in svetu) smiselna zato, ker se s tem izrazom želi distancirati od družbene stigme in proizvesti bolj pozitivno podobo skupnosti kot etnične skupnosti, ki se pojavlja v več državah.¹ Drugi nivo razprav, ki je za pričujoče magistrsko delo relevantnejši, je razkol med primordialistično-esencialističnim in modernističnim interpretativnim pristopom. Znotraj romskih/ciganskih študij namreč podobno kot znotraj nacionalnih historiografij poteka ostra razprava o tem, na kakšen način definirati in (časovno) zamejiti preučevano skupino/skupnost. Od katerega trenutka dalje lahko pišemo o zgodovini Romov? Pomeni pisati o zgodovini Romov pisati o zgodovini jasno oblikovane etnično-jezikovne skupnosti? Kolikšna je stopnja kontinuiranosti med skupinami ljudi, ki jih viri npr. 18. stoletja etiketirajo kot »cigane«, in današnjo romsko skupnostjo? Vsa vprašanja, ki si jih zastavljajo nacionalne historiografije, torej odzvanjajo tudi na polju romoloških študij. Argumentirali bi lahko, da so tovrstna vprašanja trenutno na področju romoloških študij še bolj akutna zato, ker so odgovori nanje instrumentalizirani pri širjenju idej o Romih kot enotnem narodu s skupno zgodovino, jezikom, izvorom in interesi.

Začrtanju monolitnega in brezkompromisnega odgovora na tovrstna vprašanja se lahko izognemo s tem, da pozornost usmerimo na ustvarjalce zgodovinskih virov in odgovorimo na vprašanje, kako oni definirajo »cigane«.

Zagovarjam tezo, da je izraz *cigan* v Habsburški monarhiji z vidika državnoupravnih organov, zakonov in regulacij še izrazito socialna in ne etnična kategorija. Z njim v uradnih dokumentih namreč ne označujejo etnične pripadnosti posameznika, marveč kombinacijo njegovega načina življenja, poklica, zunanosti in le izjemoma tudi etničnosti. To tezo – ki v krogih

¹ McGarry, Aidan. »Ethnic Group Identity and the Roma Social Movement: Transnational Organizing Structures of Representation«. *Nationalities Papers*, 36/3 (2008), 449. Povzeto iz Zalar, Vita. »Mednarodne romske organizacije«, 4.

»romskih/ciganskih študij« sicer ni nič pretresljivo novega, a tudi ni vsesplošno sprejeta – bom avtorica v prihajajočih poglavjih dokazovala z nekaj mikrozgodovinskimi primeri iz pregledanega arhivskega gradiva in s primeri iz študij drugih avtorjev – Pavle Štrukelj in Vaneka Šiftarja.

Iz teze o administrativnem kategoriziranju ciganov na neetnični osnovi izvajam trditev, da ne moremo in ne smemo enačiti semantičnih polj izrazov *cigan* in *Rom*. Izraz *cigan* je namreč historična socialna kategorija, medtem ko po prvem svetovnem romskem kongresu leta 1971 razširjen izraz *Rom* izrazito sloni na etnični (samo)identifikaciji. Povedano drugače, menim, da je enačenje semantičnega polja besede *Rom* (kot eksonima in endonima hkrati) s semantičnim poljem besede *cigan* (kot je v rabi na primer v virih dolgega devetnajstega stoletja) hkrati ahistorično in primordialistično. Prevajanje izrazov, uporabljenih v virih – *Zigeuner*, *zingari*, *Cigan*, *Tsigan* – v izraz *Romi* je problematično retrogradno poseganje v terminologijo.

Kot poudarja italijanski antropolog Leonardo Piasere, je izraz *cigan* heteronim z več pomeni, njegovo semantično polje pa se zaradi svoje fluidnosti izmika minimalni definiciji. Po Piasereju ni dovolj skupnih elementov, na podlagi katerih bi lahko postavili enotno, mednarodno priznano definicijo pojma *cigan*. Ti skupni elementi bi lahko bili nomadizem, jezik, noša, somatske poteze, poklici, ipd. Vendar lahko vsakega izmed teh elementov zavrnemo z nekaj primeri. V vseh zgodovinskih, socialnih in političnih kontekstih namreč obstajajo mnoge osebe, ki jih njihova okolica imenuje »cigani«, a v vsaj enem aspektu odstopajo od naštetih elementov. Obstajajo na primer osebe, ki jih imenujemo »cigani«, pa nimajo nomadskega življenja; obstajajo »cigani«, ki govorijo le jezik lokalnega prebivalstva; obstajajo »cigani«, ki nimajo temnejše kože in »cigani«, ki ne opravljajo poklicev, ki veljajo za tradicionalno ciganske. Nobeden od teh kriterijev nam torej ne omogoča, da bi postavili enotno definicijo. Piasere opozarja, da so se v zgodovinskih kronikah oznake za ljudi, ki so danes znani kot *Romi* ali »cigani«, skozi čas spreminjale. Raziskovalci, ki tem spremembam denominacij sledijo skozi stoletja, ponavadi predpostavljajo, da gre za isto skupino ljudi, in jih vse združujejo v današnjo kategorijo »ciganov«. Pri tem pozabljajo na pomembno dejstvo, da te denominacije niso bile samo etnične kategorije, pač pa tudi socialne.² Angleški zgodovinar David Mayall izpostavlja, da

² Povzeto po: Janko Spreizer, Alenka. »Zadrega poimenovanja Ciganov/Romov, polja njihovega proučevanja in socialna antropologija Ciganov/Romov.« *Monitor ZSA : revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 12/1-2 (2010), 94-96.

je meja med »Cigani« in »Necigani« fluidna. Meje, etikete in stereotipi, ki se nanašajo na »Cigane«, so namreč redko konstantni ali konsistentni.³

Nizozemski zgodovinar Wim Willems, avtor odmevne knjige *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, meni, da etiketo »cigani« lahko interpretiramo na dva načina, in sicer kot oznako za eno samo ljudstvo, etnijo, ki živi razdrobljeno, v skupinah, ali pa kot kolektivno poimenovanje različnih etničnih skupin. Po Willemsu je bilo opravljenih premalo antropoloških študij, da bi lahko na podlagi njihovih izsledkov zanesljivo določili, kaj imajo »cigani« skupnega. Večinoma raziskovalci etnično identiteto »ciganov« interpretirajo kot nesporno določeno. Etnično skupino »ciganov« določajo na podlagi primordialističnega pojmovanja etničnosti, po katerem so temeljna obeležja skupni jezik in indijski izvor »ciganov« ter njihov izvirni potujoči način življenja. Tovrstni monolitni koncept o »ciganih« je zasenčil zgodovinsko in etnično raznolikost pojma.⁴

Raziskovalno delo Wima Willemsa sodi v t. i. »nizozemsko šolo«. To je skupina nizozemskih zgodovinarjev in sociologov, ki jih nekateri kritiki v romoloških krogih – na primer Thomas Acton – imenujejo »radikalni socialni konstrukcionisti«. Poleg Willemsa mednje sodita še Leo Lucassen in Annemarie Cottaar. Avtorji nizozemske šole so v svojih delih spodbijali dominanten diskurz romoloških študij, ki zagovarjajo tezo o skupnem etničnem izvoru ciganov. Centralna teza Wima Willemsa je, da »cigani« niso resnična etnična entiteta, temveč invencija učenjakov devetnajstega stoletja, kot so Grellmann, Borrow in drugi. »Cigansko identiteto« so po Willemsu skonstruirali učenjaki, še zlasti Grellmann, ki so ustvarili jezik enotnosti ob preučevanju različnih heterogenih populacijskih skupin. Ta enotnost »ciganske identitete« je konstrukt, ki ga v sodobnosti perpetuirajo vladni uslužbenci, vladne politike in akademiki, ki »cigane« definirajo kot enotno ljudstvo. Ideja in vera v skupno etnično identiteto Romov sta po Willemsu odgovor na persekucijo in diskriminacijo in potrebo po artikulaciji odgovora nanju. Po mnenju nizozemske šole ni nobene etnične osnove ali povezave med različnimi skupinami, identificiranimi za »cigane«, razen v tolikšni meri, kolikor so snovalci uradnih državnih politik, romski intelektualci in politične vodje skušali ustvariti skupno »cigansko identiteto«. Postmodernistične in konstruktivistične teze nizozemske šole na področju romoloških študij niso

³ David Mayall, *Gypsy Identities 1500-2000 : From Egipcyans and Moon-men to the Ethnic Romany*. London: Routledge, 2004, vii.

⁴ Povzeto po: Janko Spreizer Alenka. »Zadrega poimenovanja Ciganov/Romov«, *Monitor ZSA*, 94-97.

dominantne. Njihovi kritiki, na primer Thomas Acton, jim očitajo slabo poznavanje Ciganov samih in romskih dialektov, nekateri kritiki pa konstruktivistične teze označujejo celo kot historični revizionizem. Angus Bancroft opozarja, da je ne glede na dobre namene dekonstrukcija etničnosti lahko politično škodljiva etnični skupini, še zlasti če njihovi dekonstrukciji kot etnični skupini sledi rekonstrukcija kot socialno delinkventna subkultura. Ian Hancock pa opozarja, da se je treba vprašati, kdo oziroma katere družbene skupine imajo dovolj družbene moči za samodefiniranje in samoidentificiranje svoje etničnosti; meni, da Romi te pravice do osnovne samodeskripcije niso imeli in so šele pred kratkim (najbrž s tem cilja na obdobje okrog prvega svetovnega romskega kongresa, ki je bil organiziran leta 1971) pridobili dovolj družbene moči, da spodbijajo tovrstne učenjaške dekonstrukcije in reprezentacije njih samih.⁵ Leo Lucassen, Wim Willems, and Annemarie Cottaar so leta 1998 skupaj izdali še eno odmevno študijo z naslovom *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*, v kateri skupaj zagovarjajo tezo, da Cigani niso potomci popotnikov, ki so pred stoletji prišli iz Indije, da torej niso potomci ene specifične etnične skupine. Avtorji ponudijo alternativno razlago, ki popolnoma nasprotuje dominantni narativi v romoloških študijah. Menijo, da so »Cigani« ljudje, ki so zaradi svojih poklicev imeli nesedentaren način življenja in so bili zaradi tega v Evropi skozi čas vse bolj stigmatizirani. Sčasoma jih je njihova marginalizacija prisilila v to, da so razvili distinktivne kulturne znake. »Cigani« so se kot družbena skupina po mnenju »nizozemske šole« pojavili v času, ko so evropske države še bile v procesu konsolidacije svoje moči; rastoča moč državnih oblasti je ustvarila kategorijo »Ciganov«. Ko sta v devetnajstem in dvajsetem stoletju naraščala moč in birokratski nadzor nad populacijo, so bili »Cigani« čedalje bolj marginalizirani. »Nizozemska šola« torej zagovarja teorijo o ciganski etnični identiteti kot družbenem konstrukt, ki je v glavnem v funkciji vladnih poskusov vzpostavitve represivnega birokratskega nadzora. Daniel Chirot opozarja, da ta teorija ni brez slabosti in jo je mogoče spodbijati zlasti s spoznanji lingvistike. Lingvistične študije namreč prek preučevanja romskih dialektov kažejo na skupni prajezik, soroden severnoindijskim jezikom. Tezo o poglavitni vlogi moderne birokratske države pri konstrukciji »Ciganov« kot ločene entitete pa je moč spodbijati na primeru Romunije. V Romuniji so bili Cigani namreč označeni za posebno skupino prebivalstva že stoletja pred razvojem moderne konsolidacije državne moči. Chirot meni, da

⁵ Colin Clark, »Wim Willems, In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution«, v: *Ethnic and Racial Studies*, 23/4 (2000), 784-785.

razvoj »ciganske identitete« ni zgolj posledica državne represije in stigmatizacije.⁶ To možnost dopušča tudi Wim Willems. Opozarja, da izraz »Cigani« zaobjema različne etnične skupine s svojimi lastnimi poimenovanji, na primer *Gitanos, Sinti, Rom, Kalderas*. V nekaterih državah, na primer v Angliji in na Irskem, se izraz »Cigani« uporablja tudi za oznako domorodnih popotnikov (*travellers*). Willems ne izključi možnosti, da imajo te skupine skupen izvor, vendar skeptično opozarja, da še ni dokazano, v kolikšni meri si delijo skupne korenine. Po mnenju Willemsa se zdi, da so skupne vezi šibke in redke in da se posamezne skupine ne čutijo poenotene oziroma ne gojijo zavedanja o skupni zgodovini.⁷

Primer dominantne primordialistične razlage »ciganske/romske identitete« je izjemno vplivni pokojni britanski romolog in aktivist Donald Kenrick, ki je v svojem široko uporabljanem historičnem slovarju Ciganov (Romov) [*Historical Dictionary of Gypsies (Romanies)*] navedel, da izraz *Gypsies* v angleščini izvira iz časov, ko so Romi prvič prišli v zahodno Evropo⁸ in se je uveljavilo zmotno prepričanje, da so prišli iz Egipta. Kenrick je torej verjel, da so so Romi (uporabi besedo *Romanies* in ne *Gypsies*!) v zahodno Evropo prišli kot že oblikovana skupina s skupnimi lastnostmi.⁹

Poleg predstavljenih terminoloških zagat želim opozoriti še na problematično interpretativno-epistemološko izhodišče, ki je prisotno v velikem deležu publikacij o zgodovini ciganov. Pisanje zgodovine ciganov se pogosto sprevrže v pisanje zgodovine preganjanja ciganov, to pisanje pa nujno vedno zaznamuje vedenje o grozovitem preganjanju in morjenju ciganov v času druge svetovne vojne. Marsikatero historiografsko delo, ki se loti obdobja devetnajstega stoletja, zaide v teleološko opisovanje zgodovine preganjanja ciganov, pri čemer se vsak sprejeti državni ukrep interpretira kot naslednja stopnička na poti proti neizogibni kulminaciji krutosti preganjanja med drugo svetovno vojno. Tovrstni teleološki pristop spregleda, da so marsikateri »proticiganski« ukrepi avstrijske vlade s konca devetnajstega stoletja zgolj ukrepi države, ki iz administrativnih vzrokov skuša čim bolj natančno nadzorovati premike in aktivnosti svojega prebivalstva. Nesedentarni del prebivalstva, na primer *vagabundi*, berači, potujoči obrtniki, predstavljajo izziv tovrstnim državnim aspiracijam po nadzoru nad prebivalstvom, zaradi česar so izpostavljeni

⁶ Daniel Chiot, »Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach. By Leo Lucassen, Wim Willems, and Annemarie Cottaar«, v: *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 30, No. 2, 1999, str. 306-308.

⁷ Wim Willems, *In search of the True Gypsy*, 5.

⁸ V ležer tisk postavila avtorica.

⁹ Donald Kenrick, *Historical dictionary of the Gypsies (Romanies)*, 68, 69. Geslo *Gypsy*.

večji državno vodeni represiji. Res je sicer, da že v devetnajstem stoletju nastajajo antropološke, etnološke in sociološke študije, ki z argumentiranjem o »rasnih temeljih« dokazujejo na primer domnevno dedno nagnjenost h kriminalu, prirojeno lenobo, ipd., vendar obstoj teh študij še ne pomeni, da na državni administrativni ravni lahko govorimo o sistematičnem preganjanju ciganov na etnični ali rasni ravni.

Na to problematiko teleološkosti študij o zgodovini Romov je z drugimi besedami opozoril tudi zgodovinar Ari Joskowitz, ki pojasnjuje, da je polje romskih študij (*Romani Studies*) nagnjeno k poudarjanju dolgih kontinuitet v stereotipiziranju in preganjanju Romov. Meni, da je na to spodbudno vplival rastoč interes za raziskovanje marginalnosti, pa tudi rastoč romski aktivizem v zadnjih desetletjih. Še zlasti dela, napisana v začetku 70. let, ko se je začelo romsko gibanje za državljanske pravice, so zelo izpostavljala zakonske okvirje, ki so strukturirali marginalizacijo Romov pred, med in po drugi svetovni vojni.¹⁰

2. Metodološka izhodišča in raziskovalna vprašanja

Kot že navedeno, pričujoče magistrsko delo temelji na arhivskem gradivu, in sicer na korespondenci državnoupravnih organov. V njem se skorajda ne poslužujem časopisnih virov, prav tako ne analiziram takratnih literarnih zapisov in etnografskih študij o ciganih. Razlog za to je preprost – literarni, etnografski in časopisni viri so že bili uporabljeni v študijah Andreja Studna, Pavle Štrukelj, Vere Klopčič in Vaneka Šiftarja. Zgodovina *diskurza* o ciganih na območju Kranjske je torej že bila deležna historiografske obravnave. Tudi zgodovina višjeupravnih regulativ in zakonskih okvirjev Habsburške monarhije za postopanje s cigani je že temeljito raziskana – bralca usmerjam na primer k publikacijam Floriana Freunda. Nasprotno pa nam močno primanjkuje konkretno vedenje o ciganih na Kranjskem in sicer tako, ki ne bi bilo izraz takratnega prevladujočega diskurza. Kolikšna populacija je klasificirana in obravnavana kot »ciganska«? V katerih občinah cigani sploh imajo domovinsko pristojnost? Kateri priimki veljajo za »ciganske«? Kakšna je starostna, spolna, poklicna struktura ciganske populacije? Kakšni so migracijski vzorci ciganov na Kranjskem? Kakšne so njihove strategije preživetja? Kako jih lahko umestimo v ekonomske procese obravnavanega obdobja? Koliko ciganov je na

¹⁰ Joskowitz, Ari. »Romani refugees and the postwar order«, 763.

letni ravni sodno obravnavanih in zaradi katerih prestopkov? Se je moč dokopati do kakršnikoli ego-dokumentov? To so bila okvirna raziskovalna vprašanja, na katera sem želela odgovoriti.

Pri odgovoru na tovrstna vprašanja bi bili publicirani viri nezadostni, četudi jih je v obilju. V časopisju slovenskega prostora je znatno število omemb ciganov na Kranjskem in razprav o »ciganskem vprašanju«¹¹, vendar ne zadostujejo za uravnoteženo pisanje zgodovine ciganov. Časopisni in drugi publicirani viri imajo svoje slabosti – senzacionalizem, nepreverjenost podatkov, manipuliranje s podatki, pristranskost avtorjev tekstov itd. – kar je problematično pri zgodovinenju katerekoli tematike. Ob uporabi tovrstnih virov avtorji historiografskih študij lahko podležejo splošni retoriki, uporabljeni v virih. Konkretnije – ob branju časopisnih omemb ciganov sodobni bralec dobi vtis, da so cigani konec 19. stoletja vseprisotni, da podeželje in kmetje vsakodnevno trepetajo pred njihovo grožnjo in da so s cigani povezani incidenti skorajda vsakodnevni pripetljaj. Vzporejanje časopisnih poročil z arhivskimi viri tovrstne misli postavi v drugačno perspektivo. Ob analizi popisov ciganov, kazenskih registrov in poročil odgonskih postaj ter lokalnih sodišč se izkaže, da cigani niso izstopajoča kriminalizirana skupina. Število kazensko obravnavanih ciganov je namreč majhen delež vseh kazensko obravnavanih beračev, potepuhov in tatov. Poleg tega se na primer pri analizi kazenskih registrov, nastalih ob kršitvi zakona o obveznem prijavljanju prenočevanja tujih oseb, izkaže, da je prostovoljno nudenje prenočišča potujočim skupinam ciganov pogost pojav – utemeljitve lastnikov hiš, zakaj so nudili prenočišče ciganom, pa nudijo redek vpogled v odnose med sedentarnim in nasedentarnim delom prebivalstva.

Iskanja ustreznih arhivskih virov sem se v izhodišču lotila na precej rudimentaren način. Ob uporabi iskalnikov *ScopeArchiv* in *SIRAnet* sem z iskanjem besed in besednih zvez s korenem »cigan-« med zadetki locirala štiri večje sklope gradiva: fonde okrajnega glavarstva Kranj, okrajnega glavarstva Ljubljana okolica, okrajnega glavarstva Logatec in okrajnega glavarstva Radovljica. Pri iskanju virov sem bila torej v tej prvi fazi raziskovalnega procesa odvisna od natančnosti popisov arhivskega gradiva.¹² Zaradi časovne omejitve fondov ostalih okrajnih glavarstev na Kranjskem nisem pregledala. Skleпам, da je v gradivu teh fondov prav tako še večja količina dokumentov, primernih za pisanje zgodovine ciganov na Kranjskem, vendar

¹¹ Formulacija »cigansko vprašanje« je pogosto uporabljen evfemizem, s katerim pisci tekstov, državoupravnih odredb ipd. ubesedijo skupek razprav o ciganih.

¹² Vse navedene fonde je popisala Olga Pivk.

očitno ti dokumenti niso bili tako natančno popisani, zaradi česar jih samo ob pregledu popisov fondov ni moč locirati.

Začetni dvomi, ali bo v arhivskem gradivu sploh moč najti večjo količino dokumentov, posvečenih »ciganskemu vprašanju«, so se razblinili ob prvem obisku arhiva. Fondi okrajnih glavarstev so namreč prava zakladnica uradnih spisov o ciganih. Zaradi pestrega nabora funkcij, ki so jih okrajna glavarstva vršila, se v njihovih fondih nahaja gradivo širokega spektra ustvarjalcev – okrajnih sodišč, občin, orožniških postaj, deželne vlade, deželnega predsedstva, ministrstva za notranje zadeve. Nabor administrativnih in sodnih dokumentov med drugim obsega »ciganske odloke« državnih in deželnih organov, deželna navodila okrajnim glavarstvom o pravilnem zakonskem postopanju s cigani, kazenske registre prestopkov, povezanih s cigani, sezname ciganov, izgnanih iz posameznih odgonskih postaj, in celo rezultate popisa ciganov v habsburških kronskih deželah Štajerski, Kranjski in Avstrijskem Primorju. Zaradi spleta okoliščin, v katerih nekaterim ciganskim posameznikom ni bilo moč osebno dostaviti uradnih dopisov – na primer obvestila o razrešitvi prošnje za glasbeno licenco, potni list, priklic k zglasitvi na okrajnem glavarstvu, ipd. – se je celotna korespondenca, ki bi sicer pristala v rokah posameznika in ne bi bila nikoli arhivirana, ohranila v fondih okrajnih glavarstev in nam omogoča rekonstrukcijo uradne korespondence med posameznikom in državnimi organi.

3. O državnoupravni definiciji »ciganov« v Habsburški monarhiji

Za izhodiščno raziskovalno vprašanje sem si postavila vprašanje, kako so habsburške oblasti za administrativne potrebe izbranega časovnega obdobja definirale kategorijo »cigan«. Oblastni organi so namreč odločali, kateri osebi/družini/skupini ljudi se bo prisodila oznaka »cigan«. Iz česa so v izbranem obdobju konca 19. in začetka 20. stoletja izhajale avstroogrske oblasti pri definiranju »ciganskosti«? Je prevladal kriterij nesedentarnosti, jezika, izgleda, ...?

Menim, da habsburška državnoupravna raba besede »cigan« v devetnajstem in začetku dvajsetega stoletja ni etnični denominator, marveč socialna kategorija. Tudi avstrijska zgodovinarja Florian Freund in Gerhard Baumgartner pojasnujeta, da je v avstrijskih kronskih deželah pri definiranju tega, kdo je cigan, ob koncu 19. stoletja kot odločilni prevladal kriterij nesedentarnosti (*Umherziehen*).¹³

V arhivskem gradivu, katerega ustvarjalci so bili avstrijski državni administrativni, policijski in sodni organi, vprašanje definicije ciganov praviloma ni eksplicitno obravnavano. Oseba je bila lahko označena za cigana na podlagi kombinacije različnih dejavnikov; na podlagi svojega videza, priimka, nesedentarnega življenja, poklica. V dokumentih, s katerimi zgodovinar operira, ponavadi ni nikjer eksplicitno obrazloženo, na podlagi česa je bila določena oseba vnešena v uradne dokumente kot »cigan«. Na podlagi tega bi morda lahko sklepali, da vprašanje določanja identitete ciganov ni problematično in da državni organi očitno nimajo težav z določanjem, kdo je in kdo ni cigan. Vendar nam nekateri viri kažejo, da je bila situacija drugačna in da so avstroogrske oblasti v dolgem devetnajstem stoletju samovoljno in nekonsistentno določale (ne)ciganskost posameznikov. Na primeru ogrskega popisa ciganske populacije z dne 31. januarja 1893 je nazorno razvidna problematičnost iskanja enotnih kriterijev, po katerih bi lahko neko osebo brez dvomov označili za »cigana«. Ogrsko ministrstvo za notranje zadeve je konec 19. stoletja želelo zaostriti politiko do potujočih »ciganov«, češ da naj nesedentarna populacija ne bi bila sestavina ogrske družbe in zato za ljudi brez stalnega prebivališča ni prostora v njej. Oblast je verjela, da naj bi potujoča populacija ovirala intelektualni in materialni napredek države, bremenila državno administracijo in predstavljala nevarnost za javni red in moralo. Vlada je zato v imenu interesa državne varnosti nameravala odpraviti potujoči način življenja teh

¹³ Baumgartner, Gerhard, Freund, Florian. »Der Holocaust an den österreichischen Roma und Sinti.« V: Michael Zimmermann (ur.): Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts, Stuttgart 2007, 203-225.

skupin. Za potrebe takšne politike so v letu 1893 opravili popis ciganov. Rezultati popisa so bili v protislovju z domnevami državnih organov. Od skupno 274.940 popisanih »ciganov« je bilo le 3% potujočih, 7,5% je bilo polsedentarnih, večina pa je bila sedentarna. Popis so vodile lokalne oblasti, ki so po lastni presoji vabile posameznike na intervjuje in na podlagi teh intervjujev izpolnile cenzusne vprašalnike. Pri selekcioniranju »ciganov« za intervju se niso mogle zanašati na objektivne kriterije določanja pripadnosti populaciji, kot so npr. jezik, način življenja, zunanje značilnosti ali lastna opredelitev. Namesto tega so se zanesle na preprost kriterij – na intervju so povabile tiste osebe, ki so bile znane kot »cigan«, torej osebe, ki jih je njihova okolica dojemala kot »cigane«. Realnost je pokazala večjo raznolikost, kot so popisovalci pričakovali. Ciganski jezik je kot materni jezik navedlo le 30% ljudi in le 20% jih je ta jezik tudi znalo. Več kot pol jih je kot materni jezik navedlo madžarščino ali romunščino. Zaposlenih je bilo 134.454 intervjuvancev, torej približno polovica.¹⁴

Problematika ogrskega popisa »ciganov« s konca 19. stoletja je torej v tem, da se za določanje tega, kdo je in kdo *ni* »cigan«, niso opirali na jasno določene kriterije. Namesto tega so se o »ciganskosti« posameznikov odločali na podlagi neoprijemljivega občutka, skorajda intuicije, izvirajoče iz ponotranjenih stereotipov in ljudskih predstav o »ciganih«. Tej zagati zlahka podleže tudi sodobni raziskovalec zgodovine oseb, v virih poimenovanih cigani. Imperativ pri interpretiranju zgodovinskih virov je zavedanje, da prehod iz oznake »cigan/Cigan« v dandanašnji preferirano oznako »Rom« še ne pomeni, da obstaja nevprašljiva kontinuiteta med skupinami, ki jih viri iz začetka 20. stoletja označujejo za »cigane/Cigane«, ter skupinami, ki se v sodobnosti samoidentificirajo kot »Romi« ali jih kot take dojemajo raziskovalci ali vladne institucije. Kontinuitete med tema dvema skupinama ne moremo potegniti iz očitnega, a mnogokrat spregledanega razloga: kriteriji določanja pripadnosti tej ali oni skupini so se skozi čas drastično spreminjali. Če je sredi dvajsetega stoletja za »cigana« veljala oseba, ki je na primer imela potujoč ali polsedentaren način življenja, bila temnejše kompleksije in se preživljala s »tipično ciganskimi« poklici, je kriterij za določanje sodobnih pripadnikov romske skupnosti popolnoma drugačen, saj temelji na samoopredeljevanju in jeziku, torej na etničnih temeljih. Seveda obeh pojmov oziroma realnosti, ki ju označujeta, ne moremo natančno razmejiti ali ločiti, saj se v veliki meri prekrivata in prehajata drug v drugega oziroma izhajata drug iz

¹⁴ Janko Spreizer, Alenka. »Vsebine vednosti o Romih in njihova transmisija«, *Monitor ZSA*, 357.

drugega. Šele podrobna raziskava o spreminjanju kriterijev določanja »ciganskosti« in »romskosti« skozi čas z vzporedno primerjavo kriterijev, ki so jih postavljali »Zunanji« (državne oblasti, institucije, raziskovalci, kakršnikoli organi moči), s kriteriji, ki so jih imeli »Notranji« (pripadniki romskih/ciganskih/sintskih skupnosti), bi omogočila globlje razumevanje in korektnije interpretiranje zgodovinskih virov o romski skupnosti.

Zato menim, da je pri raziskovanju ciganov smiselno upoštevati tudi kategorijo endogamije. Na podlagi matičnih knjig, zlasti krstnih in poročnih, bi bilo smiselno preučiti stopnjo endogamnosti t. i. »ciganske populacije«. Za območje današnjega slovenskega ozemlja je raziskavo zaznamkov ciganov v matičnih knjigah delno že opravila Pavla Štrukelj v okviru dela na projektu Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju¹⁵ in ob pripravah svoje doktorske disertacije.¹⁶ Vpisov porok v matičnih knjigah ni našla veliko, vendar že nekaj sporadično navedenih primerov dokaže, da je domnevna endogamnost ciganske skupnosti (o kateri piše več raziskovalcev) mit – ki pa ga bi bilo treba še spodbijati s široko zasnovano raziskavo matičnih knjig. V matični knjigi župnije Kamna gorica je Štrukljeva na primer locirala poroko iz leta 1846: »Cigan Valentin Reinhard, »Gewerbs Theilhaber« (obrtni družabnik) iz Železnikov se je poročil z Agnes Thomaschevitz, »Nagelschmiderin« (žebljarko) iz Kamne gorice. Ženinovi starši so bili Franc Reinhard, »hufschmied« (podkovač) in Barbara Aschman.«¹⁷ Obe ženski, omenjeni v tem zapisu, imata neciganska priimka, oziroma priimka, ki se po avtoričinih podatkih nikjer ne navajata ob osebah, klasificiranih za cigane.

Četudi je bila avstroogrška državnoupravna definicija »ciganov« ločena od etničnih kategorizacij, to še ne pomeni, da hkrati v 19. stoletju še ni obstajalo (vsaj delno) postavljanje definicij ciganov na podlagi etničnih kriterijev. Ne smemo namreč zanemarjati vpliva, ki so ga na splošno percepcijo ciganov imele sočasne etnološke in jezikoslovne študije. Kranjsko bralstvo je bilo na primer s člankom *Cigani in njih jezik* v Kmetijskih in rokodelskih novicah obveščeno o obstoju ciganov kot posebne jezikovne skupine: »Od ciganov se veliko govori in tudi od njih jezika; pa dosti jih je, ki si pod ljudmi, ki se cigani imenujejo, nič družiga ne mislijo, kot tatvinsko derhal, in pod ciganskim jezikom nič družiga kot nek poseben tatinsk jezik. Ali oboje je

¹⁵ Škerlj, Božo (nosilec teme). *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*. Ljubljana: Biološki inštitut Univerze : Pediatrična klinika, 1962.

¹⁶ Štrukelj, Pavla. »Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije slovenskemu prebivalstvu.« Doktorska disertacija. Ljubljana, 1964.

¹⁷ Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem*, 55.

napčno. So scer cigani, ki se sedaj po svetu klatijo, tatinsk, rod, in tudi njih jezik je zlo popačen, - ali tak ni nekdaj bil.»¹⁸ Avtor članka je, kot je sam pojasnil, prebral delo A. F. Potta z naslovom *Die Zigeuner in Europa und Asien*, in izhajajoč iz njegovih ugotovitev bralcem Kmetijskih in rokodelskih novic pojasnil izvore in lastnosti »ciganskega jezika«. Javnost na Kranjskem je torej že (vsaj) sredi 19. stoletja lahko prišla v stik z informacijami etnično naravnanih etnografsko-jezikoslovnih študij. Ideja o ciganih kot na lastnem jeziku slonečem ljudstvu je bila prisotna. Desetletja kasneje je novembra 1910 pisec listka z naslovom *Cigani kot zločinci* v *Slovenecu* zapisal: »Znano je, da cigani govore svoj jezik, ki je skoro po vsem svetu enoten.«¹⁹ Tudi Freund in Baumgartner menita, da o tem, da naj bi bili »cigani« svoja lastna »rasa«, od 19. stoletja dalje ni skoraj nihče dvomil. Vprašanje je bilo zgolj, koga lahko oblasti definirajo kot »cigana«.²⁰

V podkrepitev svoje teze navajam še citat iz odloka ministrstva za notranje zadeve štev. 24004 iz leta 1916, »über Bekämpfung des Zigeunerunwesens.« Odlok je v prvem členu definiral, kdo sploh naj bo tretiran kot cigan: »Als Zigenuer im Sinne dieser Verordnung werden nomadisierende Personen verstanden, die ohne einen ordentlichen Wohnsitz einzeln oder in Familie oder Banden gewohnheits-mässig umherziehen und sich ihren Lebensunterhalt durch die Ausübung vn Wandergewerben und Handel oder durch Bettel und auf andere ordnungswidrige Art und Weise verschaffen.«²¹ Še leta 1916 torej avstrijske oblasti eksplicitno ne definirajo ciganov na podlagi etničnih kriterijev.

¹⁸ »Cigani in njih jezik.« *Kmetijske in rokodelske novice*, 21. avgust 1852, 266.

¹⁹ »Cigani kot zločinci.« *Slovenec*, 9. november 1910, 2.

²⁰ Baumgartner, Gerhard, Florian Freund. »Der Holocaust an den österreichischen Roma und Sinti.« V: Michael Zimmermann (ur.): *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung im Europa des 20. Jahrhunderts*, Stuttgart 2007, 203-225.

²¹ SI AS 137/A/3272 (t.e. 603), Verordnung des Ministers des Innern, Abschrift zur Zl. 24004/L.R.

4. Zakonski okvirji obravnavanja ciganov v Cislajtaniji

Ker se magistrska naloga omejuje na vire iz druge polovice devetnajstega stoletja ter začetka dvajsetega stoletja, bom obravnavala zgolj tiste zakone in ukrepe, ki so regulirali postopanje s cigani v tem časovnem okviru. Poglavje je zgolj sumaren in poenostavljajoč pregled zakonskih regulacij, sprejetih tekom druge polovice 19. stoletja. Za natančnejšo in smiselnejšo analizo teh ukrepov bralca usmerjam k publikacijam Floriana Freunda, Gerharda Baumgartnerja, Norberta Tandla in Magdalene Kröll.²²

Ukrepe, sprejete v zvezi s cigani, je treba razumeti v širšem kontekstu nastanka moderne teritorialne države, razvoja pravosodja in modernizacije politike. V povezavi s temi širšimi spremembami so bile namreč sprejete nove zakonske podlage, na primer uvajanje potnih listin, domovinska pravica, odgon. Najpomembnejši zakonski regulativi, ki sta v zadnjih treh desetletjih obstoja Avstro-Ogrske diktirali državnoupravno obravnavanje ciganov, sta kodifikacija kaznivosti potepušstva leta 1873 (tim. *Landstreichereigesetz*) in odlok o ciganih (tim. *Zigeunererlass*) notranjega ministrstva iz leta 1888.²³

Za preučevanje zgodovine ciganov v Avstro-Ogrski je izredno pomembno poznavanje in razumevanje vpeljave »domovinske pristojnosti«. Gorazd Stariha meni, da je pravna znanost izumila domovinsko pristojnost zato, da bi se izognili odganjanju revežev z enega teritorija na drugega brez nadzora. Zaradi avstrijskih zakonov, ki so lokalne oblasti obvezovali, da finančno in gmotno poskrbijo za reveže na svojem teritoriju, je bilo lokalnim oblastem vedno v interesu znebiti se teh revežev. Občine so namreč bile že od šestnajstega stoletja naprej bile zakonsko pristojne za oskrbo domačih revežev. Od srede osemnajstega stoletja je postalo eno izmed ključnih vprašanj notranje uprave vprašanje, kje ima določena oseba domicilno pravico. Nadzor nad tem, kdo je kje stalno naseljen, je bil namreč potreben za oskrbo revnih ter hkrati za vojaško konskripcijo. Domovinska (domicilna) pravica naj bi zagotavljala, da bi posamezna občina oskrbovala samo svoje, domače reveže. Vsi ostali reveži pa naj bi se prek institucije odгона izročili njihovim domačim občinam ali prek državne meje v tujino. Ker Habsburška monarhija kot pravna teritorialna država ni smela dopustiti, da se reveže brez nadzora in nesistematično preganja od ene lokalne oblasti k drugi, je pravna znanost izumila »domovinsko pristojnost«. Z

²² Glej seznam literature.

²³ Studen, *Neprilagojeni in nevarni : Podoba in status Ciganov v preteklosti* (Ljubljana, 2015), 91.

uvvedbo domovinske pristojnosti je bila vsakemu državljanu monarhije dodeljena domovinska občina, v katero so ga ostale lokalne oblasti prek institucije odгона lahko deportirale v primeru kaznivega dejanja potepuštva, beračenja, ipd. V deželah slovenskega dela monarhije je odgonski sistem polnokrvno zaživel v ustavni dobi, po letu 1861, ko se je zakonodaja nasploh začela sistematično urejati in je tudi »odgon« dobil svoj poseben zakon.²⁴

Pri preučevanju zgodovine ciganov je pomembno tudi poznavanje zakonov, ki so omejevali in nadzirali meddeželne in meddržavne migracije. V Habsburški monarhiji so potne listine, namenjene natančnejšemu državnemu nadzoru nad notranjimi in zunanjimi migracijami državljanov in tujcev, začeli uvajati na začetku devetnajstega stoletja. Za potrebo izdajanja potnih listin je bilo treba na državni ravni zakonsko določiti, kdo je bil državljan in kdo domač ali inozemski tujec. Vse do tridesetih let 19. stoletja so trgovske potne liste, s katerimi so lahko prehajali preko deželnih in državnih meja, lahko dobili le trgovci. Z letom 1857 se je potovanje po cesarstvu močno olajšalo. Odredba z dne 9. februarja 1857 je ukinila preglede potnih listin na deželnih mejah. Odtlej je bila za potovanje po cesarstvu potrebna le še legitimacija (*Legitimationskarte*), ki so jo smela izdajati okrajna glavarstva, veljala pa je eno leto. V legitimaciji so bili navedeni ime in priimek potnika, njegov poklic, stalno bivališče in starost. Z letom 1860 je bil sprejet še nov obrtni zakon, ki je z marcem 1860 v monarhiji uvedel nove delavske knjižice. Te so odtlej veljale tudi kot potni in osebni dokument. Veliko spremembo, relevantno za meddržavne migracije ciganov, pa je prinesla cesarska odredba z dne 6. novembra 1865, ki je ukinila pregled potnih listin na državnih mejah. Vsak potnik je bil z novo odredbo še vedno zavezan, da ob morebitni uradni zahtevi z dokumentom izkaže svojo identiteto in sredstva preživljanja. Ta odredba je ostala v veljavi vse do prve svetovne vojne.²⁵

Obči državljanski zakonik iz leta 1811 je določal, pod katerimi pogoji lahko posameznik pridobi avstrijsko državljanstvo, torej državljansko pravico.²⁶ Vprašanje podelitve domovinske pravice oz. državljanstva ciganom je bilo na državni ravni obravnavano ločeno od siceršnjih razprav o državljanstvu. V sredini devetnajstega stoletja so potekale razprave o tem, ali naj se domovinska pravica dodeli tudi njim. Dne 31. julija 1857 je najvišji policijski organ na zaslišanju z notranjim

²⁴ Stariha, »"Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo!" : Odgon kot institucija odvrčanja nezaželenih«, *Zgodovina za vse* 14, št. 1 (2007), 38.

²⁵ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 91-93.

²⁶ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 93, 94.

ministrstvom sklenil, da »cigani po novih normah o potnih listih niso izključeni iz dodeljevanja osebnih izkaznic, da pa jih ta izkaznica ne ščiti pred uporabo obstoječih predpisov ob brezdelnem, brezposelnem ali kako drugače spornem pohajkovanju.«²⁷ Dne 3. decembra 1863 je bil sprejet domovinski zakon, ki je veljal za vse dedne dežele monarhije, za pridobitev domovinske pravice pa je kot kriterij uveljavil skorajda samo rojstvo. Ostale možnosti pridobitve domovinske pravice je ukinil.²⁸ Leta 1896 so bila nekatera določila domovinskega zakona iz leta 1863 spremenjena. Z novimi določili se je domovinska pravica lahko pridobila s sprejemom v domovinsko zvezo. Po novem je lahko vsak avstrijski državlján zaprosil za domovinsko pravico v občini, v kateri je prostovoljno in nepretrgoma bival vsaj deset let in v tem času ni užival ubožne podpore. Desetletni rok so začeli šteti s 1. januarjem 1891.²⁹

Podelitev državljanstva osebám, ki so klasificirane kot »cigani«, v mednarodnem kontekstu ni samoumevna. Z nastankom Kraljevine Italije, kot pojasnjuje Paola Trevisan, »cigani« nis bili več obravnavani kot ločena kategorija, marveč so v legislativnem pogledu postali del širše in splošnejše kategorije vagabundov – popotnikov. Zato je v italijanskem arhivskem gradivu, nastalem po združitvi Italije, težje izslediti cigane, saj jih oblastni organi niso več navajali kot cigane, marveč so jih umeščali med ostale vagabunde. Na državnoupravni ravni je torej bilo zanikano, da sploh obstajajo italijanski cigani.³⁰ Jennifer Illuzi meni, da je do tega nenavadnega državnoupravnega stališča do ciganov prišlo tekom procesa izgradnje nacionalne države po združitvi. V novi paradigmi nacionalne države bi priznati, da so cigani del italijanske države, pomenilo priznati, da pripadajo italijanski naciji. Ob tesnejši povezavi koncepta države in nacije so torej italijanske oblasti zaostrole svoj odnos do ciganov in jih »potujčile« in marginalizirale, zato da so jim lahko preprečile integracijo oziroma vstop v italijansko nacijo.³¹

Policijska odprava in odgon v Cislajtániji sta bila na novo urejena z zakonom 27. julija 1871, ki je natančno določil, koga se odganja. V novem odgonskem zakonu niso bili nikjer specifično omenjeni cigani.³² Dne 10. maja 1873 je bil sprejet zakon s policijsko-pravnimi predpisi zoper

²⁷ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 93.

²⁸ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 94, 95.

²⁹ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 95. Glej tudi Anžič, »Skrb za uboge«, 34, 35.

³⁰ Trevisan, Paola. »The internment of Italian Sinti in the province of Modena during fascism : From ethnographic to archival research«, 139-141.

³¹ Illuzzi, Jennifer. *Gypsies in Germany and Italy, 1861-1914 : Lives outside the law*. Palgrave Macmillan, 2014, 62.

³² Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 96.

delomrzneže in potepuhe.³³ Zakon, sprejet 24. maja 1885, je želel še bolj omejiti potepuštvu »delomrznežev«; po njem je bilo kaznivo potepuštvu ljudi, ki so pohajkovali okoli brez dela oziroma brez zaposlitve in niso mogli dokazati, da se preživljajo na pošten način. S tem zakonom je bilo prepovedano tudi beračenje na javnih mestih ter od hiše do hiše.³⁴

Velja poudariti, da noben izmed zgoraj naštetih zakonov ni vseboval omembe ciganov. Prva cislajtanska zakonska regulativa, ki je bila ciljno in eksplicitno usmerjena na cigane, je bil odlok ministrstva za notranje zadeve z dne 14. septembra 1888.

Prelomni *Zigeunererlass* iz leta 1888

Na avstrijsko politiko do ciganov je zelo vplivala politika Bavarske, ki je od nastanka Nemškega kraljestva 1871 dalje sistematično uvajala ukrepe glede ciganov. Domneva se, da je avstrijski *Zigeunererlass* iz leta 1888 odgovor na bavarski ministrski sklep iz leta 1885. S sklepom iz 1885 so bavarske oblasti dobile natančna navodila za postopanje s cigani. V ospredju stojijo, podobno kot pri *Zigeunererlassu* iz 1888, hiter izgon tujih ciganov, pa tudi odvrčanje tujih ciganov od ponovnega prihoda na državno ozemlje. Bavarske oblasti so pri tem razlikovale med tujimi in domačimi cigani (*in- und ausländische Zigeuner*), hkrati pa je ministrski sklep zadeval tudi vse osebe, »welche ohne Zigeuner zu sein, nach Zigeunerart bandenweise herumziehen.«³⁵ Tudi za bavarske oblasti je bil torej kriterij nasedentarnosti (*Herumziehen*) odločilen v politiki proti ciganom in pri postavljanju definicije, kdo je cigan. V nasprotju z bavarskim razglasom iz 1885 v avstrijskem ciganskem odloku iz leta 1888 manjka definicija, koga sploh obravnavati kot cigana. Magdalena Kröll sklepa, da to umanjkanje definicije pomeni, da so lokalne oblasti vedele, kdo je in kdo ni cigan. Po drugi strani pa je bila s tem uradnikom podeljena moč absolutne samovolje pri klasifikaciji oseb.³⁶

Dne 14. septembra 1888 je torej ministrstvo za notranje zadeve razne že obstoječe zakone in odloke skupaj z nekaj novimi regulativami združilo v sveženj navodil za zatiranje »ciganske

³³ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 98.

³⁴ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 98, 99.

³⁵ Citat prevzet iz Kröll, *Die administrative Bekämpfung*, 52. Kröll je citat prevzela iz Albrecht, *Zigeuner in Altbayern*, 92.

³⁶ Kröll, *Die administrative Bekämpfung*, 51, 52.

nadloge« v štirinajstih točkah.³⁷ Ker je poznavanje vsebine *Zigeunererlass*-a bistvenega pomena za razumevanje upravnega in sodnega postopanja s cigani v Cislajtaciji vse do razpada monarhije (pa tudi še v prvih letih obstoja prve Jugoslavije, saj se je nova država v svojih odlokih in okrožnicah glede »ciganske nadloge« sklicevala na odredbe *Zigeunererlass*-a iz septembra 1888), med prilogami magistrskega dela objavljam transkripcijo celotnega besedila.³⁸ *Zigeunererlass* notranjega ministrstva je bil poslan kranjskemu deželnemu predsedniku Andreju Winklerju. Deželna vlada za Kranjsko je 24. septembra 1888 prepis razglasa poslala na vsa svoja okrajna glavarstva in na mestni magistrat v Ljubljani, v vednost in upoštevanje. Občinskim oblastem in orožništvu je naročila, da sprejmejo potrebne ukrepe in da vsako leto konec decembra napišejo letno poročilo, kot to zahteva 14. točka razglasa.³⁹

Za izvajanje določil ciganskega odloka iz 1888 je postalo nujno sestaviti sezname ciganov z domovinsko pristojnostjo in s tem vzpostaviti jasno distinkcijo med domačimi in tujimi cigani. Kronske dežele so zato od 1888 dalje izdelovale tovrstne sezname ciganov z domovinsko pravico. V letu 1888 je Spodnja Avstrija poročala o 148, Zgornja Avstrija 46, Salzburg 2, Tirol und Vorarlberg 21, Koroška 99 in Štajerska 159 ciganih oziroma ciganskih družinah, kar pomeni, da je na območju današnje Avstrije takrat bilo 486 ciganov oz. ciganskih družin z domovinsko pravico.⁴⁰ Florian Freund pojasnjuje, da na podlagi teh seznamov ne more biti natančno določeno število vseh ciganov, ker pogosto niso bili navedeni vsi družinski člani, marveč samo »glava družine«.⁴¹ Magadalena Kröll je na podlagi primerjave seznamov ciganov z domovinsko pristojnostjo v Spodnji Avstriji in podatkov o njihovi kaznovanosti ugotovila, da je večina ciganov, pristojnih v Spodnjo Avstrijo, najmanj enkrat odsedelo zaporno kazen na podlagi določil zakona o klateštvu (*Landstreichereigesetz*) ali zaradi beračenja.⁴²

³⁷ Vsebina razglasa je povzeta v Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 99-101. Izraz *Zigeunerunwesen* Studen prevaja kot *cigansko zlo*, jaz pa kot *ciganska nadloga*. V slovenskih verzijah dokumentov iz tistega obdobja se namreč ponavadi uporablja besedna zveza *ciganska nadloga*.

³⁸ V gradivu Arhiva RS sta hranjeni (vsaj) ena kopija *Zigeunererlass*-a v prvotni, nemški verziji iz leta 1888, ter ena kopija kasnejšega slovenskega prevoda vsebine *Zigeunererlass*-a. Glej: SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis okrajnega glavarstva Kranj vsem županstvom, 10. avgust 1897, šte. 15.484.

³⁹ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis deželne vlade za Kranjsko, 24. september 1888, šte. Normale zur Landesregierung Z. 10065 vom 24. 9. 1888. Abschrift.

⁴⁰ Kröll, *Die administrative Bekämpfung*, 55. Kröll je ohranjene sezname ciganov z domovinsko pravico našla v Niederösterreichischen Landesarchiv-u.

⁴¹ Kröll, *Die administrative Bekämpfung*, 55.

⁴² Kröll, *Die administrative Bekämpfung*, 58.

Zigeunererlass ni imel zadovoljivih oziroma pričakovanih rezultatov, ker so občine navodila upoštevale nedosledno. Nekatere občine so namreč ciganom še vedno izdajale potne dovolilnice in dovoljenja za delo. Župani so potne dovolilnice ciganom izdajali zato, ker so verjeli, da se jih bodo tako znebili, jih odvrnili od njihovih domovinskih občin in se s tem izognili skrbi zanje oziroma njihovemu zaposlovanju. Kot pojasnjuje Andrej Studen, so se občine vse do razpada monarhije upirale državnim direktivam glede izdajanja dokumentov ciganom in s tem oteževale, da bi višje oblasti dosegle stalno naselitev ciganov.⁴³ Nad neizvajanjem in neupoštevanjem regulativ *Zigeunererlass*-a se je leta 1897 pritoževalo okrajno glavarstvo Kranj, ki je 10. avgusta 1897 vsem svojim županstvom sporočilo, da »se je opazilo v zadnjem času večkrat več ciganskih trop v političnem okraji Kranjskem, katere so vsakovrstno zlorabo delale in od katerih so posamezni tudi težka hudodelstva storili.« To naj bi jasno kazalo na to, da županstva ukrepov odloka notranjega ministrstva z dne 14. septembra 1888 glede »premaganja brez cilja okoli se vlačujočih ciganov in ciganskih trop« ne izvajajo ustrezno. Županstvom je bil zato še enkrat poslan zgoščen slovenski prevod *Zigeunererlass*-a iz leta 1888 in naročeno strogo držati se njegovih uredb.⁴⁴

Motiv občin pri odklanjanju priznanja domovinske pristojnosti ciganov je bil, tako se zdi, zlasti finančne narave. Cigani z domovinsko pravico bi bili po zakonu namreč upravičeni do občinske pomoči revežem, hkrati pa bi bila njihova domovinska občina odgovorna za poravnavo stroškov njihovega morebitnega odgona. V sledečih poglavjih bom avtorica na primeru občine Kropa, kamor so bili pristojni cigani s priimkom Reichard, prikazala nekaj strategij, ki so se jih občine poslužile, ko so se skušale izogniti priznanju domovinske pravice ciganom.

Županstva, ki so imela pod svojo jurisdikcijo cigane s priznano domovinsko pravico, so se stroškom morebitnega odgona lahko izognila tako, da so s podeljevanjem potnih dovolilnic in obrtnih dovoljenj eliminirala možnost dosodbe odgona posamezniku. Če je namreč posameznik imel ustrezno legitimacijo in potno dovolilnico, ga ob morebitni aretaciji oblastva praviloma niso odgnala nazaj v domovinsko občino. Občinskim oblastem se je torej finančno splačalo izdajati legitimacijske dokumente svojim »domačim« ciganom. Konkretni primeri prošenj za legitimacije in potna dovoljenja ciganov na Kranjskem bodo obravnavani v enem izmed sledečih poglavij.

⁴³ Studen, Neprilagojeni in nevarni, 101.

⁴⁴ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis okrajnega glavarstva Kranj, 10. avgust 1897, štev. 15.484. Prepis navodil avtorica objavljam v prilogi št. 3 magistrske naloge.

Višjeupravni organi so občasno izrazili tudi zadovoljstvo z izvajanjem ukrepov glede ciganov. Deželna vlada za Kranjsko je 29. junija 1900 vsem svojim okrajnim glavarstvom in mestnemu magistratu v Ljubljani razposlala okrožnico, v kateri je predala pohvalo notranjega ministrstva glede razveseljive iniciative, ki so jo v letu 1899 pokazale občine, v katerih so imeli cigani domovinsko pravico, glede preprečevanja nomadskega načina življenja ciganov, »*durch ebenso humane, als zweckdienliche Maßnahmen.*« S tem namenom izvedena pritegnitev ciganov k javnim delom, še posebej h gradnji cest, odreditev stalnega prebivališča in še posebej napotitev otrok k rednemu obisku pouka, je v nekaterih občinah po mnenju ministrstva pripeljala do razveseljivih rezultatov. Na ta način je marsikje uspela sedentarizacija celotnih družin; njihovi člani pa »*sich einen festen Erwerbszweige zugewendet haben und der Gemeinde fortan keinerlei solche bedeutende Auslagen verursachen, welche sonst aus der häufigen zwangsweisen Heimförderung der Verpflegung in auswärtigen Krankenanstalten und anderen dergleichen Anlässen erwachsen.*«⁴⁵

Zaostritev deželnoupravnega odnosa do ciganov leta 1912

Kranjski deželni zbor je na svojem XI. zasedanju dne 22. februarja 1912 sprejel tri resolucije, ki jih je sporočil deželnemu odboru. Deželnemu zboru je naročil, »1.) da zahteva od visoke c.kr. deželne vlade, naj z vso strogostjo nastopa proti ciganom, ki ljudstvo nadlegujejo z beračenjem, in tiste, ki nimajo v deželi domovinske pravice, izžene; 2.) da tistim, ki imajo v deželi domovinsko pravico, preskrbi primerno delo pri javnih zgradbah, pri tem pa zahteva strogo nadzorstvo, da ne bodo kmetovalcem delali škode; 3.) da se obrne na visoko c. kr. ministrstvo, naj zadevo ciganskih rodbin v državi uredi, oziroma, da se napravijo zanje naselbine.«⁴⁶ Te tri resolucije je deželno predsedstvo z dopisom dne 29. aprila 1912 v vednost poslalo vsem okrajnim glavarstvom na Kranjskem in jim hkrati naročilo, naj najkasneje do konca maja izdelajo tri ločene sezname ciganov in ciganskih družin: seznam ciganov in ciganskih družin z domovinsko pristojnostjo v tamkajšnjem okraju; seznam ciganov in ciganskih družin, ki se v tamkajšnjem okraju trenutno zadržujejo, a imajo domovinsko pristojnost v neki občini na Kranjskem, ki ni del tega okraja; in seznam ciganov in ciganskih družin, ki se v tamkajšnjem okraju trenutno zadržujejo, a nimajo domovinske pravice na Kranjskem ali pa njihova

⁴⁵ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: Okrožnica deželne vlade za Kranjsko štev. 9712, 29. junij 1900.

⁴⁶ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis deželnega predsedstva, 29. april 1912, štev. 1394/Pol.

domovinska pravica ni dokazana. Poleg tega je deželno predsedstvo naročilo okrajnim glavarstvom, naj svojim podrejenim orožniškim postajam odredijo aretacijo »*beschäftigungslos oder bettelnd herumziehende Zigeuner*« in naj bodo ti aretiranci predani sodiščem v kazenski postopek. Cigani, ki niso pristojni v dotični okraj, in ki v okraju tudi nimajo stalnega bivališča ali stalnega zaslužka, naj bodo po prestani kazni odgnani.⁴⁷ V letu 1912 so bili torej po navodilih deželnega predsedstva narejeni novi sezname ciganov z in brez domovinske pravice na Kranjskem.

⁴⁷ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis deželnega predsedstva, 29. april 1912, števil. 1394/Pol.

5. Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi«, 1888-1919

Po navodilih odloka z dne 14. septembra 1888 o »boju proti ciganski nadlogi«⁴⁸ so morala vsa okrajna glavarstva Cislajtanijske dežele od leta 1888 naprej deželni vladi in notranjemu ministrstvu oddajati letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi«. Ta letna poročila so nato deželne vlade združile v skupno poročilo in ga poslale vsem okrajnim glavarstvom. V pregledanem gradivu Arhiva RS sem našla tudi na nekaj teh letnih poročil, ki pa v fondih posameznih okrajnih glavarstev niso sistematično hranjena.

Letna poročila o »boju proti ciganski nadlogi« so nastala tako, da je okrajno glavarstvo na pobudo dopisa deželne vlade ponavadi v mesecu novembru ali decembru pozvalo sebi podložne orožniške postaje, okrajna sodišča in občine kot odgonske postaje, naj predložijo poročila o ukrepih, ki so jih v tistem letu izvedli glede ciganov. Orožniške postaje so pošiljale sezname aretiranih oseb in podatke o tem, kateri instituciji so predali aretirance (na primer okrajnemu sodišču). Okrajna sodišča so predložila sezname kazensko obravnavanih ciganov s podatki o tem, na podlagi katerega zakona so bili posamezniki obsojeni, kakšna je bila kazen, ali je sodišče dopustilo namestitve obsojencev v popravilnice oziroma na prisilno delo in institucijo, ki so ji bili posamezniki predani po končani kazni. Občine, ki so opravljale funkcijo odgonske postaje, pa so izdelale sezname ciganov, ki so jih odgnale v njihovo domovinsko občino. V poročilu so praviloma zabeležili ime in priimek, starost, domovinsko občino, razsodbo, na podlagi katere se je izvedel odgon in kraj, kamor je bil cigan odpravljen.⁴⁹ Vsa prejeta poročila orožniških postaj, okrajnih sodišč in odgonskih postaj so nato okrajna glavarstva združila v skupno poročilo in ga poslala deželni vladi. Ta je ugotovitve združila v splošnejše skupno poročilo in ga v vednost z dodatnimi smernicami in navodili za ravnanje s cigani razposlala nazaj na okrajna glavarstva.

Za ponazoritev diskurza tovrstnih letnih poročil navajam skupno poročilo za Kranjsko za leto 1900. Kranjska deželna vlada je v okrožnici, 5. februarja 1901 poslani vsem okrajnim glavarstvom na Kranjskem in mestnemu magistratu v Ljubljani, poročala o uspehih »boja proti ciganski nadlogi«. Okrožnica je bila povzetek posameznih letnih poročil, ki so jih vsa kranjska okrajna glavarstva morala poslati deželni vladi. Po podatkih teh poročil je bilo v skladu z

⁴⁸ Formulacija »uspehi boja proti ciganski nadlogi« oziroma »*die Erfolge in Bekämpfung des Zigeunerunwesens*« je bila ustaljena besedna zveza, ki se je rutinizirano uporabljala v uradni korespondenci avstroogrskih oblastnih organov.

⁴⁹ Glej na primer SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: Okrožnica okrajnega glavarstva Ljubljana št. 27198, dne 31. 10. 1917.

navodili ministrstva za notranje zadeve z dne 14. septembra 1888 v vseh kranjskih okrajih skupaj v letu 1900 sodno kaznovanih 227 ciganov. Od tega se je 196 primerov nanašalo na kršitev zakona o klateštvu z dne 24. maja 1885, *Reichsgesetzblatt* št. 89; v 14 primerih je šlo za kršitev varnosti lastnine (*Sicherheit des Eigenthums*); v ostalih 17 primerih pa je šlo za različna ostala kazniva dejanja. Le v dveh primerih je bil – državnim direktivam navkljub – izrečen ukrep predaje v prisilno delavnico in poboljševalnico (*Arbeitsanstalten* in *Besserungsanstalten*). Deželna vlada je izrazila začudenje nad tako nizkim številom in pripomnila, da poročila okrajnih glavarstev niso ponudila nobene razlage zanj. Število kazenskih rozsodb je bilo v primerjavi z letom 1899 večje, saj so v letu 1899 na celotnem Kranjskem kazensko obravnavali 115 ciganov. O uspehih stalnega naseljevanja domačih ciganov v letu 1900 sta poročali okrajni glavarstvi Črnomelj in Novo mesto. Cigane z domovinsko pravico so tam uporabljali za dela na cesti (*Strassenarbeiten*) in njihove otroke pripravili k obiskovanju pouka. Okrajno glavarstvo Kranj je v svojem letnem poročilu omenilo, da je bilo občini Voglje (*Winklern*), v kateri imajo prav tako nekateri cigani domovinsko pravico, tozadevno zaukazano, medtem ko preostala okrajna poročila niso omenjala prizadevanj po sedentarizaciji »domačih« ciganov.⁵⁰

Okrajno glavarstvo Kranj je županstvu v Vogljah 29. junija 1900 sporočilo, da se je opazovalo, »da se je drugih deželah odpravila ciganska nadloga s tem, da so občine prisilile tam pristojne cigane k delu, posebno na cestah ali za druga občinska dela, da so jim nakazale stalna stanovanja ali jim na drugi način pomagale se naseliti in skrbele, da ciganski otroci obiskujejo šolo i.t.d. tako da so se cigani odvadili okoli se vlačiti. Vsled ukaza c. kr. deželne vlade z dne 29. junija t. l. št. 9712 se naroča na ta način tudi glede v ondotni občini pristojnih ciganov skrbeti in o uspehu svoječasnno sem poročiti.«⁵¹

V sledečih treh podpoglavjih ilustrativno navajam sporadično ohranjena letna poročila okrajnih glavarstev Radovljica, Logatec in Ljubljana okolica. Na žalost se v fondih teh treh glavarstev niso ohranila celotna letna poročila oziroma je v vsakem fondu možno ekstrahirati podatke zgolj za nekaj let. Moj namen ni podati celostnega pregleda za obdobje 1888-1918/19 (ko so letna poročila nastajala), marveč zgolj ponazoriti (*ne*)številčnost aretacij, odgonov in sodnih obravnav

⁵⁰ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236, Okrožnica deželne vlade za Kranjsko šte. 2103, dne 5. februarja 1901. Isti dokument je hranjen tudi v SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 132, a.e. 806: »K.k. Landesregierung für Krain, Z. 2102, Laibach, am 5. Februar 1901.«

⁵¹ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis županstvu v Vogljah, 29. junij 1900, šte. 9712.

ciganov. Hkrati želim bralca opozoriti tudi na dejstvo, da je bila velika večina ciganov, ki so se znašli v sodnih postopkih, obsojena zaradi kršenja prvega (občasno tudi drugega) člena zakona o klateštvu (*Landstreichereigesetz*). Besedilo prvega člena zakona z dne 10. maja 1873, »womit polizeistrafrechtliche Bestimmungen wider Arbeitsscheue und Landstreicher erlassen werden,« se glasi: »Wer ohne bestimmten Wohnort oder mit Verlassung seines Wohnortes geschäftsarbeitslos umherzieht und sich nicht auszuweisen vermag, daß er die Mittel zu seinem Unterhalte besitze oder redlich zu erwerben suche, ist als Landstreicher mit Arrest von acht Tagen bis zu einem Monate zu bestrafen. Bei wiederholter Verurtheilung ist auf strengen Arrest von 1-3 Monaten und auf eine oder mehrere der im § 253 des Strafgesetzes vom 27. Mai 1852 unter a-e bezeichneten Verschärfungen der Strafe zu erkennen.« Drugi člen zakona o potepuštvu pa določa: »Arbeitsfähige Personen, welche wegen Verfälschung öffentlicher Creditspapiere, Münzverfälschung, Brandlegung, Raub oder wegen Verbrechens der öffentlichen Gewaltthätigkeit durch gefährliche Drohung (§ 99, St. G.), des Diebstahles oder Betruges, oder wiederholt wegen Uebertretung des Diebstahles, Betruges oder des Bettelns, oder welche als Landstreicher bestraft worden sind, können, wenn seit der Abbüßung ihrer Strafe noch nicht drei Jahre verflossen sind, von der Sicherheitsbehörde angewiesen werden, sich innerhalb einer ihnen bestimmten Frist darüber auszuweisen, daß sie sich auf erlaubte Weise ernähren. Kommen sie diesem Auftrage aus Arbeitsscheu nicht nach, so sind sie mit Arrest von 3 bis 14 Tagen zu bestrafen. Im Wiederholungsfalle kann auf strengen Arrest bis zu einem Monate und auf die im § 253 des Strafgesetzes unter a-e bezeichneten Verschärfungen erkannt werden.«⁵²

5.1 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Radovljica

V fondu okrajnega glavarstva Radovljica je ohranjen le del dokumentacije, ki jo je glavarstvo zbiral z namenom sestave letnega poročila za leto 1900. Iz tega gradiva izvemo, da so bile tekom leta 1900 potom odgona na odgonsko postajo Radovljica trikrat prignane ciganske osebe, in sicer dvakrat Maria Raihart in enkrat Susana Raihart. 19-letna Susana Raihart je bila zaradi kršenja prvega člena zakona o klateštvu dne 12. februarja 1900 odgonsko odpravljena iz odgonsko-postajske občine Trst v odgonsko-postajsko občino Ljubljana in od tam v Kropo. Istega dne je bila iz Trsta zaradi enakega prekrška odgnana tudi 24-letna Maria Raihart. Devet

⁵² »Gesetz vom 10. Mai 1873, womit polizeistrafrechtliche Bestimmungen wider Arbeitsscheue und Landstreicher erlassen werden.« Reichsgesetzblatt, XXXVIII. Stück, 24. Juni 1873, šte. 108.

mesecev kasneje je bila Maria ponovno privedena nazaj v Kropo, tokrat iz Celovca. Odgnana je bila zaradi kršenja prvega člena zakona o klateštvu, in sicer dne 17. novembra 1900 iz Celovca, preko Beljaka v Kropo.⁵³ Ta podatek nam delno osvetli vprašanje, kolikšno geografsko območje je ena oseba nesedentarnega načina življenja lahko zasedala in nam pojasni, v katera mesta so potovali cigani iz Kroke. Vzrok teh premikov iz teh dokumentov ni nedvoumno razviden, lahko pa predpostavljamo, da je šlo za gospodarsko motivirane premike.

5.2 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Logatec

V sledečem poglavju navajam podatke o kazenskih sodnih obravnavah ciganov na območju okrajnega glavarstva Logatec. Posebno pozornost posvečam prestopkom, zaradi katerih so bili kazensko obravnavani, ter oblikam kazni, ki so jim bile izrečene. Podatke sem ekstrahirala iz letnih poročil o sodnih obravnavah, odgonih in obsodbah na prisilno delavnico v okrajnem glavarstvu Logatec. Vključila sem poročila za leta 1899, 1900, 1903 in 1905.

Za leto 1899 se je v arhivskem gradivu ohranilo letno poročilo okrajnega glavarstva Logatec o sodnem obravnavanju ciganov. Na okrajnem sodišču Logatec je bilo v celem letu kazensko obravnavanih osem oseb z oznako *cigan*, od tega pet moških in tri ženske. Vsi kaznjenci so bili po odsluženi kazni z odgonom odpravljeni v svoje domovinske občine. 6. januarja 1899 je bila na sodnijskem okraju Logatec hkrati izrečena obsodba Hudorovič Andreju in Levakovič Johannu, ki sta bila oba pristojna v Postojno. Obsojena sta bila zaradi kršitve prvega člena zakona z dne 24. 5. 1885, R. G. Bl. šte. 89. Oba sta bila kaznovana z enim mesecem strogega zapora s štirimi postnimi dnevi. 19. avgusta 1899 je bil na sodnijskem okraju Logatec obsojen Grill Matthäus, pristojen v Laško, zaradi kršitve 460. člena kazenskega zakonika. Dosojena mu je bila kazen 14 dni strogega zapora s štirimi postnimi dnevi. Po prestani kazni so bili vsi zgoraj imenovani kaznjenci predani občini Gorenji Logatec, ki je izvedla odgon v njihove domovinske občine. 23. januarja 1899 je bila na sodnijskem okraju Cerknica izrečena obsodba petim osebam s priimkom Reichard, ki so bile vse pristojne v občino Kropa; Reichard Johann, Alexander, Maria sen., Maria jun. in Susanna. Spoznani so bili za krivi kršitve prvega in drugega člena zakona z dne 24. 5. 1885, R. G. Bl. šte. 89, in 460. člena kazenskega zakonika. Moška sta bila

⁵³ SI AS 137/A/2307 (t.e. 394), »Ausweis über die Schubbehandlung von Zigeunern im Jahre 1900«, Radovljica, 31. januar 1901.

kaznovana z enim mesecem strogega zapora, poostrenega z dvema postnima dnevoma na teden, dvema dnevoma trdega ležišča na teden in dvema dnevoma temnice na teden. Ženske so bile obsojene na polovico krajšo kazen, torej 14 dni strogega zapora, poostrenega z dvema postnima dnevoma na teden. dvema dnevoma trdega ležišča na teden in dvema dnevoma temnice na teden.⁵⁴ Vseh pet Reichardov je po odsluženi kazni izgnalo županstvo Cerknica. Poleg že navedenih petih Reichardov sta bila v letu 1899 iz županstva Cerknica odgnana še Reichart Rupert in Reichard Richard; na odgon sta bila obsojena 6. februarja 1899. Skupaj je torej županstvo Cerknica kot odgonska postaja v letu 1899 odgnalo sedem oseb.⁵⁵

Okrajno glavarstvo Logatec je z dopisom št. 22495 z dne 22. decembra 1900 od podrejenih županstev zahtevalo poročilo o številu ciganov, ki so jih občine odgnale s svojega ozemlja preko svojih odgonskih postaj tekom leta 1900. V letu 1900 se v občini Lož ni z odgonom odtiralo nobenega cigana.⁵⁶ Na območju okrajnega sodišča Cerknica (*Bezirksgericht Zirknitz*) se v letu 1900 ni kazensko obsodilo nobenega cigana.⁵⁷ Prav tako se v županstvu Cerknica leta 1900 na odgon ni dalo nobenega cigana. V županstvu Planina se v letu 1900 ni na odgon dalo nobenega cigana.⁵⁸ Na območju *Bezirksgericht Laas* (Lož) prav tako tekom leta 1900 niso kazensko obsodili nobenega cigana.⁵⁹ Županstvo Idrija kot odgonska postaja ni dalo v odgon nobenega cigana. *Bezirksgericht Loitsch* (Logatec) pa je v letu 1900 kazensko obsodil 8 ciganov/cigank.⁶⁰

<i>Name und</i>	<i>Strafbare</i>	<i>Urtheil</i>	<i>Strafe</i>	<i>Schubbehandlung</i>
-----------------	------------------	----------------	---------------	------------------------

⁵⁴ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 135, a.e. 826: »Ausweis über die im Jahre 1899 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern. Bezirkshauptmannschaft Loitsch am 23. 1. 1900.« Glej tudi: SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 135, a.e. 826: »Ausweis über die im Jahr 1899 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern. K.k. Bezirksgericht in Zirknitz, am 11. Januar 1900« in SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 135, a.e. 826: Ausweis über die im Jahr 1899 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern. Bezirksgericht Loitsch, K.k. Bezirksgericht Loitsch, am. 17. Jänner 1900.

⁵⁵ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 135, a.e. 826. Cigani in ciganke, ki so bili dani v odgon v letu 1899 z območja županstva Cerknica. 4. 1. 1900.

⁵⁶ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani, Dokument Z. 870 z dne 31. 12. 1900.

⁵⁷ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani, Dokument Ausweis über die im Jahr 1900 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern.

⁵⁸ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani, Dokument Izkaz o ciganih, kateri so se na odgon dali v letu 1900. Županstvo Planina dne 30. decembra 1900.

⁵⁹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani, Dokument: Ausweis über die im Jahr 1900 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern.

⁶⁰ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani. Ausweis über die im Jahre 1900 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern. Bezirksgericht Loitsch. K.k. Bezirksgericht Loitsch, am 10. Jänner 1901.

Zuständigkeit des Zigeuners	Handlung			
Roj Maximilian	§2 Landstreich. Gesetz	/	/	Dem Kreisgerichte Rann überstellt.
Reichard Johann Alexander Suzana Maria Maria	§1 Landstreich. Gesetz	8. 5. 1900	1 Monat strengen Arrest mit 2 Fasten	/
Gril Josefa Rak Reumund	§1 Landstreich. Gesetz	18. 5. 1900	14 Tage strengen Arrest mit 2 Fasten	/

Tabela 1 Ausweis über die im Jahre 1900 bei den k. k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern: Bezirksgericht Loitsch.

Bezirksgericht Idria je v letu 1900 kazensko obravnaval 5 Cigank.

Name und Zuständigkeit des Zigeuners	Strafbare Handlung	Urtheil	Strafe	Schubbehandlung
Kari Apollonia	§2 Landstreich. G.	23.6.1900	8 Tage strengen Arrest	Nach Strafverbüßung zum Gemeindeamt Idria überstellt.
Huber Franziska	§2 Landstreich. G.			
Huber Johanna	§1, 2 Landstreich. G.	25.6.1900	1 Monat strengen Arrest	
Held Maria	§1 Landstreich. G.	5.7.1900	14 Tage strengen Arrest	
Held Rozalia	§2 Landstreich. G.		5 Tage strengen Arrest	

Tabela 2 Ausweis über die im Jahre 1900 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern: Bezirksgericht Idria.⁶¹

V letu 1903 sta bili z območja okrajnega glavarstva Logatec z odgonom izgnani dve ciganki. Obe sta bili pristojni v občino Šmarje v okrajnem glavarstvu Ljubljana. Starejša kaznjenska, 41-letna Katharina Brajdič »*alias Hudorovič senior*«, je bila rojena v kočevskem okraju. Mlajša, 18-letna Katharina Hudorovič, »*recte Brajdič junior*«, pa je bila rojena v Šmarju. Obe sta bili

⁶¹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 149, a.e. 963: Mapa Cigani. »Ausweis über die im Jahre 1900 bei den k.k. Bezirksgerichten des politischen Bezirkes Loitsch vorgekommenen Abstrafungen von Zigeunern: Bezirksgericht Idria. K.k. Bezirksgericht Idria am 9. 1. 1901.«

rimokatoliške veroizpovedi. Obsodilo ju je okrajno sodišče (*Bezirksgericht*) v Idriji, dne 26. avgusta 1903, rozsodba števil. 242. Spoznani sta bili za krivi kršenja prvega in drugega člena zakona o klateštvu z dne 24. 5. 1885, R. G. Bl. 89. Obsojeni sta bili na en mesec strogega zapora. Po odsluženju kazni sta bili 26. septembra 1903 odgnani iz Idrije v svojo domovinsko občino. Občina Šmarje je z dopisom števil. 445 z dne 15. septembra 1903 priznala njuno domovinsko pravico.⁶²

V poročilih občin in okrajnih sodišč, ki jih je okrajno glavarstvo Logatec prejelo za izdelavo letnega poročila o »boju proti ciganski nadlogi« za leto 1905, je bilo skupaj obravnavanih 19 oseb.

Okrajno sodišče Logatec je za leto 1905 poročalo o štirih sodno obravnavanih cigankah, ki so prihajale iz geografsko zelo razpršenih domovinskih občin. Reichard Maria iz Radovljice, je bila 10. julija 1905 obsojena na 48 ur strogega zapora zaradi kršitve prvega člena zakona o klateštvu. Po prestani zaporni kazni je bila predana odgonski občini Gorenji Logatec in od tam odgnana 12. julija 1905 s prisilnim potnim listom (*Zwangspass*). Huber Maria, pristojna v Winklern, je bila obsojena istega dne kot Reichard Maria – 10. julija 1905, zaradi kršenja prvega in drugega člena zakona o klateštvu. Kaznovana je bila z desetimi dnevi strogega zapora. Nato je bila predana odgonski občini Gorenji Logatec, od koder je bila 22. julija 1905 spremljana do železnice in odgnana. Gabrieli Maria, nekje iz Tirolske, je bila obsojena 28. avgusta 1905 zaradi kršenja 312. člena R. G. Dosojenih ji je bilo 24 ur zapora s postom. Po prestani kazni je bila predana odgonski občini Gorenji Logatec in 29. avgusta 1905 odgnana s prisilnim potnim listom. Held Maria iz Pliberka na Koroškem je bila obsojena 27. novembra 1905 zaradi kršenja drugega člena zakona o klateštvu na 24 ur strogega zapora, nato pa predana odgonski občini Gorenji Logatec in odgnana 29. novembra 1905 s prisilnim potnim listom.⁶³

Kljub temu, da je okrajno sodišče Logatec v svojem letnem poročilu navedlo, da so te štiri obsojene ciganke predale občini Gorenji Logatec, slednja v svojem letnem poročilu ne omenja nobene izmed njih. Po podatkih poročila odgonske postaje Gorenji Logatec se je v letu 1905 odtod odpravilo 8 ciganov, in sicer v dveh skupinah; 2. decembra 1905 je bilo razsojeno, da se v

⁶² SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 193, a.e. 1208. »Vormerk über der Notionierungen und Schuberkennnisse gegen Zigeuner.«

⁶³ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 127, a.e. 757. »Ausweis über die im Jahre 1905 bei dem k.k. Bezirksgerichte in Loitsch vorgenommenen Abstrafungen von Zigeunern.«

Celje odžene skupino štirih oseb – Gartner Rudolfa, Vincenca, Janeza in Silvestra, 19. decembra 1905 pa Gartner Franca, Ano, Marijo in Matevža, prav tako v Celje.⁶⁴

V sodnijskem okraju Idrija so tekom leta 1905 kazensko obravnavali 7 oseb z oznako cigan. 25. septembra 1905 sta bila zaradi kršenja prvega člena zakona o klateštvu na en mesec strogega zapora obsojena 32-letni Taubman Alois in 33-letna Taubmann Anna, 18-letni Taubmann Robert pa zaradi istega prestopka na 14 dni strogega zapora. Očitno sta bila zakonca Taubmann predčasno izpuščena iz zapora, saj sta bila skupaj s svojimi otroki (ni jasno, ali je pod »otroki« mišljen samo Robert, ali še kakšni drugi neimenovani otroci) odgnana prek odgonske občine Idrija že 19. oktobra 1905 v svojo domovinsko občino Beljak. 17. novembra 1905 je bil 20-letni Grill Mathaus, pristojen v St. Krištof (okraj Celje), zaradi kršenja prvega člena zakona o klateštvu obsojen na en mesec zapora, poostrenega s trdim ležiščem. 23. novembra 1905 je bila Grill Maria iz St. Krištofa zaradi enakega prestopka obsojena na tri tedne strogega zapora. 17. novembra 1905 sta bila na en mesec strogega zapora zaradi kršitve prvega člena zakona o klateštvu obsojena 34-letni Gartner Franz in 27-letna Gartner Anna, oba iz Sv. Ivana (okraj Celje). Te štiri osebe so bile iz Idrije v svoje domovinske občine odgnane 17. decembra 1905.⁶⁵

5.3 Letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« v okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica

V arhivskem fondu okrajnega glavarstva Ljubljana okolica so ohranjeni dokumenti, iz katerih lahko rekonstruiramo letni poročili za leti 1917 in 1918.

V letu 1917 je bilo v poročilo okrajnega sodišča Ljubljana o kazensko obravnavanih ciganih vključenih osem oseb (glej tabelo).⁶⁶

Ime in priimek, starost	bivališče (Aufenthalt sort)	domovinska občina	kraj aretacije	kazen	obsojen po členu	kam je bil odpravljen
-------------------------	-----------------------------	-------------------	----------------	-------	------------------	-----------------------

⁶⁴ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 127, a.e. 757. *Izkaz o ciganih, kateri so se na odgon dali v letu 1905.*

⁶⁵ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 127, a.e. 757. »Ausweis die im Jahre 1905 bei dem k.k. Bezirksgerichte in Idria vorgenommenen Abstrafungen von Zigeunern. K.k. Bezirksgericht Idria am 9. Jänner 1906.«

⁶⁶ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokumenti: "Ausweis über die Bekämpfung des Zigeunerunwesens im Jahre 1917"; "Ausweis über Zigeunerabstrafungen pro 1917 – Okrajno sodišče Ljubljana, 1918"; Dopis orožniške postaje Črnuče na okrajno glavarstvo v Ljubljani z dne 7. januarja 1918.

Brajdič Maria, 18 let	nestalno	Kandia, St. Michael	orožniška postaja Črnuče	8 dni strogega zapora	§1 L. G.	na policijo (Polizeidirek tion) v Ljubljani
Breščak Mathias, 55 let	nestalno	Jarše, okraj Kamnik		14 dni strogega zapora	§1 L.G.	isto
Hudorovič Josefa, 45 let	nestalno	domnevno Slavina na Notranjskem	orožniška postaja Borovnica	10 dni zapora	§1 in 2 L. G.	isto
Hudorovič Josefa, 20 let	nestalno					isto
Breščak Letonio, 17 let	nestalno	Jarše, okraj Kamnik	orožniška postaja Črnuče	1 mesec zapora	§1 in 2 L. G. (obsojena sta bila hkrati)	isto
Brajdič Maria, 18 let	nestalno	Kamnik		1 mesec zapora		isto
Breščak Aloisia, 22 let	Moste pri Ljubljani	Jarše pri Ljubljani		8 dni aresta	§1 in 2 L. G. (obsojena sta bila hkrati)	isto
Breščak Matias, 55 let	Moste pri Ljubljani	Jarše pri Ljubljani		1 mesec strogega zapora, poostren s postom		isto

Tabela 3 Seznam ciganov, kazensko obravnavanih na okrajnem sodišču Ljubljana v letu 1917. Vir: SI AS 133/IV/1239.

Seznam sodno obravnavanih ciganov ne vsebuje vseh oseb, ki so jih aretirali orožniki. Nekaterih aretiranih ciganov namreč orožniki niso predali v obravnavo okrajnim sodiščem, marveč so jih prek institucije odгона napotili v njihovo domovinsko občino. To lahko razberemo ob primerjavi orožniških letnih poročil ter okrajnosodnih letnih poročil. Tako je na primer orožniška postaja v Borovnici v svojem poročilu za leto 1917 navedla pet ciganov, aretiranih zaradi klateštva in

izročenih okrajnemu sodišču Vrhnika.⁶⁷ Le dve od teh oseb – Josefa Hudorovič in Josefa Hudorovič – sta navedeni na poročilu okrajnega sodišča Ljubljana. Zaradi kršenja prvega in drugega člena zakona o klateštvu sta bili obsojeni vsaka na deset dni zapora in po končani kazni predani policijski direkciji v Ljubljani. Od ostalih treh ciganov, aretiranih s strani orožnikov v Borovnici tekom leta 1917, mi je znana usoda Marije Hudorovič, 35-letnice, ki je bila po lastni navedbi pristojna v občino Preserje in bila na podlagi razsodbe županstva Vrhnike kot odgonske postaje odpravljena v občino Preserje.⁶⁸

O ponavljajoči se nekriminalizirani in z vidika orožništva neproblematični prisotnosti ciganov priča poročilo orožnikov v Kozarjah: *“Wird berichtet, daß im 1. J. nur die bekannte Zigeunerbande des Perdehändlers Franz Hudorovic aus Adelsberg circa seit Sommer bisher 4-mal aufgetauft ist und hat nach kurzem Aufenthalte den Rayon verlassen und hiebei keine strafbare Handlung begegnen. Diese Zigeunerbande hält sich gerne im Bezirke auf weil sie angeblich Unterhaltsbeitrag in Laibach bezieht.”*⁶⁹

Letno poročilo o »boju proti ciganski nadlogi« za leto 1918 je nastalo že v novi državi. Okrajno sodišče SHS v Ljubljani je 22. januarja 1919 napisalo izkaz obsojenih ciganov za leto 1918. Na seznamu je bilo devet oseb, od tega šest žensk in trije moški, vsi z nestalnim bivališčem. Dve osebi sta imeli domovinsko občino v *Blibergu* na Koroškem, dve v Novem mestu, štiri v Libuši na Primorskem in ena v Jaršah (okraj Kamnik). Nobena izmed teh devetih oseb po prestani kazni ni bila oddana v prisilno delavnico, marveč so bile vse določene za odgon in predstavljene na policijo v Ljubljani. Na okrajnem sodišču na Vrhniki so v istem letu kaznovali le eno ciganko, in sicer Ano Marijo Hudorovič zaradi tatvine.⁷⁰

Ime in priimek	bivališče	domovinska občina	kazen	obsojen po zakonskem	podatki o odgonu	kraj in datum
----------------	-----------	-------------------	-------	----------------------	------------------	---------------

⁶⁷ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: “Ausweis über die im Jahre 1917 vom hiesigen verhafteten Zigeuner – Posten zu Franzdorf, 3. januar 1918.”

⁶⁸ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: Dopis županstva na Vrhniki okrajnemu glavarstvu v Ljubljani z dne 4. januarja 1918.

⁶⁹ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: Poročilo orožniške postaje Kozarje, dne 18. decembra 1917.

⁷⁰ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokumenti: “Izkaz o zatiranju ciganstva v letu 1918”; “Izkaz obsojenih ciganov za leto 1918 – Okrajno sodišče SHS v Ljubljani, dne 22. 1. 1919”; “Izkaz vseh v letu 1918 kaznovanih ciganov – Okrajno sodišče na Vrhniki, dne 3. januarja 1919”.

				členu		izreka sodbe
Hudorovič Ana Marija	nestalno	baje Slavina	1 teden strogega zapora	§460 K. z.	prestavljen na policijo v Ljubljani	okrajno sodišče na Vrhniki, 29. 7. 1918
Held Ivan	nestalno	Bliberg Koroška	14 dni strogega zapora	§1 vlač. zak.	isto	o. s. Ljubljana
Brajdič Ana	nestalno	Bliberg Koroška	14 dni strogega zapora	§1 in 2 vlač. zakon	isto	
Brajdič Anton	nestalno	Rudolfovo	1 mesec strogega zapora	§ 1 vlač. zakon	isto	
Reichard Roza	nestalno	Libuša Primorsko	5 tednov strogega zapora	§1 in 2 vlač. zakon	isto	
Held Stefanija	nestalno	Libuša Primorsko	5 tednov strogega zapora	§1 in 2 vlač. zakon	isto	
Breščak Amalija	nestalno	Libuša Primorsko	5 tednov strogega zapora	§1 in 2 vlač. zakon	isto	
Held Marija	nestalno	Libuša Primorsko	5 tednov strogega zapora	§1 in 2 vlač. zakon	isto	
Brajdič Martin	nestalno	Rudolfovo	14 dni strogega zapora	§1 vlač. zakon	isto	
Breščak Albina	nestalno	Jarše okr. Kamnik	1 teden zapora	§460 K. zak.	isto	

Tabela 4 Sodno kaznovani cigani v letu 1918 v okrajnem glavarstvu Ljubljana okolica (okrajni sodišči Vrhnika in Ljubljana). Vir: SI AS 133/IV/1239.

Pri skupnem okrajnoglavarstvem seznamu sodno obravnavanih ciganov se ni upoštevalo vseh primerov, o katerih so poročale orožniške postaje. Tako je na primer orožniška postaja v Črnučah za leto 1918 poročala, da so zaradi tatvine in vlačugarstva aretirali in državnemu pravdnštvu v Ljubljani oddali cigane Matijo Obbira, Franjota Breščaka, Matildo Skalar in Matijo Breščaka.⁷¹

6. Zagonetke določanja domovinske pristojnosti ciganov: primer ciganov Reichardov v občini Kropa

Brez navajanja dokumentov ali literature, od koder črpa te informacije, Pavla Štrukelj trdi, da so se cigani pojavili na Gorenjskem »kot manjša skupina Rajhardov. /.../ Če pa upoštevamo podatek iz 14. stol., ki omenja Cigana iz Ljubljane, ugotavljamo, da so se pojavili v tistem času tudi na Gorenjskem. Sodne listine govore o njih že v 17. stoletju. /.../ V 19. stoletju so Rajhardi sestavljali na Gorenjskem le manjšo skupino. Tu so zvečine potovali, nekatere družine, ki so imele stalno bivališče, pa so opravljale žebljarsko ali kovaško obrt. Vsi pa so bili godbeniki, moški in ženske; o tem poklicu govore tudi pisani viri. Preden pa je ta ciganska skupina prišla v naše kraje, je pripadala Ciganom Sinti v Avstriji. Ugotovljeno je, da je več teh družin prebivalo v okolici Judenburga, v okolici Beljaka in Celovca in v obmejnih štajerskih mestih. Konec 19. stoletja so Cigani na Gorenjskem dobili prvo pristojnost v Kropi, potrdil jo je tedanji župan Luka Hafner. V 19. stoletju so bile ciganske družine večinoma v naslednjih krajih: Kranjska gora, Jesenice, Radovljica, Brezje, Kropa, Kamna gorica, Koroška Bela, Bled, Žirovnica, Zgornja Lipnica, Sp. Dobrava. Razen nekaterih so danes bivališča teh Ciganov ostala ista.«⁷²

Trditev Štrukljeve, da so cigani v Kropi dobili prvo pristojnost šele konec 19. stoletja, potrdil pa da jo je tedanji župan Luka Hafner, ne drži. Po podatkih, ki sem jih avtorica izluščila zlasti iz korespondence med okrajnim glavarstvom Radovljica in županstvom Kroke, je prvi cigan s priimkom Reichard dobil pristojnost v Kropi konec 18. stoletja. V nadaljevanju navajam nekaj sporov glede domovinske pristojnosti Reichardov, v katerih so sporadično zapisani tudi podatki o Franzu Reichardu kot bojda prvem ciganu s pristojnostjo v Kropi.

⁷¹ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236: Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica, Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920. Dokument: "Borba proti ciganstvu", št. 746, v Črnučah 1. januarja 1919.

⁷² Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem*, 56.

Plačevanje odgonskih stroškov je občasno vodilo do hudih trenj med občinskimi oblastmi in višjeupravnimi instancami. Na križišču interesov so se v občini Kropa znašli tudi cigani, in sicer v letih 1878 in 1879, ko je potekala burna korespondenca med županom Matijo Pircem in okrajnim glavarstvom Radovljica. Pirc je namreč odklanjal poravnanje stroškov, nastalih ob skrbi za otroke ciganke Theresie Reichard v času njenega služenja zaporne kazni. Theresia Reichard, pristojna v občino Kropo, je bila aretirana skupaj s svojimi sedmimi otroki in na okrajnem sodišču Neumarkt dne 9. junija 1877 zaradi klateštva – *Landstreicherei* – obsojena na enodnevno zaporno kazen. Nastale stroške oskrbe njenih otrok v višini 2,98 krone je pokrilo okrajno sodišče Neumarkt in nato prosilo za njihovo povrnitev.⁷³ Ker se župan Kroke ni odzval na prvi poziv k plačilu, je okrajno sodišče Neumarkt nekaj mesecev kasneje, 4. junija 1878, ponovno zaprosilo za povrnitev stroškov.⁷⁴ Na tej točki se je začelo enajstmesečno dopisovanje med imenovanim županom in okrajnim glavarstvom Radovljica, ki ga je skušalo z disciplinskimi kaznimi in predložitvijo argumentov za pristojnost Theresie Reichard prisiliti k plačilu. Ohranjena korespondenca nudi zanimiv vpogled v odnos občine Kropa do ciganov, pristojnih na njeno območje. Župan Matija Pirc je namreč plačilo stroškov zavračal na podlagi trditve, da Theresia Reichard in njeni otroci niso pristojni v Kropo, saj da nihče izmed njih ni bil niti rojen niti krščen v Kropi. Za proti-primer in zgled je navedel na Brezenci pred 90 leti (torej približno leta 1788) rojenega Franza Reiharda, ki je bil krščen v Kropi in mu je bila na podlagi tega priznana domovinska pravica na Kropi.⁷⁵ Okrajno glavarstvo Radovljica je Pirčevo trditev, da Theresia Reichard in njeni otroci niso pristojni v Kropo, spodbijalo. Navedlo je, da je družina Reichart pristojna v občino Kropa na podlagi 24. in 28. člena domovinskega zakona (*Heimatgesetzes*) z dne 3. decembra 1863, R. G. Bl. št. 105.⁷⁶ Vsebina 24. člena: “*Die der Gemeinde obliegende Armenversorgung beschränkt sich auf die Verabreichung des nothwendigen Unterhaltes und die Verpflegung im Falle der Erkrankung. Die Armenversorgung der Kinder begreift auch die Sorge für deren Erziehung.*”⁷⁷ Vsebina 28. člena: “*Die Gemeinde darf auch auswärtigen Armen im Falle augenblicklichen Bedürfnisses die nöthige Unterstützung nicht versagen, vorbehaltlich des Ersatzes, den sie nach ihrer Wahl von der Heimatgemeinde*

⁷³ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega sodišča Neumarkt, 27. marec 1878, šte. 673.

⁷⁴ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega sodišča Neumarkt, 4. junij 1878, šte. 1233.

⁷⁵ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis županstva Kroke, 9. junij 1878, šte. 128.

⁷⁶ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 26. junij 1878, k šte. 3744/Z.

⁷⁷ Gesetz vom 3. December 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse. R. G. Bl. št. 105.

oder von dem nach dem Civilrechte oder nach anderen Gesetzen hiezu Verpflichten verlangen kann.”⁷⁸

Pirc je v svojem odgovoru vztrajal: »Na slavni dopis od 26. junija t. l. št. 3744 se iz tem u novič odgovarja, kakor da je že večkrat odgovorilo, da za Cigansko rodbino predpisano županstvo nobene plačve ne preuzema, ker je ne spozna za domačo, in ako so viši oblasti spoznale pred 90 leti na Brezanci v eni Šupi rojeniga Franc Reicharta, in v Kropi le kerščeniga za tukajšniga domačina, nikakor pa ne za vso poznejši rodovino, od katere ni eden več ni tu bil rojen, ampak na različnih krajeh, ker naj svojo domovinsko pravico iščejo u njih rojstnim kraju, ker vseh teh Ciganou nima tu domoune pravice 1. ne od rojstva, 2. ne po omožitvi, 3. ne po sprejemu v domovno zvezo, tedej naj slavno c. kr. okrajno glavarstvo spozna pravico, in naj to Ciganska druhal napoti naj svoje domovinske pravice u njih rojstnem kraju iščejo.«⁷⁹ Okrajno glavarstvo Radovljica mu je odgovorilo s podatki, izredno pomembnimi za razumevanje pristojnosti Reichardov v Kropo. Navedli so, da je o pristojnosti družine Reichard v Kropo odločilo ministrstvo (najbrž za notranje zadeve) dne 2. februarja 1855 z odlokom šte. 431.⁸⁰ Pirc je temu argumentu navkljub vztrajal pri spodbijanju domovinske pravice Reichardov: »Na dopis od 24. t. m. št. 4400 prejel 28. 8. t. l. odgovarja podpisani župan, de za družino Reihard ne plača nobenih stroškov, ker ta Ciganska druhal nima tukej domovja, tudi tukej ne prebiva, in ako je bilo kakor sl. poglavarstvo omenja v vsih instancijah od c. k. Ministrstva spoznano, de je France Reihard ako ravno ne tu rojen, le kerščen, tu sem v domovinsko zvezo spada, kar je bilo pred 90. leti, tedej ni bilo spoznano, de bo ako je bil France Reihard tu sem udomačen, ker je bil le kerščen tukej, ne rojen, tudi vsa ciganska druhal za zmeraj tu sem udomačena, tega gotovo ni visoko c. kr. ministerstvo mislilo in določilo, ker tudi zdaj na srenjska postava §5 pravi: Domovna pravica postaja ali začenja po 1. rojstvo, 2. po omožitvi, 3. po sprejetju v domovno zvezo, tedej naj ti otroci ali njih mati tam išče domovno pravico, ker so bili rojeni. Slavno c. k. okrajno glavarstvo naj to zapostavno in pravično spozna, de nam nebo te ciganske druhal, tu sem selilo, ker ima županija svojih revnih preveč, kateri po postavi tu sem spadajo.«⁸¹ V sledečih mesecih je okrajno glavarstvo Radovljica županu Kroke naložilo tri disciplinske kazni zaradi njegove neodzivnosti na pozive k poravnanju stroškov; 24. avgusta 1878 mu je bilo zagroženo z disciplinsko kaznijo 5

⁷⁸ Gesetz vom 3. December 1863, betreffend die Regelung der Heimatverhältnisse. R. G. Bl. št. 105.

⁷⁹ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis občine Kropa, 5. julij 1878, šte. 145.

⁸⁰ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 24. avgust 1878.

⁸¹ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis županstva Kroke, 31. avgust 1878, šte. 190.

kron in 21. septembra 1878 z dodatno kaznijo 10 kron.⁸² V odziv na zagroženi disciplinski kazni je Matija Pirc še enkrat poudaril, da za ciganko Theresio Reichard ne bo poravnal nikakršnih stroškov, saj v občino ni pristojna, hkrati pa je dodal še pojasnilo, da občinska blagajna tudi nima denarja za plačevanje nepotrebnih (disciplinskih) kazni.⁸³ V odgovor na ta dopis ga je okrajno glavarstvo Radovljica pozvalo na zaslišanje, ki naj bi bilo izvedeno 1. oktobra 1878, a bilo na Pirčevo prošnjo prestavljeno. Pirc je prosil za štiritedenski odlog, da bi v vmesnem času lahko sklical sejo občinskega odbora, na kateri bi razpravljali o kritju teh stroškov. Ker se Pirc po pretečenem štiritedenskem roku ni javil na okrajno glavarstvo, je bil pozvan, da se tam osebno zgleda 29. decembra 1878.⁸⁴ Pirc je dosegel še en odlog, saj je trdil, da mu njegova trgovina ne dopusti, da bi bil odsoten 29. decembra. Za dan zaslišanja je predlagal 9. januar 1879.⁸⁵ Na zaslišanju, izvedenem 9. januarja, je Pirc izjavil, da do seje občinskega sveta ni prišlo, da še vedno ne priznava domovinske pravice Theresie Reichard in zato ne bo poravnal stroškov oskrbe njenih otrok. Hkrati je prosil, naj mu okrajno glavarstvo oprosti izrečeno disciplinsko kazen v višini petih kron.⁸⁶ Okrajno glavarstvo je odreagiralo z zagrožitvijo nove disciplinske kazni v višini 15 kron.⁸⁷ Ta disciplinska kazen mu je bila nato naložena 21. aprila 1879 in hkrati zagrožena dodatna kazen v višini 20 kron, če v določenem roku ne bi poravnal vseh izrečenih disciplinskih kazni (torej za 5 kron, 10 kron in 15 kron).⁸⁸ Hkrati je okrajno glavarstvo 21. aprila 1879 pooblastilo Casparja Barauscha, da nad županom Kroke Matijo Pircem v roku štirih dni izvede rubež premičnin v vrednosti 5 kron.⁸⁹ Po tem se je situacija pospešeno razrešila; 30. aprila 1879 je Pirc poslal na okrajno glavarstvo Radovljica 2,98 kron »za otroke Reze Reihard.« Priznal je, da v občinski blagajni nima nič denarja, zato je moral ta znesek plačati iz svojega zasebnega premoženja. Še enkrat je zaprosil za oprostitev disciplinskih kazni.⁹⁰ Okrajno glavarstvo mi je ustreglo in spregledalo vse izrečene disciplinske kazni.⁹¹

⁸² SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 21. september 1878, štev. 5648/5499.

⁸³ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis županstva Kroke, 28. september 1878, štev. 221.

⁸⁴ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopisi okrajnega glavarstva Radovljice, 1. oktober 1878 in 19. december 1878, štev. 5648.

⁸⁵ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis županstva Kroke, 26. december 1878.

⁸⁶ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Zapisnik pogovora z Mathiasom Pircem, 9. januar 1879.

⁸⁷ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 6. februar 1879.

⁸⁸ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 21. april 1879.

⁸⁹ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 21. april 1879.

⁹⁰ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Dopis županstva Kropa, 30. april 1879, št. 82.

⁹¹ SI AS 137/A/434 (t.e. 107). Radovljica, 6. maj 1879.

Po razpletu skoraj eno leto trajajočega uradnega dopisovanja sklepamo, da se Matija Pirc pravzaprav ni krčevito upiral priznanju domovinske pristojnosti Theresie Reichard zaradi njene »ciganskosti«, marveč zaradi finančnih težav občinske blagajne. Če njegova trditev, da v občinski blagajni nima dovolj denarja za kritje tako nizkega zneska, drži, pa je bila občina Kropa v letu 1879 na robu bankrota. Vprašanje domovinskosti ciganov gre namreč obravnavati v širšem kontekstu, ki pokaže, da je do podobnih težav prihajalo tudi, ko ni šlo za cigane.

Matija Pirc ni bil edini župan Kroke, ki se je zapletel v razpravo o (ne)priznanju domovinske pristojnosti Reichardov. Z avgustom leta 1911 se je začelo še eno daljše dopisovanje med oblastnimi organi s tematiko ugotavljanja pristojnosti Reichardov, v katero so bili vpleteni okrajno sodišče Ptuj, deželna vlada za Kranjsko in okrajno glavarstvo Radovljica. Razpravo, ki je trajala skoraj eno leto, je sprožilo rojstvo nezakonske deklice Ide Reichard. Po izkazu župnijskega urada Sv. Petra in Pavla na Ptujju je ciganka Angela Reichart 7. avgusta 1911 v Dornavi pri Ptujju rodila nezakonskega otroka, ki je dobil ime Ida. Pri krstu je vodja ciganske skupine (*der Führer der Zigeunertruppe*), s katero je Angela Reichard potovala, župniku obrazložil, da so Reicharti pristojni v Kropo v okraju Radovljica. Občina Kropa je odklonila priznanje pristojnosti tako Angele, kot tudi njene hčere Ide. Okrajno sodišče Ptuj, ki je želelo, da se obema prizna domovinska pristojnost v Kropi, je zato prek različnih kanalov skušalo pridobiti dodatne informacije o Angeli Reichard.⁹² Obrnilo se je na okrajno glavarstvo Radovljica in to je prek lokalnih orožnikov izvedlo preiskavo. Orožniška postaja v Kropi je 16. novembra 1911 sporočila okrajnemu glavarstvu Radovljica, da so cigani z imenom Reichard zelo velika družina, ki pa je razpršena in pomešana z ostalimi cigani, vsi pristojnimi v Kropo. Zaradi tega so orožniki iz Kroke menili, da mora tudi Angela Reichard biti tja pristojna. Orožniško poročilo je poudarilo še, da se pri občinskem uradu v Kropi ne vodijo nobeni točni sezname teh ciganov, zategadelj se občina o pristojnosti vsakega posameznega ne more izraziti niti z ja niti z ne. Predstojnik občine Ignaz Ažman je orožnikom v Kropi povedal, da so nekateri Reichardi pristojni tudi v Kranj. Glede trenutne lokacije Angele Reichard pa so orožniki iz Kroke razpolagali s podatki, da je bila 11. novembra 1911⁹³ aretirana v Litiji in se nahaja tam zaprta.⁹⁴

⁹² SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis okrajnega sodišča Ptuj, 12. januar 1912, šte. VII 36/11/8.

⁹³ Torej le nekaj mesecev po rojstvu hčere Ide!

⁹⁴ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis poveljstva orožniške postaje v Kropi, 16. november 1911.

Okrajno sodišče Ptuj je vztrajalo pri trditvi, da bi Angela Reichard morala biti pristojna v Kropo, saj da se lahko predpostavlja, da vodja ciganske skupine pozna domovinsko pristojnost svojih sočlanov (*Mitglieder*). Ker so se njegove navedbe ujemale z ugotovitvami orožništva v Radovljici, je okrajno sodišče Ptuj sklenilo, da je Angela Reichard pristojna v Kropo. Angela Reichard je po rojstvu Ide zapustila okolico Ptuja, njen kraj zadrževanja je bil neznan, zato je okrajno sodišče Ptuj ni moglo osebno zaslišati. Po kazenskem spisu deželnega sodišča Ljubljana Ur. 1071/11 bi morala biti Angela Reichart pristojna v »*Jauernig Bezirk Kronau*«. Tudi ta občina je odklanjala njeno pristojnost. Ker se okrajno sodišče Ptuj in občina Kropa nista uspela poenotiti glede mnenja o Angelini pristojnosti, se je 12. januarja 1912 ptujsko sodišče obrnilo na deželno vlado za Kranjsko s prošnjo, da se ugotovi pristojnost Angele Reichard in se sporoči izid.⁹⁵ Deželna vlada za Kranjsko je prošnjo ptujskega sodišča preposlala na okrajno glavarstvo Radovljica in ga pooblastila za takojšnjo preiskavo. Okrajno glavarstvo Radovljica se je preiskave lotilo na več načinov. Poleg tega je okrajno glavarstvo Radovljica prosilo župni urad v Kropi, naj poišče krstne podatke Angele Reichard, stare 22 let, nezakonske hčere Hedwige Reichard.⁹⁶ Župni urad je odgovoril, da »od leta 1783 ni bil noben cigan z imenom Reichardt v Kropi rojen, torej tudi ne Angela Reichardt.«⁹⁷ Natančnejše podatke o Angeli in njeni materi Hedwig so okrajnemu glavarstvu 6. februarja 1912 posredovali orožniki iz Kroke, ki so zagovarjali mnenje, da je Angela prav gotovo pristojna v Kropo. Navedli so, da je bila Angela rojena leta 1892 na Javorniku (*Jauerburg*), njena mati Hedwig Reichard, rojena 1852, pa je bila pristojna v Kropo. Hedwig je rodila več otrok, in sicer leta 1880 Riharda Reicharda v Kanzianu na Koroškem, leta 1876 Katharino Reichard, leta 1873 Marijo Reichard in leta 1888 Albina Reicharda v »*Görjach*«. Orožniki so poudarili, da so Hedwig in vsi ti otroci pristojni v Kropo in so bili v vseh slučajih vedno obravnavani kot pristojni v Kropo. Hedwig je imela nekaj otrok z Rupertom Reichardom, vendar je po mnenju orožnikov z njim verjetno živela »*nur in Konkubinat, wie dies bei Zigeunern gewöhnlich der Fall ist. Sind daher nicht kirchlich getreut.*« Rupert Reichard je bil po podatkih kazenskega lista (Strafkarte) rojen na Dunaju, pristojen v Kropo, »*und durfte jetzt 82 Jahre alt sein, wenn er noch lebt.*« Orožniki so še poudarili, da občina Kropa ne more neposredno zanikati domovinske pristojnosti Angele Reichard, saj ne more dokazati, da izmed

⁹⁵ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis okrajnega sodišča Ptuj, 12. januar 1912, štev. VII 36/11/8.

⁹⁶ Hedwig in Angela sta obe navedeni na seznamu v Kropo pristojnih ciganov iz leta 1890.

⁹⁷ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, 23. januar 1912; in Dopis župnega urada v Kropi, 25. januar 1912.

tako številnih ciganov s priimkom Reichard, ki imajo pristojnost v Kropi, ravno Angela ni pristojna v Kropo: »Diese Gemeinde wäre zu verhalten die Zuständigkeit der Angela Reichard anzuerkennen, oder sie soll nachweisen daß Angela Reichard, und warum, nicht hieher zuständig ist.«⁹⁸

Opremljeno s temi podrobnimi podatki je okrajno glavarstvo Radovljica pozvalo županstvo v Kropi, naj »pripozna domovinstvo ciganke Angele Reihard roj. 1892 v Javorniku. Mati imenovane roj. 1852 je v vaši občini pristojna.«⁹⁹ Županstvo Kropo je odgovorilo, »da se pripozna, da je neka Hedvig Reihard v Kropo pristojna, pač pa ni razvidno iz tuuradnega ciganskega zapisnika rojstno leto. Vsled tega ni nemogoče, da je več cigank pod enakim imenom. Vsled tega županstvo Angeli Reihard ne more pripoznati domovinstva dokler se ne poizvejo tudi starši Hedvig Reichard.«¹⁰⁰ 27. februarja 1912 je zato okrajni glavar v Radovljici poslal dopis na poveljstvo orožniške postaje v Kropi, z nalogo, naj preverijo rojstne podatke Hedvig Reihard.¹⁰¹ Orožniško poveljstvo je odgovorilo, da je bila po podatkih kazenskega lista (*Strafkarte*) Hedwig Reichard rojena 1852 v Kropi, vendar pa bi ti podatki lahko bili nezanesljivi. So pa poudarili, da se ime »Hedwig« v celotni družini Reichard, ki se obravnava kot pristojna v Kropi, »wie dies aus einem alten Zigeunerverzeichnisse und bei sovielen Strafkarten zu ersehen ist,« pojavi le enkrat in to prav kot mati Angele Reichard. Orožniki so predlagali, da bi glede te zadeve lahko povprašali veliko skupino Reichardov, ki se je takrat zadrževala na območju orožniške postaje Bled.¹⁰² Z Bleda je bila nato okrajnemu glavarstvu Radovljica 11. marca 1912 poslana pisna izjava Albina Reicharda, brata Angele Reichard. Albin je potrdil, da sta tako njegova sestra Angela kot tudi njegova mati Hedwig obe pristojni v Kropo.¹⁰³ Albin je bil takoj nato povabljen, da se še osebno 4. aprila 1912 zglesi na okrajnem glavarstvu Radovljica. Tega poklica mu ni bilo možno dostaviti, ker je bilo, z besedami občinskega urada na Bledu, »njegovo bivališče docela neznano.«¹⁰⁴ Kljub temu, da Albinu poklic ni bil izročen, je očitno vseeno na nek način bil obveščen. 4. aprila se je namreč zgledil na OG Radovljica in podal izjavo. Izjavil je, da je Angela Reichard njegova sestra in je bila rojena v

⁹⁸ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis poveljstva orožniške postaje v Kropi, 6. februar 1912.

⁹⁹ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis OG Radovljica, 8. februar 1912.

¹⁰⁰ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis županstva Kropa, 25. februar 1912.

¹⁰¹ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis OG Radovljica, 27. februar 1912.

¹⁰² SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis poveljstva orožniške postaje Kropa, 4. marec 1912.

¹⁰³ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Izjava Albina Reicharda, Bled, 11. marec 1912.

¹⁰⁴ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Poklic št. 5820, Radovljica, 14. marec 1912.

Koroški Beli, a leta rojstva ne pozna. Oba s sestro sta pristojna v Kropo, prav tako njuna mati Hedwig, ki pa je že pokojna. Izpostavil je, da se je o njegovi in Angelini domovinski pristojnosti že odločalo in da sta bila spoznana za pristojna v Kropo, kar lahko dokaže z dokumentom, ki ga je predložil.¹⁰⁵ Po opravljenem zaslišanju je okrajno glavarstvo Radovljica zapisnik zaslišanja poslalo županstvu Kroepe s pripisom: »*Brat Angele Reichard, Albin Reichard je bil t. u. zaslišan in je izrekel, da je on in njegovi sorojenci vsi v občini Kropa pristojni. Angela Reichard se ni omožila, vsled tega je še vedno v občini Kropp pristojna. Županstvu se naroča naj pripozna domovinstvo gori imenovanemu.*«¹⁰⁶ Na ta dopis in zahteve okrajnega glavarstva je županstvo Kroepe jedrnato odgovorilo 29. maja 1912 z besedami: »*C. kr. okrajnemu glavarstvu Radovljica se poroča, da se domovinstvo Angele Reihard pripozna.*«¹⁰⁷ S tem se je več kot devet mesecev po rojstvu Ide Reichard razrešilo vprašanje njene domovinske pristojnosti in pristojnosti njene matere Angele Reichard.

7. Institucija odgona in z njo povezani stroški: primer ciganskih obsojenk v prisilni delavnici Lankowitz

V gradivu fonda okrajnega glavarstva Radovljica se je ohranilo sedem obrazcev s podatki o stroških odgona petih različnih žensk iz Kroepe. Odgoni so bili izvedeni v letih 1900, 1901 in 1902. Natančno zabeleženi podatki o časovnem, krajevnem in stroškovnem poteku posameznih odgonov nam nudijo zanimivo razširjeno perspektivo na problematiko institucije odgona. Kot že navedeno, so odgonske stroške krile domovinske občine. V stroških so bili vključeni stroški za hrano v času trajanja odgona (ta je lahko trajal po več dni), za transport (vprego in železnico) ter za spremljanje. Največji delež so doprinesli stroški za spremljanje. V vseh sedmih primerih so bile obsojenke odgnane v prisilno delavnico »Lankovic« (Maria Lankowitz v današnji Avstriji), stroški pa so znašali v vseh primerih vsaj petnajst kron. Najmlajša kaznjenka je bila štirinajstletna Rozalija Reichard, ki je bila odgnana skupaj s svojo 48-letno materjo. Zdi se, da je ena izmed obsojenk – petnajstletna Katarina Reichard – vsaj dvakrat pobegnila iz prisilne delavnice, bila prestrežena nekje v okolici Gradca in ponovno odgnana v Lankowitz.¹⁰⁸

¹⁰⁵ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Protocoll, 4. april 1912

¹⁰⁶ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis OG Radovljica, 18. april 1912.

¹⁰⁷ SI AS 137/A/2913 (t.e. 534), Dopis županstva Kroepe, 29. maj 1912.

¹⁰⁸ SI AS 137/A/2447 (t.e. 425) Okrajno glavarstvo Radovljica, Sezname odgnancev, stroški odgona.

Kljub zakonskim okvirjem, ki so določali, da stroške odgona krijejo domovinske občine (oziroma okrajne blagajne okrajnih glavarstev, kjer so imeli odgnanci domovinsko pristojnost), se je dogajalo, da občine niso pravočasno nakazale sredstev za kritje stroškov. V tovrstnem primeru je stroške odgona začasno pokrila kranjska deželna blagajna in kasneje terjala povrnitev teh sredstev iz okrajnih blagajn. Tudi pri odgonu navedenih petih žensk iz Kroke s priimkom Reichard v letih 1900-1902 je prišlo do takšne situacije. Stroškov ni (pravočasno) krila njihova domovinska občina Kropa, marveč namesto nje deželni zaklad Kranjske. Po podatkih izkaza, ki ga je izdelalo oktobra 1904 deželno knjigovodstvo v Ljubljani, je bilo v letu 1900 za stroške odgona Raihard Frančiške plačanih 23,67 kron; v letu 1901 za odgon Raihart Katarine 15,75 kron, Reichart Ane 16,72 kron in Reichart Katarine 4,30 kron. V letu 1902 pa ponovno 4,30 kron za Reichard Katarino, 18,86 kron za Reichard Marijo in 17,53 za Reichard Rozino s hčerjo.¹⁰⁹ Iz tega seznama lahko tudi delno razberemo, kolikšen delež vseh odgonov so predstavljali odgoni ciganskih posameznikov; od sedemnajstih vnešenih primerov kritja stroškov odgona jih je sedem pripadlo zgoraj navedenim ženskam s priimkom Reichard. Okrajno glavarstvo Radovljica torej ni zamujalo z vračanjem stroškov odgona samo za odgnane cigane, marveč kar v splošnem za vse odgnance. V letih 1900-1903 je okrajna blagajna Radovljice dolgovala deželnemu zakladu skupno 219,96 kron za neporavnane stroške odgona – od tega 101,13 kron za stroške odgona petih žensk s priimkom Reichard v prisilno delavnico v Lankowitzu na Štajerskem.¹¹⁰

Kot vidimo na primeru transporta žensk iz Kroke, so bili skupni stroški transporta, hrane in spremstva do ženske kaznilnice v Lankowitzu precejšnji. Morda se se v višini stroškov skriva del odgovora na vprašanje, zakaj se kljub državnim direktivam in željam po odrejanju ciganov v prisilne delavnice, ta ukrep skoraj nikoli ni izrekel.

¹⁰⁹ SI AS 137/A/2447 (t.e. 425) Okrajno glavarstvo Radovljica, Sezname odgnancev, stroški odgona. Dokument: "Izkaz odgonskih stroškov, ki jih je plačal deželni zaklad kranjski v letu 1900, 1901, 1902, 1903 na račun okrajne blagajne. Deželno knjigovodstvo v Ljubljani, 29. oktobra 1904."

¹¹⁰ SI AS 137/A/2447 (t.e. 425) Okrajno glavarstvo Radovljica, Sezname odgnancev, stroški odgona. Dokument: "Izkaz odgonskih stroškov, ki jih je plačal deželni zaklad kranjski v letu 1900, 1901, 1902, 1903 na račun okrajne blagajne. Deželno knjigovodstvo v Ljubljani, 29. oktobra 1904." in Dopis deželnega odbora kranjskega okrajnemu glavarstvu v Radovljici, 31. oktobra 1904, štev. 13757.

8. Kršitve zgasilnih predpisov: neprijavljeno prenočevanje ciganov

Zakon, ki je vplival na to, da se je neprijavljeno prenočevanje ciganov smatralo za kaznivo dejanje, je bil sprejet 15. februarja 1857, veljal pa je za vse kronske dežele, razen za vojaško mejo. V besedilu zakona sicer nikjer niso eksplicitno imenovani »cigani«, marveč je trinajsti člen zakona določal, da »vagabundom« ali sicer sumljivim ljudem ne sme nihče nuditi prenočišča, in če se jih ne da odgnati, je treba narediti prijavo z upoštevanjem končne določbe člena 7.¹¹¹

8.1 Prenočevanje ciganov kot prekršek: primeri iz okrajnega glavarstva Radovljica

Petdesetletna kajžarka Teresia Piber iz kraja Mlino (hišna št. 18) v občini Bled je bila v decembru leta 1905 kazensko obravnavana zaradi neprijave prenočevanja tujcev pri županstvu. Pri njej je od šestega decembra dalje prenočevala štiričlanska ciganska družina Reichert iz Kroke, brez da bi jih prijavila na občinski urad. Prebivalci vasi Mlino so se pritoževali zaradi tega nudenja prenočišča ciganom, ker da so jih ti cigani nadlegovali. Desetega decembra je ta družina zapustila Mlino.¹¹² Ob zaslišanju je Teresia Piber občinskemu redarju dne 23. decembra 1905 povedala, »da je imela cigane samo 4 dni pod streho in ko je vidla, da s takim ljudi ni za občevati, jih je potem spodila iz hiše.« Kasneje obtoženka te prvotne izjave ni želela podpisati, »ker se s tem sklepa, da se ne mora nikakor opravičiti, da je imela cigane v njeni hiši.« Teresia je bila 29. decembra 1905 na okrajnem glavarstvu Radovljica spoznana za krivo. Prvotno ji je bila dosojena kazen desetih kron, ki bi jih morala izplačati ubožnemu zakladu Bled, ali 1 dan zapora. Na njeno vloženo prošnjo po oprostitvi kazni ji je marca 1906 deželna vlada Kranjske prisodila kazen dveh kron ali šestih ur zapora.¹¹³

Oktobra 1905 je bil istega prekrška obtožen posestnik Mathias Bohinc, vulgo Mlakar, iz občine Radovljica. Orožniška postaja je poročala, da je že večkrat v svojih stavbah dovolil prenočiti ciganski bandi Reichardov. Ob orožniškem zaslišanju 12. oktobra 1905 je Bohinc izjavil, da je mnenja, da je bil primoran/prisiljen pustiti ciganom prenočiti vsaj eno noč. Na zaslišanju 4.

¹¹¹ *Verordnung des Ministeriums des Innern und der obersten Polizeibehörde vom 15. Februar 1857, giltig für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgrenze, betreffend das Meldungswesen.* R. G. Bl. 33.

¹¹² SI AS 137/A/2451 (t.e. 425). Poročilo orožniške postaje Bled, 11. december 1905.

¹¹³ SI AS 137/A/2451 (t.e. 425), "Strafregister – Kazenska razpredelnica c. kr. okrajnega glavarstva v Radovljici o prestopkih, ki spadajo v politično uradovanje, šte. 87" in Prošnja Terezije Piber z dne 11. februarja 1906.

novembra je Bohinc izjavil, »da ne bode več prenočeval ciganov.« Iz ohranjene dokumentacije ni razvidno, ali mi je okrajno glavarstvo Radovljica dosodilo kakršnokoli kazen.¹¹⁴

V noči s 17. na 18. september 1912 je prenočitev skupini ciganov nudila mlinarjeva žena Remic Franziska, po domače Križelnovka iz Mošenj (*Möschnach*) št. 34. *Zigeunerbande*, ki sta jo vodila Alexander in Ferdinand Reichart iz Kroke, je prenočila v mlinu. Poleg tega je Remic v noči s 15. na 16. september nudila prenočišče še eni neznani *Zigeunerbande* na svojem seniku. Ko je Franzisko Remic dne 18. septembra zaslišala orožniška patrulja, je izjavila, da so cigani prenočili brez njene vednosti in pristavila, da tudi sicer ni vedela, da je prenočevanje ciganov kaznivo.¹¹⁵

V noči s 17. na 18. september 1912 je skupino štirih ciganov na svojem seniku prenočil tudi Pangerc Sylvester, po domače Broščar, iz Spodnjega Otoka (*Unterotok*) št. 22. V izjavi orožniški patrulji je pojasnil, da so ga cigani prosili, da jim pusti prenočiti, kar je tudi storil. Sicer pa da ni vedel, da je to prepovedano.¹¹⁶

30., 31. marca in 1. aprila 1917 je v občini Mošnje, kraju Brezje št. 35, posestnica Marija Kreuh, po domače Brničukka, nudila prenočišče več ciganom. Domnevno je pri njej prenočevala družina Reichard iz Kroke, ki se je podnevi sprehajala po kraju in nadlegovala ljudi z beračenjem. Marija Kreuh je v izjavi orožnikom izjavila, da ni vedela, da je prepovedano nuditi prenočišče sumljivim osebam in da jih je treba prijaviti na občinski urad. Zaradi prestopka zglasilnih predpisov je Marija županstvu v Mošnjah po poštni položnici plačala 10 kron.¹¹⁷

8.2 Prenočevanje ciganov kot prekršek: primeri iz okrajnega glavarstva Logatec

V gradivu okrajnega glavarstva Logatec je ohranjeno večje število kazenskih registrov, ki so nastali ob obravnavanju kršiteljev zakona o prijavljanju prenočevanja. Ob zaslišanjih so posestniki, obtoženi kršenja zakona, podali kratko izjavo in v njej obrazložili, kako je prišlo do kršitve. Njihove utemeljitve, zakaj so nudili prenočišče ciganom, so dober vir za preučevanje odnosa okoliškega prebivalstva do nesedentarnih skupin ciganov.

¹¹⁴ SI AS 137/A/2451 (t.e. 425), Poročilo orožniške postaje Radovljica, 16. oktober 1905.

¹¹⁵ SI AS 137/A/2933 (t.e. 538), Poročilo orožniške postaje Radovljica, 19. september 1912, šte. 810.

¹¹⁶ SI AS 137/A/2933 (t.e. 538), Poročilo orožniške postaje Radovljica, 19. september 1912, šte. 809.

¹¹⁷ SI AS 137/A/3387 (t.e. 625), Dopis orožniške postaje Radovljica, šte. 570: "Kreuh Maria, Übernachtung von Zigeunern".

Februarja leta 1905 so v okrajnem glavarstvu Logatec vodili kazenski postopek proti posestniku Mihaelu Lešnjaku zaradi prekrška neprijavljenega prenočevanja ciganov oziroma »prestopka predpisov o zglaševanju«. Lešnjak je imel posestvo v Ravnah št. 37 v občini Bloke. V času sojenja je bil star 47 let in imel tri otroke. V noči z 12. na 13. januar je nudil prenočišče ciganom. Obtoženi je za uradni zapisnik 30. februarja 1905 izjavil: »Jaz ne vem ničesar o ciganih, pač pa sem izvedel od moje 19 letne hčere Mice da so bili pri nas en večer cigani čez noč in da je radi tega orožnik popraševal. Jaz sem bil tistikrat na Hrvaškem. Sicer sem hčeri prepovedal v prihodnje cigane prenočevati.«¹¹⁸ Orožniška postaja v Novi Vasi je na okrajno glavarstvo Logatec 14. januarja 1905 poslala poročilo o tem prekršku, v katerem je navedla, da so v noči iz 12. na 13. januarja v hiši posestnika Mihaela Lešnjaka prespali trije cigani, dve ženski in en moški, o čemer je Lešnjak pozabil obvestiti občinskega svetnika Johanna Benčino.¹¹⁹

Fond okrajnega glavarstva Logatec poleg tega primera nezakonitega prenočevanja ciganov hrani še številne kazenske registre iz leta 1913, ki se nanašajo na istovrstni prekršek.

Josefa Adler, 45-letna poročena kajzarica s Cest št. 120 v občini Rovte, je nudila prenočišče skupini štirih ciganov v noči s 6. na 7. februar 1913. V svoji izjavi je priznala kaznivo dejanje, vendar s pristavkom, da jih je prenočila samo iz strahu in da bi jih zavrnila, če ne bi prišli k njej šele zvečer. Spoznana je bila za krivo, dosojena pa ji je bila denarna kazen desetih kron, ki so bile nakazane v občinski fond za reveže. Sodba je bila izrečena 7. marca 1913. Obsojenka je prosila za omiljeno ali opuščeno kazen in bila 23. marca 1913 kazni povsem oproščena z odlokom deželnega predsedstva.¹²⁰ V poročilu orožniške postaje Dolenji Logatec z dne 16. februarja 1913, naslovljenega na okrajno glavarstvo Logatec, je Josefa Adler v izjavi, podani orožnikom, izjavila, da je cigane prenočila iz *sočutja*. S seboj so namreč imeli otroka.¹²¹ V svoji prošnji za oprostitev kazni je Josefa Adler zapisala argumente, zakaj je upravičena do oprostitve kazni: »Prišli so brez da bi jaz kaj zanje vedela zvečer ob 7 uri, torej v noči (temi). Jaz sem se jih prestrašila, še bolj bala, da mi kaj ne naredijo, sem jih sprejela v prenočišče, kateri so potem 7/2 1913 ob 6 uri zjutraj brez da bi kako škodo v vasi ali v okolici naredili, odšli.« Kot olajševalne okoliščine je navedla tudi težke finančne razmere, v katerih je bila njena družina. Imela je

¹¹⁸ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e.201, a.e. 1271: Strafregister.

¹¹⁹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e.201, a.e. 1271: Strafregister.

¹²⁰ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329: Strafregister Josefa Adler.

¹²¹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

namreč šest otrok v starosti 2-12 let, poleg tega pa je preživljala tudi svojega 84 let starega očeta.¹²²

34-letni poročen posestnik Josef Merlak, stanujoč v Žiberšah št. 42 v občini Rovte, je bil naslednji v vrsti prestopnikov zaradi prenočevanja ciganov. V svoji izjavi na obravnavi je priznal krivdo. Dosojenih mu je bilo 10 kron denarne kazni – denar od tovrstnih kazni se je stekal v fond za reveže občine Rovte. Sodba je bila izrečena 18. aprila 1913.¹²³ O njegovem prestopku je na okrajno glavarstvo Logatec poslala poročilo orožniška postaja Dolenji Logatec. Po poročanju orožnikov se je prekršek zgodil v noči z 31. marca na 1. april, ko so pri Josefu Merlaku prenočili dva moška, tri ženske in dva otroka. Prespali so na skednju, o čemer Merlak ni obvestil občinskega svetnika. Naslednjo noč je bil Merlak odsoten od doma, je pa ciganski skupini njegova žena dovolila prespati še eno noč. Orožniki so v poročilu za opis skupine uporabili izraz »*Zigeuerbande*« ter »*egyptische Musiker*«. ¹²⁴ V vseh arhivskih virih, ki sem jih avtorica pregledala, je to edini primer uporabe izraza »egipčanski« za opis »ciganov«.

Posestnik Andreas Mikuž, star 26 let, poročen in stanujoč na Koševniku št. 16, je po lastnem poročanju cigane prenočil v sledečih okoliščinah: »Pozno v noči so prišli cigani, jaz nisem bil doma in žena se je bala jih odpraviti. Da bi pa moral to županstvu naznaniti tega nisem vedel.«¹²⁵ Tudi njemu je bila dosojena denarna kazen desetih kron. Na njegovo priprošnjo mu je bila kazen zmanjšana na 5 kron ali 12 ur aresta, kar je z odlokom z dne 13. aprila 1913 odločilo deželno predsedstvo v Ljubljani.¹²⁶

Posestnik Johann Trček, 44 let star, poročen, stanujoč v Veharšah št. 12, je cigane prenočil iz usmiljenja, saj je bilo po njegovih besedah takrat zelo mrzlo.¹²⁷ Dosojena mu je bila standardna denarna kazen desetih kron, po odločbi deželnega predsedstva z dne 24. marca 1913 pa mu je bila kazen zmanjšana na 5 kron ali 12 ur aresta. Po poročanju orožniške postaje v Idriji je v njegovem hlevu v noči 10. februarja prenočila *Zigeunerbande*, sestojeca iz 3 moških, 4 žensk in dveh otrok. V svoji izjavi ob orožniškem zaslišanju je Trček izjavil, da je dotično skupino

¹²² SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Prošnja Josefe Adler za oprostitev kazni, 7. 3. 1913.

¹²³ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Strafreger Josef Merlak.

¹²⁴ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹²⁵ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Strafreger Andreas Mikuž.

¹²⁶ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Strafreger Andreas Mikuž.

¹²⁷ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Strafreger Johann Trček.

ciganov že večkrat prenočil.¹²⁸ V svoji pisni prošnji za znižanje kazni, dne 7. marca 1913 naslovljeni na deželno vlado, je Trček za svoj prekršek navedel sledeče razloge: »Cigani so se klatili po naši občini celo zimo in so jih drugi kmetje zmiraj prenočevali. Županstvo je bilo o Ciganih že večkrat obeščeno pa ni hotlo nič ukrent o Ciganih. Dne ? so prišli k moji hiši ko je bila noč so me prosili tako da je še pokleknil pred mene. Ker je bil dotični dan tudi zlo hud mraz mjen so se smiljeli in sem dovolu naj ostanejo. Vedel pa jest nisem tega da se nesmejo Cigani prenočvat ali da je še clo kaznivo.«¹²⁹

Posestnik Johann Brenčič, star 28 let, poročen, stanujoč v Medvedjem Brdu št. 26, občina Rovte, je po svojem pričevanju cigane prenočil iz strahu, da mu ob zavrnitvi ne bi povzročili škode.¹³⁰ Dosojenih mu je bilo običajnih 10 kron kazni. Cigane je v svoji hiši prenočeval 8. decembra 1912 in 1. februarja 1913, in sicer 8-člansko skupino Hudorovičev, ki so se daljši čas zadrževali v občinah Dole in Rovte ter beračili. Brenčič je ob orožnikom poročal, da so cigani izjavili, da so sedaj varni pred orožniki, ker morajo slednji nadzorovati železniško progo.¹³¹

Brenčičev sosed, posestnik Anton Cigale, star 41 let, stanujoč v Medvedjem Brdu št. 24, je cigane po svojem pripovedovanju prenočil zato, ker jih ni mogel odgnati in se je ustrašil, da mu česa ne bi storili. To se je zgodilo v noči 28. decembra 1912 in 16. januarja 1913. Tudi on je prenočil isto skupino kot njegov sosed Brenčič; 8-člansko *Zigeunerbande* Hudorovič.¹³²

Franc Lukančič z Medvedjega Brda št. 17, 37-letni poročen posestnik, se je na globo desetih kron pritožil dne 18. aprila 1913, in sicer z utemeljitvijo, da živi na samem in se je bal, ker so mu grozili s požigom, poleg tega pa orožnikov ni bilo blizu, ker so stražili progo. Županstvu pa ciganov ni naznanil zato, ker »še nikoli nikjer ni slišal tega paragrafa in je županstvo samo dobro vedelo, da se klatijo po Rovtah cigani. /.../ Zakaj se pač kaznuje ubogi hribovec za slučaj, ko si nezna drugače pomagati.« Lukančič je cigane prenočeval dvakrat v obdobju od začetka decembra 1912 in do konca januarja 1913 v svojih gospodarskih stavbah. Njegova žena Katarina je v izjavi orožnikom potožila, da so cigani nadloga za kmečko prebivalstvo.¹³³

¹²⁸ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹²⁹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹³⁰ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Strafreghister Johann Brenčič.

¹³¹ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹³² SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹³³ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

Mattheus Kogovšek, 33-letni posestnik iz Rovt št. 15, Franz Skvarča, 57-letni posestnik (Rovte 11) in Johann Kogovšek, 41-letni posestnik (Rovte 80) so bili zaradi prenočevanja ciganov v skupnem kazenskem postopku. Ob zaslišanju so izjavili: »Prenočili smo jih le radi tega, ker smo se bali, da bi nam zažgali. Če bi jih odgnali, lopove, kaj bi nam bili napravili.« Cigane so prenočili 26. januarja 1913. Zaposili so za razveljavitev razsodbe z utemeljitvijo: »Podpisani so bili v to takorekoč prisiljeni. V najhujšem mrazu proti večeru navadno se je prikazala ciganska družina v hiši. Ženske in otroci so se spravili okrog peči in gospodar jih je moral hočes-nočes sprejeti. Domovi v Rovtah stoje po samotah in gospodar je proti ciganski tolpi brez moči. Kako naj se postavi družini brojem kakih trinajst oseb. Kako naj jih izžene iz hiše, ker se jih vse boji. Poleg tega skuša z njimi zlepa ravnati še iz strahu, da mu ne zažgo celega domovja. Orožnikov pa sploh ni bilo blizu skozi tri mesece ne, ker so bili zaposleni ob železnici. To so cigani dobro znali in zato so se nalegli v samotne rovtarske hribe. Ciganov nismo klicali ampak so se proti volji nam vsilili.«¹³⁴

Še večja skupina kar petih posestnikov iz Ivanje doline, občine Godovič, se je znašla v skupnem kazenskem postopku: 67- letni Josef Kogovšek, stanujoč v Potoku št. 2, občina Dole, Johann Gantar, 58-letni posestnik iz Ivanje doline št. 32, občina Schwarzenberg, Valentin Lukan, 40-letni posestnik iz Ivanje doline št. 31, 48- letni Johann Lukan, posestnik iz Ivanje doline št. 40 in Andreas Rupnik, 50-letni posestnik iz Ivanje doline št. 33. Priznali so, da so januarja 1913 prenočevali cigane, a to utemeljevali s tem, da so se bali, da jim »drugače kako škodo napravijo,« pri županstvu pa niso naznanjali ciganov, ker niso vedeli, da je to treba storiti.¹³⁵ Prenočevali so cigansko tolpo Antona Hudoroviča, sestojčo iz 3 moških, 4 žensk in 2 otrok, ki so potovali z vozovi in konji. Josef Kogovšek je ob zaslišanju podal sledečo izjavo: »Jaz nisem dovolil, da bi cigani pri meni prenočili, niti ni dovolil tega moj sin Anton, ker sva bila omenjeni dan, ko so cigani pri meni prenočili, oba do trde noči v gozdu, ter ni bilo nobenega odraslega moškega doma. Cigani so ženske prisilili, da so jim dovolile prenočišče, da so prenočili v hlevu na slami. Ko sva prišla jaz in moj sin Anton iz gozda domov, so bili cigani že v hlevu, in ker je bila noč in poleg tega še sneg in mraz, jih ni kazalo ponoči spodrti naprej.«¹³⁶

¹³⁴ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹³⁵ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329.

¹³⁶ SI AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec, t.e. 208, a.e. 1329. Izjava podana 21. 4. 1913.

9. Strategije in možnosti dekriminalizacije preživljanja

9.1 Prošnje za glasbene licence

V gradivu okrajnega glavarstva Radovljica se je ohranilo nekaj postopkovne dokumentacije ob vloženih prošnjah za glasbene licence. Osebe, ki so želele pridobiti *Musiklizenz* oziroma *Produktionsbewilligung*, so oddale priso prošnjo na deželno predsedstvo. To je razsodilo o vsakem posamičnem primeru in nato pisno obvestilo okrajno glavarstvo, kamor je bila oseba pristojna, o izidu odločitve. Za glasbene licence ciganov so višji upravni organi občasno sprejeli splošne regulative, da licenc ciganom ne bodo izdajali – ta odločitev je sodila v sklop poskusov sedentariziranja ciganov na Kranjskem.

Skorajda celoten postopek od vložitve prošnje za glasbeno licenco, pa do prevzema licence, je viden na primeru Stefana Helda. Stefan Held, rojen leta 1835 v Begunjah,¹³⁷ je 4. junija 1908 vložil prošnjo za pridobitev nove glasbene licence. Deželno predsedstvo Kranjske je razsodilo in z dopisom dne 22. julija 1908 Stefana Helda obvestilo, da mu bo izdano trimesečno dovoljenje služenja z glasbo (*Musik Erwerb*) na območju kronske dežele Kranjske, z izjemo zdraviliških krajev Bled in Kamnik. Dovoljenje je veljalo tudi za spremstvo Stefanovih otrok Ferdinanda, Franza in Magdalene Held. Posebej ga je tudi opozorilo, da mora po pridobitvi tega dovoljenja upoštevati vse predpise o potnih listinah, policijske predpise in predpise o davku na pridobitne dejavnosti, ter si hkrati za svoje predstave zagotoviti tudi soglasje ljubljanskega mestnega magistrata oziroma vsakokratnega okrajnega glavarstva.¹³⁸ Za izdajo glasbene licence je deželno predsedstvo zadolžilo okrajno glavarstvo Radovljica, vendar je na Heldovo prošnjo, naj mu bo licenca čim prej poslana na okrajno glavarstvo v Litijo, to odgovornost prevzelo OG v Litiji. Tako je OG v Litiji 6. novembra licenco predalo Stefanu Heldu – ta je prevzem potrdil s križcem, torej očitno ni bil pismen – in mu odvzelo njegovo prejšnjo pretečeno licenco.¹³⁹

Deželno predsedstvo Kranjske je odobrilo izdajo glasbene licence tudi Richardu Reichardu; licenca mu je bila izdana 18. novembra 1908 v okrajnem glavarstvu Litija.¹⁴⁰ Z dopisom z dne

¹³⁷ Stefan Held je vpisan tudi na seznam ciganov, pristojnih v Kropo in Begunje iz leta 1890.

¹³⁸ SI AS 137/A/2576 (t.e. 459) Dokument: Dopis deželnega predsedstva Kranjske glede glasbene licence Stefana Helda, 22. julij 1908.

¹³⁹ SI AS 137/A/2576 (t.e. 459). Dokumenti: Dopisnica okrajnemu glavarstvu v Radovljici, pošiljatelj Stefan Höld; Dopis deželnega predsedstva z Kranjsko, štev. 5266/präs., 19. oktober 1908.

¹⁴⁰ SI AS 137/A/2576 (t.e. 459). Dokument: »Richard Reichard Musiklizenz« - dopis deželnega predsedstva Kranjske, štev. 5731/präs., 9. november 1908.

23. aprila 1908 je deželno predsedstvo pooblastilo okrajno glavarstvo Radovljica, da izda glasbeno licenco Gottliebu Reichartu.¹⁴¹

Iz ohranjenega gradiva ni moč sklepati, koliko prošenj za glasbeno licenco je prispelo na deželno predsedstvo in kolikšen odstotek jih je bilo zavrnjenih. Se pa je ohranilo nekaj zanimivih indicev, v katerih primerih se je izdaja licence zavrnila. V začetku leta 1908 je bila na okrajno glavarstvo Radovljica poslana ročno napisana dopisnica s sledečo asertivno zahtevo po odgovoru: »*Bitte Antwort an die Bezirkshauptmannschaft Laibach wegen meiner Musik Lizenz! Schreibe schon zweitemal ob Bitte endlich eine Antwort. Reichard Vitus.*« Okrajno glavarstvo Ljubljana je pojasnilo, da njegova prošnja po glasbeni licenci še ni bila predložena v obravnavo deželnemu predsedstvu, in sicer zaradi preiskave, ki je potekala o Vitusovem so-članu (*Gesellschaftsmitglied*) Johannu Reichardu.¹⁴²

Do zanimive uradne izjave informacij o dovoljenjih za izvajanje glasbe je prišlo med okrajnim sodiščem in okrajnim glavarstvom Radovljica v začetku leta 1908. Okrajno sodišče se je 26. januarja 1908 na glavarstvo obrnilo z vprašanjem, ali imajo cigani, ki se trenutno nahajajo v Ribnem, licenco za *muziciranje* v Neumingu.¹⁴³ Okrajno glavarstvo je 2. februarja odgovorilo, da sicer ne vedo, katera ciganska družina se trenutno zadržuje v Ribnem. Da pa bi to morda lahko bila družina Ferdinanda Reicharda, ki ima glasbeno licenco za okrožje Radovljica za tri mesece od 26. novembra 1907 dalje, in se je v tem času zadrževala v Neumingu.¹⁴⁴

9.2 Najemanje bivališč

Zgodba družine Ferdinanda Reicharda in njihove prisotnosti v Neumingu pozimi 1907/1908 je imela zanimiv prolog. Pozno v letu 1907, najverjetneje novembra, se je Ferdinand Reichard z družino vselil v hišo št. 5 v Neumingu, kar je vznemirilo okrajne oblasti. Župan občine Bohinjska Bistrica jim je zaukazal odstraniti se iz hiše, kar pa so Reichardi odklonili s pojasnilom, da so hišo najeli. V dokaz so predložili potrdilo o prejemu poštnega nakazila v višini 12 kron, s katerim so po svojem navajanju na davčnem uradu plačali najemnino za dva meseca. Orožniki so jim to potrdilo odvzeli in ga 19. decembra 1907 poslali na okrajno glavarstvo

¹⁴¹ SI AS 137/A/2576 (t.e. 459). Dokument: »Reichart Gottlieb Musiklizenz« - dopis deželnega predsedstva Kranjske, števil. 2107/präs., 23. april 1908.

¹⁴² SI AS 137/A/2576 (t.e. 459). Dokument: Dopis števil. 5194, Radovljica, 18. marec 1908.

¹⁴³ Neuming, oziroma Nomenj, je vas, ki je sodila v takratno okrajno glavarstvo Radovljica.

¹⁴⁴ SI AS 137/A/2576 (t.e. 459). Dokument: Dopis števil. U 865/7, Radovljica, 26. januar 1908 in Dopis števil. 2017, Radovljica, 2. februar 1908.

Radovljica, s prošnjo, naj se izvedejo poizvedbe, ali so Reichardi resnično plačali dvanajst kron na davčnem uradu za najem hiše.¹⁴⁵ Okrajno glavarstvo je to poizvedbo preposlalo na davčni urad v Radovljici in 21. decembra 1907 prejel dolgo pojasnilo davčnega urada. Davčni urad je poročal, da je cigan Ferdinand Reichart ob neki priliki na tamkajšnjem uradu pojasnil, da bo sedaj poravnal vse morebitne davčne dolgove Marie Kucirek na nepremičnini št. 5 v Neumingu, kjer on sedaj stanuje. Petega novembra 1907 je Ferdinand preko poštnega položnega lista vplačal znesek 12 kron na račun davčnega urada v Radovljici. Ta znesek je bil vknjižen kot »*Conto Zahlung auf die Hausiers-Executions Kosten – und % Gebühren Rückstände der gegenwärtig in Mallnitz wohnhaften Eigenthümerin des Wohnhauses No. 5 in Neuming Maria Kučirek.*«¹⁴⁶ Maria Kučirek, domnevna lastnica hiše, ki so jo Reichardi najemali, je torej živela v kraju Mallnitz. Ta je sodil pod okrajno glavarstvo Špital ob Dravi na Koroškem, zaradi česar orožniki iz postaje v Bohinjski Bistrici Marije Kučirek niso mogli sami zaslišati. Okrajno glavarstvo Radovljica je zato 27. decembra 1907 zaprosilo, da v Špitalu ob Dravi izvedejo njeno zaslišanje in poizvejo, ali je svojo hišo v Neumingu res dala v najem imenovanim ciganom Reichardom. Občina Mallnitz je na to poizvedbo 3. januarja 1908 poslala zanimiv odgovor; Maria Kučirek je na zaslišanju izjavila, da je svojo hišo št. 5 v Neumingu prepisala na prejšnjega lastnika hiše Franza Brenčiča in da je on *sklenil dogovor* z družino Reichart; ona sama pa da družine Reichard ne pozna.¹⁴⁷ Izkazalo se je torej, da so Reichardi kot najemniki legitimno prebivali v hiši št. 5 v Neumingu. Na žalost je bilo to pojasnilo iz Špitala poslano šele 7. januarja 1908. V vmesnem času čakanja na pojasnilo je neučakano vodstvo občine Bohinjska Bistrica 3. januarja 1908 na lastno pest s pomočjo orožnikov izgnalo Reicharde iz Neuminga. Pri izgonu so fizično sodelovali župan Franz Arh, občinski svetnik Josef Stare in orožniška patrulja pod vodstvom Markusa Zaverla. Reichardi so se z vlakom odpeljali proti Bledu in so se po sklepanju orožnikov iz Bohinjske Bistrice naselili v Bohinjsko Belo.¹⁴⁸ Med ohranjenim arhivskim gradivom nisem našla podatka, ali je bil ta neupravičen izgon kasneje preklican in Reichardom dovoljena vrnitev v Neuming.

¹⁴⁵ SI AS 137/A/2577 (t.e. 459). Dokument: Dopis "Reichart Zigeunerfamilie Quartiermiete-betreffend" – dopis poveljstva orožniške postaje Bohinjska Bistrica šte. 775, dne 19. decembra 1907.

¹⁴⁶ SI AS 137/A/2577 (t.e. 459). Dokument: Dopis davčnega urada v Radovljici z dne 21. decembra 1907.

¹⁴⁷ SI AS 137/A/2577 (t.e. 459). Dopis občine Mallnitz z dne 3. januarja 1908.

¹⁴⁸ SI AS 137/A/2577 (t.e. 459). Dopis orožniške postaje Bohinjska Bistrica z dne 4. januarja 1908.

9.3 Prošnje za potna dovoljenja

Prošnje za potna dovoljenja so se vlagale na različnih občinskih in okrajnih uradih, ne glede na to, v kateri občini je imel posameznik domovinsko pristojnost. Rihard Rajichard se je na primer septembra 1909 zglasil na županstvu Mirne (na Dolenjskem) in prosil, da se mu podaljša potna pravica, ker mu je staro dovoljenje poteklo. Prosil je, naj se mu nova potna pravica pošlje v občino Krško, ker bo medtem tam čakal. Njegovi prošnji je okrajno glavarstvo Radovljica, kamor je bil pristojen, ugodilo, eventualno pa mu je bilo novo potno dovoljenje izročeno 11. oktobra 1909 na županstvu Višnje Gore.¹⁴⁹

Vlagale so se tudi prošnje za obširnejša potna dovoljenja. Občinski urad Škocijan na Dolenjskem je junija 1909 zaprosil okrajno glavarstvo v Radovljici, naj izda Mariji Reichard, »ciganki iz Krobe na Gorenjskem, inozemsko potnico za potovanje po Avstro-Ogrski, Nemški državi in Italiji za dobo treh let.« Glavarstvo je bilo naprošeno, naj inozemsko potnico prepošlje v Litijo. Marijo Reichard so opisali kot rojeno leta 1886, primerne postave, majhnega obraza, črnih las in oči in primernih ust in nosu. Z njo sta potovala tudi petletna hči Olga in triletni sin Viktor. Olga je bila rojena leta 1904, opisana pa kot majhne postave, rjavih las in oči, s primernim nosom in usti. Viktor je bil rojen leta 1906, majhne postave, okroglega obraza, rjavih las in črnih oči, primernih ust in nosu. Za dokaz svoje identitete in identitete svojih otrok je Marija Reichard predložila svojo izkaznico (*Legitimationskarte*) in krstni list sina Viktorja.¹⁵⁰ Okrajno glavarstvo Radovljica je prošnjo zavrnilo »wegen Unverlässlichkeit.«¹⁵¹

Unverlässlichkeit, torej nezanesljivost, je bila najpogostejše navajan razlog zavračanja prošenj ciganov po potnih dovoljenjih. Nezanesljivost je v tem kontekstu pomenila nezanesljivost same identitete prosilca. Okrajna glavarstva, ki so izdajala potna dovoljenja, dovoljenja za opravljanje obrti ipd., so od prosilcev zahtevala, da z ustreznim dokumentom dokažejo svojo identiteto. Ponavadi so, tako se zdi, prosilci predložili svoj krstni list. V primeru, da oblasti niso mogle zadovoljivo preveriti posameznikove identitete, so včasih prosilcu ugodile na nenavadno kompromisen in iznajdljiv način. Nazoren primer tovrstne iznajdljivosti je postopanje okrajnega glavarstva Radovljica v primeru Reichard Ruperta. 19. maja 1899 mu je namreč izdalo poseben certifikat kot začasno sredstvo legitimacije. V certifikatu je bilo zapisano, da je cigan Rupert

¹⁴⁹ SI AS 137/A/2697 (t.e. 487). Dopis župnastva Mirna št. 569, dne 21. septembra 1909.

¹⁵⁰ SI AS 137/A/2698 (t.e. 487). Dopis občinskega urada Škocijan na Dolenjskem, dne 18. junija 1909.

¹⁵¹ SI AS 137/A/2698 (t.e. 487). Dopis okrajnega glavarstva Radovljica, štev. 11497, 21. junija 1909.

Reichard, trenutno zadržujoč se v Kropi, rojen leta 1852 v Spodnji Avstriji, zaprosil za izdajo potnega lista. Vendar pa mu zato, ker občina Kropa ni priznala njegove domovinske pravice, potni list ni mogel biti izdan. Kmalu pa bo sprožen postopek ugotavljanja njegove domovinske pravice, zato mu za vmesni čas izdajo ta certifikat kot začasno legitimacijo z veljavnostjo do 1. januarja 1900. V certifikat je bil vključen tudi opis njegove zunanosti. Bil je visoke postave, rjavih oči, črnih las in imel primerna usta in nos.¹⁵² Rupert je ta certifikat obdržal manj kot dva tedna. 1. avgusta 1899 je namreč delno raztrgan certifikat poslal nazaj na okrajno glavarstvo Radovljica. V spremnem pismu je pojasnil, da so mu otroci raztrgali certifikat in da prosi za novega. Ker so se njegove okoliščine spremenile, je vljudno prosil, da se na certifikat doda še imena njegove žene Edvid Reichard in njunih štirih¹⁵³ otrok Angele, Marije, Katarine, Ludviga in Magdalene. Pristavil je še: *»Den Herrn Bezirkshauptmann ist bekannt, daß wir nach unseren Verdienst fortreisen müssen.«* Prosil je, naj se mu novi certifikat čim hitreje pošlje v Lesce.¹⁵⁴ Okrajno glavarstvo mu sicer je poslalo nov certifikat, vendar njegove žene in otrok vanj niso vključili, s pojasnilom, da Rupert njihove domovinske pristojnosti ni ustrezno dokazal s krstnimi ali rojstnimi listi.¹⁵⁵

9.4 Odzivi lokalnih oblasti na prisotnost ciganov kot vir za preučevanje strategij preživetja

Nekateri ohranjeni viri nam omogočajo izluščenje podatkov, ki pomagajo načrtovati predstavo o preživetvenih, morda ustreznejše, gospodarskih strategij ciganske populacije. Izredno izpoveden vir v tem pogledu je daljši dopis županstva Koroške Bele, ki je septembra 1911 na deželno vlado v Ljubljani naslovilo prošnjo, »da bi se potrebno ukrenilo, da bi bile občine ciganske nadloge rešene.« Zaradi izredne narativne vrednosti dokument navajam v celoti:

»Podpisano županstvo vljudno naznanja, da ne mine teden, da bi ne bili cigani v občini Kor. Bela po kake 2-3 dni. Komaj odide ena drhal že pride druga. Kakor se je dognalo, so ti cigani iz Kranjskega in Koroškega.

Čudno je to da morejo ti cigani brez dela živeti, in da se smejo vedno brez dela po svetu vlačiti. Da cigani ljudi nadlegujejo je samo ob sebi umevno. Ženske hodijo s citrami od hiše do hiše, ter

¹⁵² SI AS 137/A/2066 (t.e. 354), Certificat, 19. maj 1899, ad Zl. 6096.

¹⁵³ Navede, da ima štiri otroke, a nato našteje imena petih. Najrč gre za lapsus pri zapisu.

¹⁵⁴ SI AS 137/A/2066 (t.e. 354), Prošnja Ruperta Reicharda po novem certifikatu, Lesce, 1. avgust 1899.

¹⁵⁵ SI AS 137/A/2066 (t.e. 354), Prošnja Ruperta Reicharda po novem certifikatu, Radovljica, 2. avgust 1899.

malo igrajo in pojo, da si na ta način denar priberačijo. Ako pa ima kak cigan v prodajalni kaj kupiti, jih gre pa celo število v prodajalno, to pa le zato da more kateri kako več neopaženo zmakniti. Cigani si znajo na razne načine pomagati, da ne pridejo orožnikom v roke. Navadno se držijo na meji občine, kakor hitro orožnike zapazijo, se pa v drugo občino podajo. Prenočujejo pa le skoraj vedno v občini Koroškabela, pod na polju stoječimi kozolci.

Kakor omenjeno so cigani vedno v bližini Koroškebele, ali so v Brezniški, Jeseniški ali pa v Gorjanski občini, ter hodijo v občino Koroškabela prenočevat, pridejo vedno po noči da se morejo neopaženo skriti.

Ker se nikakor ne more sklepati, da bi cigani ves živež kupili si sami, da poljske pridelke kradejo, seveda ne v bližini prenočišč, ampak na od prenočišča oddaljenem polju, in so na ta način le tovarniški delavci takih tatvin sumljivi. Letos je bilo precej krompirja pokradenega, brez da bi se za storilce vedelo.

Kolikor je županstvo znano, so cigani večinoma godci, nimajo pa za godbo potrebnih licenc. Pomagajo si pa s tem, da pobegnejo če raznovrstni organi pridejo, če pa že kak cigan v roke pride, se pa zgovarja da je član godbene družbe pobeglega cigana, itd. Cigani si tudi na ta način pomagajo, da si posamezni moški pustijo prošnje za podelitev godbene licence pisati, ter oddajo te prošnje priporočeno na pristojno oblast, in si dajo na podlagi poštno prejemnega lista, od onega županstva v katerej občini se je pismo na pošto oddalo, potrdilo napraviti, da je res prošnja za licenco oddana. Na podlagi takih potrdil, cigani potem kot opravičeni godci okrog hodijo, dokler ni prošnja rešena. Ker se pa te prošnje redno zavrnejo, ker so cigani predkaznovani, vloži pa drug cigan na enak način prošnjo. Kakor hitro ima cigan od županstva izdano potrdilo, mu drugi cigani kateri nimajo godbenih licenc, izkaznice /:Legitimationskarte:/ dajo, ter nastopi da kot svolja, in si na ta način preskrbijo varnost pred aretacijo. Ravno tako jemljejo vsi cigani ki imajo pravilne licence, druge cigane v varstvo. Cigani si pustijo prošnjo tako spisati, da ni mogoče licenco izdajajočemu uradu ude v licenco vpisati, ker se prošnja tako glasi, da naj se licenca izda za N. N. in njegovo društvo, koliko oseb da je v društvu in kako se udje pišejo, v prošnji ni navedeno, in če dobi potem cigan zaproseno licenco, uzame lohka do 20

udov v njegovo društvo. Da je tako društvo iz sumljivih elementov je umevno. Naj bi se silili cigani k delu, da ne bi brez dela postopali.»¹⁵⁶

Deželni predsednik je na dopis odreagiral tako, da je okrajnemu glavarstvu Radovljica naročil, naj ob upoštevanju obstoječih predpisov takoj ustrezno ukrepajo in o dejanskem stanju čim prej poročajo.¹⁵⁷ O uspehu izvedenih ukrepov je nato 3. novembra 1911 okrajnemu glavastvu Radovljica poročal stražnik Mrak iz Jesenic. Po njegovih besedah je orožniška patrulja skupaj z desetimi prebivalci Koroške Bele pred mesecem in pol izgnala cigane in se ti ne zadržujejo več v tem rajonu. V primeru, da bi se ponovno pojavili, se bo proti njim ustrezno ukrepalo.¹⁵⁸

Andrej Studen izpostavlja, da se je tik pred izbruhom prve svetovne vojne okrepilo intenzivno ukvarjanje s »cigansko problematiko«, ko so oblasti pozivale širše prebivalstvo, naj takoj javijo, če kje opazijo cigane. V časopisih so bili objavljeni tudi pozivi, naj se ciganov ne spušča v hišo, ker so nagnjeni h kraji, in naj se od njih nič ne kupuje, saj da je njihovo blago sumljivega izvora.¹⁵⁹

¹⁵⁶ SI AS 137/A/2864 (t.e. 522), Dopis županstva Koroške Bele, 16. september 1911.

¹⁵⁷ SI AS 137/A/2864 (t.e. 522), Dopis deželnega predsedstva za Kranjsko, 19. september 1911, šte. 3130/Pol.

¹⁵⁸ SI AS 137/A/2864 (t.e. 522), Poročilo orožniške postaje Jesenice, 3. november 1911.

¹⁵⁹ Studen, *Neprilagojeni in nevarni*, 105.

10. Prva svetovna vojna in cigani na Kranjskem

Kot pojasnjuje Magdalena Kröll, je izbruh prve svetovne vojne pomenil veliko zarezo v avstrijski politiki proti ciganom. Kar se tiče interpretacije državljanstva in domovinske pravice je bila očitna dvojnost pravnega položaja ciganov. Cigani primerne starosti z domovinsko pravico in tisti cigani brez državljanstva, ki niso mogli dokazati, da so tujci, so bili vpoklicani v vojaško službo. Osnutek neuresničenega odloka za »boj proti ciganski nadlogi« (*Verordnung zur Bekämpfung des Zigeunerwesens*) notranjega ministrstva iz leta 1916 bi zaukazal vojaško obveznost (*Militärdienstleistung*) vsem ciganom, starejšim od 14 let. Hkrati bi po določitih tega odloka moralo biti ciganom popolnoma prepovedano seljenje naokrog.¹⁶⁰ Tovrstni odloki po mnenju Magdalene Kröll kažejo na samovoljno obravnavanje tujih (*ausländisch*) ciganov s strani oblasti. Cigani brez državljanstva oziroma brez domovinske pravice so lahko bili po eni strani izgnani v tujino, na drugi strani pa so lahko bili kot vsak drug državljan vpoklicani v vojaško službo. Da so se cigani dejansko morali boriti tekom prve svetovne vojne, kažejo tudi letna poročila, naslovljena na ministrstvo za notranje zadeve. Tako je na primer dežela Zgornja Avstrija za leto 1914 poročala o enem vojaškem naborniku, ki se je izogibal naboru, ter o premeščanjih ciganov na nabor. Salzburška deželna vlada pa je leta 1916 poročala splošnem upadu gibanja ciganov in ga pojasnjevala z velikim številom ciganov v vojaški službi. V splošnem se je gibanje ciganov tekom prve svetovne vojne, tako Kröll, zaustavilo. Vsakoletna poročila notranjemu ministrstvu so ponavljajoče omenjala upad »ciganske nadloge« (*Zigeunerunwesen*), ali pa celo o delnem izginotju »ciganske nadloge«. Le sporadično so bili cigani v prizadetih deželah odgnani oz. z odgonom odpravljeni ali potisnjeni nazaj.¹⁶¹

Na podlagi gradiva, hranjenega v fondih okrajnih glavarstev v Arhivu RS, lahko dobimo nekaj podatkov o reakciji kranjskih deželnih in lokalnih oblasti na vojne razmere v prizmi odnosa do ciganov. V splošnem velja, da se je tekom vojne omejilo izdajanje glasbenih licenc in obrtnih dovoljenj in povečal pritisk k sedentarizaciji. Cigani primerne starosti so bili vpoklicani v vojaško službo, po celotni deželi pa so bile večkrat organizirane akcije iskanja in popisovanja ciganov, primernih za vojaško službo ali za javna dela. Medvojne reakcije kranjskih oblasti odražajo strah pred domnevno oborožitvijo ciganskih skupin, v virih pa je zaslediti tudi motiv skrbi, da so cigani potencialni vohuni.

¹⁶⁰ Kröll navaja odlok notranjega ministrstva z. Zl. 25.730 ex 1916.

¹⁶¹ Kröll, Die administrative Bekämpfung, 63, 64.

Po navodilih deželnega predsedstva Kranjske je bila v soboto, 16. septembra 1916, in v noči z nedelje, 17., na ponedeljek, 18. septembra 1916, po vseh okrajnih glavarstvih (razen v Postojni in Logatcu) izvedena obsežna hišna in osebna preiskava pri ciganih (*Haus- und Personsdurchsuchung bei Zigeunern*), oziroma z drugimi besedami deželni pogon (*Landesstreifung*). Sobotni pogon je bil dnevni in je moral potekati od 5:00 do 20:00. Nočni pogon pa naj bi se začel v nedeljo ob 18:00 in zaključil v ponedeljek ob 6:00. Odrejen je bil zaradi »in jüngster Zeit vorgekommenen räuberischen Einbruchsdiebstähle und Ueberfälle durch bewaffnet auftretende Zigeunerbanden.« Pri pogonu naj bi okrajna glavastva sodelovala z orožništvom. Orožniške patrulje naj bi se okrepile z zaupanja vrednimi civilisti. Izvedba pogona bi morala potekati pod vodstvom orožništva. Vzpostavljen mora biti tudi kontakt z vojaškimi *Grenzkordonabteilungen*. Pri pogonu bi bilo treba še posebej pazljivo pregledati oddaljene objekte, na primer lovske koč, ogljarske koč, pastirske koč, ciganske tabore, ipd. Pri pogonu bi morali biti še posebej pozorni na tri ciganske dezerterje. Josef Brajdič, *vulgo* Lojze, rojen leta 1891, ki je dezertiral 27. oktobra 1915 iz Inf. Reg. Nr. 17; Georg Taubmann, tudi Brandtner, *vulgo* Loci; in Franz Jurkovič, ki je dezertiral iz Inf. Reg. Nr. 17. V primeru srečanja z njimi bi jih sodelujoči pri pogonu morali nujno aretirati in z največjo previdnostjo dostaviti na vojaško sodišče v Ljubljani. Pri nočnem pogonu bi morali obiskati tudi gostišča, saj da so zakotna gostišča (*Winkelschänken*) in prostori za srečevanje sumljivih oseb. O izvedbi in uspehu pogona so morala okrajna glavarstva deželnemu predsedstvu poročati do 20. septembra 1916.¹⁶² Poveljstvo okrajnega orožništva v Radovljici je v svojem dopisu o izvedbi pogona poročalo, da je bil dnevni pogon brez uspeha. V nočnem pogonu pa so zaradi klateštva aretirali in predali okrajnemu sodišču pet cigank – 59-letno Anno Reichard st., 33-letno Anno Reichard ml., 28-letno Elisabetho, 18-letno Silvijo in 16-letno Angelo – ki so taborile v gozdu ob Vrbnjem (*Werbnach*).¹⁶³ Angela je bila na okrajnem sodišču Radovljica obsojena na 14 dni zapora; kazen je služila od 17. septembra do 3. oktobra 1916.¹⁶⁴ Anna Reichard st. in Elisabeth Reichard sta bili oproščeni.¹⁶⁵

Nadaljnja usoda in okoliščine navedenih aretiranih cigank se nam razkrije v izjemnem dokumentu, ki je s svojo vsebino najboljši približek ego-dokumentu ciganske osebe. Gre za

¹⁶² SI AS 137/A/3264 (t.e. 603), "Haus und Person-durchsuchung bei Zigeunern", 12. september 1916.

¹⁶³ SI AS 137/A/3264 (t.e. 603), "Landesstreifung, Vollzug", 18. september 1916.

¹⁶⁴ SI AS 137/A/3264 (t.e. 603), Dopis okrajnega sodišča Radovljica, 3. oktober 1916.

¹⁶⁵ SI AS 137/A/3264 (t.e. 603), Dopis okrajnega sodišča Radovljica, 26. september 1916.

prošnjo, ki jo je na deželno vlado Kranjske naslovila Anna Reichard starejša iz Kroke. Prošnjo je ob Anninem narekukot njen pravni zastopnik zapisal dr. Anton Švigelj, advokat iz Ljubljane, ki je kot substitut nadomestil siceršnjega advokata v Radovljici. Anna Reichard je deželno vlado zaprosila, naj njene hčere Salvine (Silvije) Reichard ne odda v prisilno delavnico. Pojasnila je, da je bil pred približno šestimi tedni njen mož zaradi nekega kaznivega dejanja aretiran s strani orožnikov in na okrajnem sodišču v Radovljici obsojen na zaporno kazen. Ker so bile Anna in njene tri hčere Anna, Salvine in Angela Reichard preskrbljene s prihranki, so se odločile, v okolici Radovljice počakati na izpustitev moža iz zapor. Storile niso ničesar kaznivega, prenočevale so tam, kjer jim je bilo dodeljeno prenočišče in živele od svojih prihrankov. Kljub temu jih je orožništvo aretiralo in predalo okrajnemu sodišču v Radovljici. To jih je obsodilo zaradi kršenja prvega člena zakona o klateštvu. Mati Anna starejša je bila oproščena, medtem ko so bile Angela, Salvine in Anna Reichard obsojene. V sodbi je bilo določeno, da so primerne za oddajo v prisilno delavnico. Anna Reichard starejša je pojasnila, da je njena hči Salvine (Silvija) Reichard komaj 18 let stara in še ni bila nikoli kaznovana, poleg tega pa je bila po besedah matere šibko dekle, ki bi prisilno delo zapustilo prej mrtvo kot poboljšano: »*Sie ist ein schwaches, kaum arbeits- und erwärbsfähiges Mädchen, welches die Zwangsarbeitsanstalt eher verdorben als gebessert verlassen wird.*« Anna Reichard je pojasnila tudi, da bi ji spričo aretacije njenega moža hči Silvija zelo manjkala pri gospodarjenju (*in meiner Wirtschaft*), še zlasti zato, ker mora Anna skrbeti za svoje majhne otroke. Anna je poudarila, da njena družina prejema podporo (*Unterhaltsunterstützung*), ker je njen sin v vojaški službi in svoje vojaško delo opravlja zvesto in vestno. Na koncu prošnje je Anna še enkrat poudarila, da ima Silvija šibko in bolešno telesno konstitucijo in zato ni primerna za delo v prisilni delavnici.¹⁶⁶ Silvija (Salvina) Reichard je bila na koncu skupaj s svojo sestro Anno Reichard v resnici oproščena dela v prisilni delavnici, o čemer je 30. novembra 1916 odločilo deželno predsedstvo za Kranjsko. Predsedstvo v dopisu ni omenjalo, da bi na njih kakorkoli vplivala prošnja matere Anne, je pa zapisalo, da sta bili dekleti oproščeni s sklepom mešane deželne komisije zaradi telesne neprimernosti in zato, ker se ni mogla natančno določiti njuna domovinska pripadnost.¹⁶⁷ Občina Kropa je namreč

¹⁶⁶ SI AS 137/A/3272 (t.e. 603), Radovljica, 6. oktober 1916.

¹⁶⁷ SI AS 137/A/3272 (t.e. 603), Ljubljana, 30. november 1916. Abgabe der Salvina und Anna Reichard ins Zwangsarbeitshaus.

ponovno, kot v že navedenih primerih, na višjeinstančne poizvedbe o pristojnosti ciganov Reichardov odgovorila, da navedeni ciganki nista pristojni v Kropi.¹⁶⁸

Zdi se, da so kranjske oblasti tekom vojne skušale intenzivno poostriti nadzor nad gibanjem (ga pravzaprav povsem omejiti) in aktivnostmi ciganske populacije, ter jo, če je bilo le mogoče, vključiti v državljanske dolžnosti – torej služenje vojske ali opravljanje dela v zaledju.

10. marca 1917 je deželno predsedstvo za Kranjsko naročilo vsem okrajnim glavarstvom, naj čim prej naredijo seznam vseh za delo sposobnih moških ciganov, ki niso bili niti vpoklicani v vojaško službo (*zu Militärdiensten einberufen wurden*), niti ne opravljajo vojaške službe (*Kriegsdienste leisten*), in seznam pošljejo na deželno predsedstvo. Seznam je moral vsebovati ime posameznika, rojstni datum in njegovo trenutno nahajališče/bivališče.¹⁶⁹ Seznami so bili narejeni s pomočjo orožniških postaj. Na območju okrajnega glavarstva Radovljica so vse orožniške postaje, z izjemo postaje v Kropi, sporočile, da na njihovem rajonu ni pristojnih, tam živečih ali trenutno tam se zadržujočih ciganov. Orožniki v Kropi so navedli zgolj eno osebo, ki je ustrezala navedenim zahtevam, in sicer Aloisa Reicharda, rojenega leta 1857, stanujočega v Kropi št. 55.¹⁷⁰

Nekaj mesecev kasneje, 1. junija 1917, je deželno predsedstvo naročilo okrajnim glavarstvom, naj poskrbijo za to, da bodo vsi za delo sposobni moški cigani dobili primerno zaposlitev v svoji domovinski občini ali bili uporabljeni pri vojaškem delu (*Kriegsdienstleistungen*) – če seveda niso primerni za služenje v črni vojski (*Landsturmdienst*).¹⁷¹

Oktobra 1917 so bile z odločbami ministrstva za notranje zadeve sprejete nove smernice glede »boja proti ciganski nadlogi« (*Bekämpfung des Zigeunerunwesens*). Ministrstvo je z odlokom z dne 18. oktobra 1917, števil. 30.393/14 lokalna oblastva povprašalo za mnenje o smiselnosti omejitve izdajanja licenc in obrtnih listov ciganom. Predlog za tovrsten ukrep je, po navajanju ministrstva za notranje zadeve, predložilo neko deželno oblastvo v svojem letnem poročilu o uspehih boja proti ciganski nadlogi. Zapisalo je, da bi morda znatno zmanjšanje »ciganske nadloge« (*Zigeunerplage*) lahko dosegli, če politična oblastva ne bi več izdajala licenc in obrtnih

¹⁶⁸ SI AS 137/A/3272 (t.e. 603), Dopis županstvu občine Kropa števil. 16230. Radovljica, dne 15. 10. 1916.

¹⁶⁹ SI AS 137/A/3387 (t.e. 625), Okrožnica deželnega predsedstva za Kranjsko, 10. marec 1917, števil. 422/Präs.

¹⁷⁰ SI AS 137/A/3387 (t.e. 625), "Verzeichnis über alle arbeitsfähige Zigeuner männliche Geschlechts, welche im Postenrayon Kropp wohnhaft sind", 23. marec 1917.

¹⁷¹ SI AS 137/A/3387 (t.e. 625), Dopis deželnega predsedstva za Kranjsko, 1. junij 1917, števil. 1045/Präs.

listov ciganom, saj da so slednji krinka za njihovo brezdelno seljenje naokoli in otežujejo primerno obravnavanje ciganov. Moralo bi se torej čim bolj omejiti izdajanje vsakršnih legitimacij, dovoljenj ipd., s katerimi si cigani pri seljenju naokoli služijo dohodek. Ministrstvo za notranje zadeve se je o tem predlogu posvetovalo z ministrstvom za trgovino in nato za mnjenje prosilo še okrajna glavarstva in mestne magistrature. V roku 14 dni naj bi ti poročali, ali bi uvedba predlaganih ukrepov privedla do resničnih uspehov.¹⁷² Podatkov o morebitnem izvajanju tega ukrepa avtorica nimam. Vsa dokumentacija iz arhivskega gradiva, s katerim razpolagam, se namreč nanaša na prošnje, vložene *pred* sprejetjem teh novih direktiv. Medvojne prošnje za glasbene licence, ki so se ohranile v gradivu okrajnega glavarstva Radovljica, so bile sicer vse zavrnjene. Medvojne zavrnitve prošenj se od predvojnih razlikujejo v enem pomenljivem detajlu – na koncu vsake zavrnitve je deželno predsedstvo zapisalo navodilo, da naj občina »dotične cigane primerno k delu primora« oziroma »*die genannten Zigeuner entsprechend zur Arbeit zu verhalten.*«¹⁷³

¹⁷² SI AS 137/A/3387 (t.e. 625) Okrožnica deželne vlade za Kranjsko "Bekämpfung des Zigeunerunwesens durch Einschränkung der Ausstellung von Lizenzen und Gewerbescheinen an Zigeuner", 27. oktober 1917, štev. 31.817.

¹⁷³ Glej na primer: SI AS 137/A/3386 (t.e. 625), Dopis deželnega predsedstva "Musiklizenz", 19. avgust 1916, štev. 1877/Präs.

11. Pa v prvi Jugoslaviji?

Andrej Studen zapiše, da so v prvi Jugoslaviji »avstrijski zakon o potepuštvi in beraštvu iz leta 1885 nadomestili z novimi zakoni, ki pa se v glavnih potezah niso razlikovali od starega avstrijskega zakona.«¹⁷⁴ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi iz leta 1921 je za osebe, ki so se potepale in niso mogle dokazati, da se preživljajo na pošten način, predpisal kazen do treh mesecev zapora, lahko pa so bile te osebe oddane tudi v prisilno delavnico.¹⁷⁵

Ministrstvo za notranje zadeve Kraljestva SHS je 3. julija 1919 iz Beograda poslalo dopis štev. 19522 z zadevo »Ciganske tolpe na Dolenjskem. K poročilu od 24. maja 1919 št. 5312« na Deželno vlado za Slovenijo, natančneje na poverjeništvo za notranje zadeve, s sledečo vsebino: *»Dokler se vprašanje glede ciganov za celo državo enotno ne uredi, naj se proti istim in proti njihovim tolпам, ki se klatijo brez vsacega rednega zaslužka in cilja od vasi do vasi, najstrožje postopa v zmislu odredb, ki jih je izdalo bivše avstr. ministrstvo za notranje zadeve z odlokom z dne 14. septembra 1888, št. 14015 oks 1887. V vsakem slučaju naj se ljudi odda pristojni sodnji v zmislu zakona z dne 24. maja 1885, drž. zak. št. 89, da se jih kaznuje kot brezdelne postopače. Če te ciganske tolpe delajo škodo na polju ali pa v gozdeh, kaznovati jih je najstrožje radi prestopka zakona o varstvu poljskih pridelkov ozir. radi prestopka gozdnega zakona. Po prestani ozir. po izrečeni kazni je cigane takoj potom odgona odpraviti v njihovo domovinsko občino. Ciganom je, če se jih prime radi brezdelnega klatenja, odvzeti njihove vozove, zdrave konje in drugo, kar ima kakšno vrednost. Te stvari se naj popiše in uradno shrani. Iz njihovega skupička naj se pokrijejo stroški za kazensko postopanje, za odgon in vplačajo naj se izrečene denarne globe. Kot jako dobro in uspešno sredstvo se priporoča, da se ciganom, katere se je prijelo, popolnoma ostrižejo lasje. O tem je obvestiti podrejena okrajna glavarstva.«*¹⁷⁶ Deželna vlada za Slovenijo, poverjeništvo za notranje zadeve, je prepis tega dopisa preposlala 15. julija 1919 pod štev. 7388 vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram, policijskemu ravnateljstvu v

¹⁷⁴ Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni: Podoba in status Ciganov v preteklosti, 139.

¹⁷⁵ Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni: Podoba in status Ciganov v preteklosti, 139. Glej tudi: Pančur, Andrej. Problem samoodgovornosti beračev, potepuhov in brezposelnih na Slovenskem pred drugo svetovno vojno. V: Studen, Andrej (ur.). Pomisli na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

¹⁷⁶ SI AS 137/A/3583 (t.e. 656) Okrožnica o ciganih na Dolenjskem, 1919.

Ljubljani, policijskemu komisarijatu v Mariboru, mestnima magistratoma v Celju in Ptuj v vednost in najstrožje ravnanje po tem navodilu.¹⁷⁷

Po razpadu Avstro-Ogrske se je le še eno leto obdržala navada, da so okrajna glavarstva napisala letna poročila o »uspehih bojev proti ciganom« in ta poročila poslala Narodni vladi SHS. Narodna vlada SHS je z odlokom št. 36914 leta 1918 zahtevala tudi, da ji okrajna glavarstva pošiljajo mesečna poročila »o zatiranju vlačugarstva in delomrznosti«. Okrajno glavarstvo Ljubljana okolica je menilo, da bi se ta mesečna poročila o zatiranju vlačugarstva in delomrznosti vsebinsko prekrivala z letnimi poročili o uspehih bojev proti ciganom, saj »so v teh mesečnih poročilih vsebovani tudi podatki o postopanju proti ciganom v smislu zakona z dne 24. maja 1885, Drž. zak. št. 89.« Zato je okrajno glavarstvo Ljubljana okolica novembra 1919 prosilo deželno vlado za pojasnilo, ali morajo tudi v bodoče predlagati ta letna poročila.¹⁷⁸ Morda v odziv temu vprašanju je dva meseca kasneje, 19. januarja 1920, Deželna vlada za Slovenijo – poverjeništvu za notranje zadeve, pod šte. 1402 poslala okrožnico vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram, mestnim magistratom Celje, Ptuj in Maribor, policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani in policijskemu komisariatu v Mariboru in civilnemu komisariatu za Prekmurje v Murski Soboti. S to okrožnico so bila ukinjena letna poročila »o zatiranju delamožnosti, vlačugarstva in ciganske nadloge, in o stanju javne varnosti sploh«.¹⁷⁹

V prvi Jugoslaviji se je pri obravnavanju oseb, ki so veljale za cigane, še kar nekaj let ohranjala kontinuiteta avstroogrskih odločb. To med drugim dokazuje okrožnica pokrajinske uprave iz leta 1922. Oddelek za notranje zadeve v Ljubljani je dne 28. julija 1922 naslovil okrožnico šte. 27922 o »ciganski nadlogi« vsem okrajnim glavarstvom, politični ekspozituri Mozirje in policijskemu komisarijatu v Mariboru: *»Občutno se opaža, da se klatijo po Sloveniji ciganske tolpe navidezno kot konjski prekupčevalci, kotlarji i.t.d., ki obetajo postati prava nadlega za prebivalstvo in ogrožati varnost tuje lastnine. Naslovi se pozivljajo, da posvečajo ciganom posebno pozornost. Kakor hitro se pojavijo cigani v tamošnjem okolišu, je treba takoj v smislu razpisa ministrstva za notranje zadeve z dne 14. septembra 1888, št. 14015 proti njim energično postopati. Proti vsakemu ciganu se mora po zakonu postopati. Podlago za tako postopanje je*

¹⁷⁷ SI AS 137/A/3583 (t.e. 656) Okrožnica o ciganih na Dolenjskem, 1919.

¹⁷⁸ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236. Dokument: Dopis okrajnega glavarstva Ljubljana okolica deželni vladi – poverjeništvu za notranje zadeve, v Ljubljani, 19. 11. 1919.

¹⁷⁹ SI AS 133/IV/1239, t.e. 236. Dokument: Okrožnica deželne vlade za Slovenijo, poverjenišтва za notranje zadeve, šte. 1402, v Ljubljani, 19. januarja 1920.

iskati v zakonu z dne 24. maja 1885, drž. zak. št. 89, pri čemer se še posebno opozarja, da se pečajo mlade ciganke tudi s prostitucijo. Če bi se cigani pečali z izvrševanjem kakšne obrti, na primer trgovino s konji, s kovaškim ali kotlarskim delom, je treba ugotoviti, če se v obrtnem listu navedena pravica morda ni prekoračila ali zlorabila in če je davke plačal. Nadaljno podlago za uspešno zasledovanje ciganov daja tudi zakon z dne 17. januarja 1875, drž. zak. št. 8 zadevajoč varstvo polja in zakon z dne 3. decembra 1852 drž. zak. št. 250 zadevajoč varstvo gozdov. Po navadi kršijo cigani tudi kazenski zakon, posebno določila glede tatvine in goljufije. Radi tega je treba vsako cigansko tolpo natančno preiskati in pri tem ugotoviti, če pri njih najdene stvari ne izvirajo morda iz tatvine ali goljufije. Ko se ciganska tolpa ustavi in aretira, se ji morajo vse vrednostne stvari, posebno denar in konji odvzeti. Iz te imovine se potem poravnajo zaporni in odgonski stroški. Vsaka prijeta ciganska tolpa ali posamezni cigani se mora po izvršenem kazenskem postopanju odgnati v pristojno občino oziroma čez državno mejo.»¹⁸⁰ Slab teden kasneje, 4. avgusta 1922, je oddelek za notranje zadeve iz Ljubljane poslal vsem okrajnim glavarstvom in političnim ekspozituram, policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani, policijskemu komisarijatu v Mariboru še en dopis z navodili za postopanje s cigani. Dopis je naslovnikom naročal, naj vsako »cigansko tolpo«, ki se pojavi, odpravijo čez meje lastnega okoliša. Poleg tega je na Hrvaško meječim okrajnim glavarstvom naročil, naj »vsak prihod ciganom v območju pokrajinske uprave brezobzirno onemogočijo.« Dopis je te zahteve utemeljeval s trditvijo, da so postali cigani, ki se klatijo po Sloveniji, prava nadloga za prebivalstvo. Poleg tega pa »ne glede na znano nagnenje ciganov za tatvine, sleparije in izsiljevanje, je dohod istih tudi iz veterinarskih ozirov (konjske bolezni) ter sanitarnih ozirov (večina jih je bolna na trahomu) nevaren.«¹⁸¹

Ta majhen vzorec dokumentov iz prvih post-habsburških let naj zgolj ponazori kontinuiteto avstroogrskih postopkov obravnavanja ciganov in reguliranja zlasti njihovega udejstvovanja v gospodarskih dejavnostih. Še vsaj sredi leta 1922 so se namreč višje oblasti pri navodilih za ravnanje s cigani sklicevale na prelomni odlok avstrijskega notranjega ministrstva iz septembra leta 1888. Nadaljnje raziskave arhivskega gradiva iz medvojnega obdobja bodo pokazale, na kakšen način so se transformirali in aplicirali postopki državnoupravnega postopanja s cigani.

¹⁸⁰ SI AS 131/10, t.e. 2: Okrajno glavarstvo Kranj, Normalije v zvezi s Cigani na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem, 1890-1933. Okrožnica pokrajinske uprave, oddelka za notranje zadeve, št. 27922, z dne 28. julija 1922, zadeva "Ciganska nadloga".

¹⁸¹ SI AS 131/10, t.e. 2: Okrajno glavarstvo Kranj, Normalije v zvezi s Cigani na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem, 1890-1933. Okrožnica pokrajinske uprave, oddelka za notranje zadeve, št. 28784, z dne 4. avgusta 1922, zadeva "Ciganska nadloga".

12. Popisi ciganov na Kranjskem

Magistrsko delo zaključujem s poglavjem, ki bi pravzaprav lahko bilo eno izmed uvodnih, a ga zaradi njegove branju manj prijazne forme – znaten del poglavja je namreč namenjen navajanju rezultatov popisa, torej naštevanju oseb in njihovih osebnih podatkov – postavljam na zaključno mesto. Poglavje prinaša odgovor na eno izmed elementarnih vprašanj moje raziskave – na vprašanje zamejitve objekta preučevanja oziroma, preprosteje, na vprašanje, kdo konkretno sploh so »cigani« z na Kranjskem. Pred odkritjem popisa v arhivskem gradivu za današnje slovensko ozemlje še nismo razpolagali s podatki, natančno katere osebe so bile označene za cigane in katerim je bila podeljena domovinska pravica in je torej njihovo bivanje v njihovi domovinski občini bilo legalizirano. V poglavju strnem na arhivskem gradivu temelječe ugotovitve o izvedenih popisih ciganov na Kranjskem v obravnavanem obdobju in jih dopolnim z ugotovitvami Andreja Studna, temelječimi na časopisnih virih in zapisnikih obravnav kranjskega deželnega zbora.

Med gradivom okrajnega glavarstva Kranj, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, je sicer ohranjenih več uradnih seznamov ciganov – z in brez domovinske pravice – za Kranjsko, Štajersko in Avstrijsko Primorje iz leta 1890. Analiza teh popisov prinaša podatke o družinskih strukturah, vzorcih sklepanja porok, poklicni strukturi, pripombah o zunanjem izgledu posameznikov in deležu sedentarnih ter nesedentarnih oseb med populacijo, ki so jo avtorji popisov označili za »cigansko«.

Končno število popisov ciganov na Kranjskem, nastalih v obravnavanem obdobju, mi ni znano. V korespondenci med orožniškimi postajami, okrajnimi glavarstvi, deželno vlado/predsedstvom in ministrstvom za notranje zadeve se je namreč večkrat omenjala zahteva oziroma želja višjih upravnih organov po izvedbi popisa ciganov na lokalni ravni, izida vseh teh zahtev pa v arhivskem gradivu ni bilo moč izslediti.

Najstarejšo omembo števila ciganov z domovinsko pristojnostjo na Kranjskem sem našla v članku v Slovenskem narodu iz leta 1879, katerega avtor je poročal: *»Ciganov na Kranjskem, ki so pravi občani z domovinsko pravico ónih občin, kjer prebivajo ali pa tja spadajo vsled domovinskega zakona od 3. decembra 1863, § 19, tudi ako hodijo od kraja do kraja s potnimi listi, je 75, in sicer je 5 ciganov občanov v Jaršah v kamniškem okraju, 7 v Zgorenjih Gameljnih, 34 v Rajnušah v novomeškem okraju, 20 v Osivnici v kočevskem in 8 v Brezniku v črnomeljskem*

okraju. Malokdo je zdaj vedel, da imamo tudi Kranjce cigane prave.«¹⁸² Kot bo prikazano v nadaljevanju, je število oseb, navedenih v tem viru, znatno manjše od števila v približno deset let mlajšem popisu iz leta 1890. Morda se je podatek iz leta 1879 nanašal zgolj na »glave družin« in ni preštel ostalih družinskih članov. Morda pa je prav v tem vmesnem obdobju do leta 1890 potekalo intenzivnejše podeljevanje domovinske pravice ciganom na Kranjskem. Na ta vprašanja bo treba še odgovoriti s prihodnjimi raziskavami in vključitvijo novih sklopov virov.

Andrej Studen je pri analizi obravnav kranjskega deželnega zbora v letih 1884-1886 med drugim izluščil predloge in načrte za izvedbo popisov ciganov na Kranjskem. Na obravnavah deželnega zbora jeseni 1884 je deželnozborski poslanec dr. Maks Samec predlagal, naj deželni zbor prosi deželno vlado, »da skuša po svojih podrejenih oblastvih dognati domovinstvo Ciganov, ki po naši deželi pohajkujejo, da skuša poizvedeti, koliko in katere ciganske trope imajo v naši deželi, in v kateri občini svojo domovinstvo in katere pripadajo drugim deželam. Imenik v občinah naše dežele pristojnih Ciganov naj se vroči vsem sodnijam, političnim oblastvom, žandarmerijskemu poveljstvu in vsem občinam na Kranjskem.«¹⁸³ Deželni zbor je ta Samčev predlog sprejel 18. oktobra 1884 in ga skupaj z drugimi predlogi grede ukrepov proti Ciganom naznanil deželni vladi. Ta je z odlokom dne 10. aprila 1885 podrejenim oblastvom razposlala sveženj navodil za postopanje s Cigani. Med drugim je ukazala, da naj skupine Ciganov iz tujih dežel izženejo takoj, ko jih zasačijo, oziroma jim sploh preprečijo prečkanje deželne meje. Pri tem je deželna vlada okrajnim oblastvom priporočala tesno sodelovanje z orožniškimi postajami. »Glede izdajanja potnih legitimacij v okraj pristojnim Ciganom pa je deželna vlada poudarila, da naj se te izdajajo le onim Ciganom, »katerim se dozdej ni moglo ničesar očitati, in ki se morejo izkazati s poštenim zaslužkom.« /.../ Poleg tega je tudi c. kr. deželno žandarmerijsko poveljstvo izdalo v zvezi s perečim ciganskim vprašanjem vsem podrejenim oddelkom primerne ukaze in o tem obvestilo deželni odbor.»¹⁸⁴

Poleg vseh zgoraj navedenih ukazov je deželna vlada z odlokom štev. 2808 dne 10. aprila 1885 vsem okrajnim glavarstvom v prilogi poslala »od c. kr. žandarmerijskega poveljništva sestavljen izkaz vseh na Kranjsko pristojnih ciganskih družin,« z navodilom, naj se ta seznam razpošlje na

¹⁸² »Domače stvari : Ciganov na Kranjskem.« *Slovenski narod*, 20. junij 1879, 4.

¹⁸³ Obravnave deželnega zbora Kranjskega od 9. septembra do 18. oktobra 1884, Priloga 14 – Poročilo deželnega odbora glede agrarnih razmer na Kranjskem, 279. Citat prevzet iz Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 108.

¹⁸⁴ Studen, Andrej, Neprilagojeni in nevarni, 116. Studen tu navaja vir "Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 25. novembra 1884 do 23. januarja 1886, Naredbe zoper Cigane, str. 184 in 186."

vse občine, orožniške postaje in sodišča.¹⁸⁵ Dr. Samec je na XV. seji kranjskega deželnega zbora dne 16. januarja 1886 zgoščeno predstavil vsebino tega provizoričnega orožniškega seznama. Na Kranjsko naj bi bilo po podatkih seznama domovinsko pristojnih 268 Ciganov, pri čemer so bili vštet tudi otroci. Največ, 101, jih je bilo pristojnih v novomeški okraj, v kamniškem okraju pa ni imel domovinske pravice niti en Cigan. Med vsemi Cigani, pristojnimi na Kranjsko, naj bi bilo 9 muzikantov, 7 konjskih kupcev (mešetarjev), 13 kovačev in dva popravljalca dežnikov. Dr. Samec je pri navedbi rezultatov izpostavil, da je seznam Ciganov, izdelan na ukaz deželne vlade z dne 10. aprila 1885, nezadosten. Ni namreč nastal »na podlagi pravomočnih razsodb političnih instancij o domovinstvu posameznih ciganskih osob in rodovin ali na podlagi pripoznanega domovinstva od strani občin, ampak je sestavljen po poročilih žandarmerijskih postaj na Kranjskem samo nekako za informacijo o temu, koliko Ciganov se navadno v enem ali drugem kraju nahaja. Torej ni ta izkaz avtentičen in odgonske postaje se ne morejo naslanjati nanj, kadar hočejo nagnati Cigane. Neobhodno potrebno je, da se v resnici določi domovinstvo Ciganov po občinah, in da se v resnici tudi poizve, kateri so naši deželani.«¹⁸⁶ Na tej seji deželnega zbora – dne 16. januarja 1886 – so kranjski poslanci sklenili, da je nujno treba popisati Cigane na Kranjskem in določiti njihovo pristojnost oziroma domovinstvo po občinah. Izhajajoč iz njihovega sklepa je nato deželno orožniško poveljstvo v letu 1886 izvedlo popis Ciganov na Kranjskem.¹⁸⁷

Andrej Studen je objavo rezultatov tega orožniškega popisa lociral v dveh časopisnih člankih, in sicer v *Laibacher Zeitung*-u z dne 21. 11. 1887 in v *Dolenjskih novicah* z dne 1. 12. 1887.¹⁸⁸ Po navedbah članka v *Dolenjskih novicah* je bilo leta 1887 Ciganov na Kranjskem 281, živeli pa so v 60 družinah. V okrajnem glavarstvu Kočevje so v Osilnici živele 4 družine s priimkom Hudorovič. V okrajnem glavarstvu Krško je v Studencu živelo 5 družin s priimkom Hočevnar, v kraju Raka dve družini s priimkom Jurkovič, v Škocijanu in Cerkljah pa po ena družina s priimkom Kovačič. V okrajnem glavarstvu Litija so bile 3 družine, v okrajnem glavarstvu Novo mesto 22 družin, od tega 21 s priimkom Brajdič v občini Šmihel-Stopiče in ena družina Brajdič v občini Brusnice. V okrajnem glavarstvu Črnomelj je bilo 11 ciganskih družin. Po navajanju

¹⁸⁵ "Deželni zbor kranjski (XV. seja, 16. januvarija)" v: Slovenec, 16. 1. 1886, števil. 12, letnik XIV.

¹⁸⁶ Citat prevzet iz Studen, Andrej, *Neprilagojeni in nevarni*, 117. Studen tu navaja vir "Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani od 25. novembra 1884 do 23. januarja 1886, Priloga 73, str. 533-534."

¹⁸⁷ Studen, Andrej, *Neprilagojeni in nevarni*, 121.

¹⁸⁸ Studen, Andrej, *Neprilagojeni in nevarni*, 121, 122.

Dolenjskih novic so bili vsi ti »*cigani muziki, kovači, kupci s konji, pa tudi veliko postopačev je vmes – menda večina.*«¹⁸⁹

Seznami ciganov, hranjeni v Arhivu RS, so bili najverjetneje napisani leta 1890.¹⁹⁰ Če njihovo vsebino primerjamo z (v časopisih objavljenimi, ker originalnih seznamov iz leta 1886 v arhivskem gradivu nisem našla) rezultati orožniškega popisa iz leta 1886, lahko ugotovimo nekaj manjših odstopanj.

Andrej Studen je iz monografije Pavleta Čelika, Orožništvo na Kranjskem, navedel podatke o še enem popisu ciganov na Kranjskem. Na pobudo petnajstih deželnih poslancev z Josipom Dularjem na čelu so poslanci v kranjskem deželnem zboru na XI. seji 22. februarja 1912 sprejeli resolucijo »o preureditvi ciganskega vprašanja.«¹⁹¹ Na podlagi te resolucije so »c. kr. okrajna glavarstva prejela dopis, da naj od vseh županstev zahtevajo natančne podatke v zvezi s Cigani. Okrajno glavarstvo Logatec, če ga vzamemo kot primer, je 2. maja 1912 občinam poslalo ukaz, da naj napravijo in nato najkasneje do 15. maja predložijo glavarstvu "sledeče tri pri tem v poštevh prihajajoče izkaze: 1. Izkaz o Ciganih in ciganskih rodbinah, ki imajo v tamošnji občini domovinsko pravico. 2. Izkaz o Ciganih in ciganskih rodbinah, ki se nahajajo sedaj v ondotni občini, pa imajo domovinsko pravico v kaki drugi občini na Kranjskem. 3. Izkaz o v tamošnji občini sedaj stalno se nahajajočih, torej naseljenih Ciganih in ciganskih rodbinah, ki imajo domovinsko pravico izven Kranjske ali kojih pristojnost se ne da dognati."«¹⁹²

Seznam ciganov, pristojnih v občine na Kranjskem leta 1890

V fondu okrajnega glavarstva Kranj so ohranjeni po en izvod seznama ciganov z domovinsko pristojnostjo na Štajerskem;¹⁹³ seznama ciganov, ki se zadržujejo na Štajerskem, a nimajo

¹⁸⁹ Dolenjske novice, 1. 12. 1887 (III. Letnik, 23. Štev.), str. 182. Vir prevzet iz Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 122.

¹⁹⁰ Njihova preciznejša datacija je otežkočena, ker na seznamih ni nikjer zabeležena, poleg tega pa se je na originalne seznane sproti dopisovalo nova rojstva in beležilo morebitne smrti. Zdi se gotovo, da so ti seznami nastali kot posledica "Zigeunererlass-a" ministrstva za notranje zadeve iz septembra 1888, ki je mdr. predvidel izdelavo in vodenje seznamov ciganov glede na njihovo domovinsko občino.

¹⁹¹ Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 134, 135. Studen tu navaja iz Čelik, Pavle. Orožništvo na Kranjskem, 316-317.

¹⁹² Studen, Andrej, Neprilagojeni in nevarni, 135.

¹⁹³ SI AS 131/10, t.e. 2, "K. k. steierm. Statthaltereie in Graz. Verzeichnis der in Steiermark heimatständigen Zigeunern."

domovinske pristojnosti v nobeni izmed štajerskih občin;¹⁹⁴ seznam ciganov z domovinsko pristojnostjo na Kranjskem, izdelan na ukaz šte. 486 leta 1890;¹⁹⁵ in seznam ciganov, pristojnih v občini Šmihel-Stopiče in Brusnice, izdelan na ukaz deželne vlade za Kranjsko šte. 13735 leta 1890.¹⁹⁶ V fondu okrajnega glavarstva Radovljica pa je ohranjen en izvod seznama ciganov s pristojnostjo v občinah Kropa in Begunje.¹⁹⁷

Na tem mestu bom analizirala in vzporejala tri izmed zgoraj naštetih seznamov: seznam ciganov z domovinsko pristojnostjo na Kranjskem; seznam ciganov, pristojnih v občini Šmihel-Stopiče in Brusnice; in seznam ciganov, pristojnih v občini Kropa in Begunje. Obširnejši seznam vseh kranjskih ciganov je pravzaprav nadmnožica ostalih dveh seznamov in ne vsebuje bistveno drugačnih informacij. Zdi se, da so vsi trije sezname nastali v istem času (leta 1890), sledili istim navodilom in so rezultat dela istih lokalnih oblasti; saj vsebujejo iste kategorije in skorajda identične podatke. Najbrž je seznam kranjskih ciganov nastal kot kompilacija lokalnih popisov ciganov – ni pa razvidno, kdo in kako je izvedel ta popis; orožniki s terenskim delom, občine, ali kakšna druga institucija. Do manjših vsebinskih razlik med navedenimi tremi sezname je prišlo zlasti zaradi kasnejšega naknadnega dopisovanja podatkov o rojstvih otrok, smrti, in v beleženju tega, ali ima posamezna oseba v lasti potno dovoljenje. Iz seznamov ni razvidno, do katerega leta so oblasti vanje dopisovale nove podatke. Zagotovo pa je bil seznam kranjskih ciganov v tej obliki vzdrževan vsaj do leta 1897 – takrat so vanj vpisani najmlajši datirani podatki. Zdi se, da je bil popis ciganov, pristojnih v Kropo in Begunje, narejen v letu 1890 oziroma tik pred letom 1890 in nato sproti dopolnjevan vsaj do leta 1895; seznam namreč vsebuje Reichard Tomaža in zaznamek o njegovi smrti leta 1890, najmlajši vnos v seznamu pa je rojstvo Callicusa Reicharda 13. oktobra 1895. Nisem našla podatkov, na čigav ukaz, kdaj točno in na kakšen način je bil ta popis izveden. Zdi se, da je potekal pod okriljem okrajnega glavarstva Radovljica in bil del splošne cislajstanske iniciative popisovanja ciganov po letu 1888. Okrajno glavarstvo Radovljica je z dopisom šte. 601 dne 31. januarja 1890 naročilo poveljstvu orožniške postaje v Bohinjski Bistrici, naj preveri točnost seznama in vnese morebitne potrebne popravke. 24. decembra 1897

¹⁹⁴ SI AS 131/10, t.e. 2, "K. k. steierm. Statthaltereie in Graz. Verzeichnis der Zigeuner welche sich in Steiermark vorwiegend aufhalten, jedoch in keiner Gemeinde dieses Kronlandes heimatberechtigt sind."

¹⁹⁵ SI AS 131/10, t.e. 2, "zur Zahl 486 ex 1890. Verzeichnis über die in den Gemeinden des Kronlandes Krain heimatständigen Zigeuner."

¹⁹⁶ SI AS 131, t.e. 2, "ad Land. Reg. Zl. 13735 ex 1890. Ausweis über die in der Gemeinde St. Michael-Stopič und Brusnic heimatständigen Zigeuner."

¹⁹⁷ SI AS 137/A/1898 (t.e. 319), "Verzeichniß über die in den Kropp und Vigaun den Bezirken zuständigen Zigeuner."

je orožniška postaja Bohinjska Bistrica seznam ciganov poslala nazaj okrajnemu glavarstvu Radovljica, s pripombo, da niso ničesar dopolnili.¹⁹⁸ Težave pri interpretaciji popisa, za katerega ne vemo točnega časa nastanka, so še večje zato, ker starost popisanih oseb ni bila izražena z letnico njihovega rojstva, marveč samo numerično. Ni torej povsem jasno, v katerem letu je bila npr. Reichard Theresia stara 69 let. Avtorica menim, da lahko nastanek seznamov datiramo v leto 1890 in s to predpostavko nato preračunavamo približno letnico rojstva oseb. Ta teza se izkaže za ustrezno, če podatke o starosti Ciganov iz popisa primerjamo s sporadičnimi zapisi o rojstvih ciganskih otrok v matičnih knjigah župnijskih uradov, ki jih je objavila Pavla Štrukelj v svojih monografijah in doktorski disertaciji. V analizi bom upoštevala vse tri sezname (seznam Ciganov na Kranjskem, v občini Šmihel-Stopiče ter v občinah Kropa in Begunje) in ob morebitnem vsebinskem neskladju med njimi to jasno označila.

Vsi trije sezname so bili oblikovani tabelarno in so vsebovali sledeče kategorije: politični okraj in domovinska občina osebe; ime in priimek; starost; stan (samski, poročen ali ovdovel); zaposlitev (*Beschäftigung*), posebnosti (*besodnere Merkmale*), bivališče (stalno bivališče ali nomadsko življenje); pripombe. V pripombah je bilo ponavadi navedeno, ali ima oseba v lasti potno dovoljenje. Ponavadi so bila v to rubriko zaradi pomanjkanja prostora vpisana tudi nova rojstva otrok. Zabeležene so bile osnovne sorodstvene vezi, na primer z besednimi zvezami »deren/dessen Kinder«, »dessen Weib«, »Töchter des Reichard Anton«, »Kinder des Reichard David,« itd. Popisovalci niso beležili dekliških priimkov poročenih žensk, zaradi česar je analiza morebitne endogamnosti oziroma medkrajevnih/medregionalnih poročnih strategij onemogočena.

Pri vsakršni analizi popisa je bistveno ugotoviti, na kakšen način in s kakšnimi merili je bil izveden. Ker avtorica nimam podatkov o tem, kako so tovrstni sezname sploh nastali – ali je šlo za enkraten terenski popis, kdo je odločal o »ciganskosti« posameznikov, na kakšen način so bili zbrani podatki o starosti in poklicu posameznikov, itd., bom zanesljivost teh seznamov poskušala preveriti s primerjavo s podatki iz krstnih in poročnih knjig. V okviru magistrskega dela se avtorica nisem sama lotila pregledovanja matičnih knjig, zato se v teh podatkih naslanjam na delo Pavle Štrukelj. Ta je namreč v okviru raziskovalnega dela za svojo (sicer etnološko in na terenskem delu slonečo) doktorsko disertacijo vključila tudi pregled krstnih, poročnih in smrtnih

¹⁹⁸ SI AS 137/A/1898 (t.e. 319). Dopis poveljstva orožniške postaje Bohinjska Bistrica, 24. december 1897.

matičnih knjig izbranih župnijskih uradov. Velja poudariti, da dr. Štrukelj matičnih knjig ni pregledovala sama, marveč je zaprosila posamezne župnijske urade, naj ji posredujejo podatke o vpisih Ciganov v njihovih matičnih knjigah. Predvidevamo lahko, da tovrstna metodologija nujno pomeni variiranje v doslednosti in kakovosti pridobljenih podatkov.

Iz seznama ciganov z domovinsko pravico na Kranjskem¹⁹⁹ razberemo, v katerih občinah so imeli leta 1890 domovinsko pristojnost. Te občine so bile: Postojna (okraj Postojna), St. Peter (današnji Šempeter, okraj Postojna), Loški potok (okraj Kočevje), St. Cantian (okraj Krško), Studenec (okraj Krško), Cerklje (okraj Krško), Voglje (okraj Kranj), St. Martin (okraj Ljubljana okolica), Litija (okraj Litija), Kresnice (okraj Litija), Godovič (okraj Logatec), Planina (okraj Logatec), Kropa (okraj Radovljica), Begunje (okraj Radovljica), Koroška Bela (okraj Radovljica), Tunjice (okraj Kamnik), Šmihel-Stopiče (okraj Novo mesto), Brusnice (okraj Novo mesto), Tanča Gora (okraj Črnomelj) in Vinica (okraj Črnomelj).

Če ta seznam občin primerjamo z orožniškim popisom kranjskih ciganov iz leta 1886, naletimo na nekaj diskrepanc med njima. V naslednjih podpoglavjih vzporedno navajam rezultate popisa iz leta 1886 (ti so splošnejši, ker razpolagam samo s časopisnimi poročili o njih) in rezultate popisa iz 1890. Po alinejah ločim posamezne družine. Pri vsakem posamezniku navedem vse podatke, ki jih o njem poda popis. Sledeča podpoglavja so torej samo ne-tabelarni prikaz rezultatov popisa iz 1890. Avtorica menim, da ga je smiselno objaviti v celoti, saj kot vir v slovenski historiografiji še ni bil odkrit.

Okraj Postojna²⁰⁰

Občina Postojna (9, od leta 1897 13 pristojnih ciganov):

- 7 Brajdičev: zakonski par Maria in Mathias Braidič (50-letnik) ter njunih pet otrok; Maria I, Katharina, Michael, Paul, Maria II. Več podatkov o tej družini ni bilo mogoče pridobiti, saj, kot to ubesedi avtor seznama, živijo nestalno življenje in so že dolgo časa odsotni iz svoje domovinske občine.

¹⁹⁹ SI AS 131/10 (t.e. 2), "zur Zahl 486 ex 1890. Verzeichnis über die in den Gemeinden des Kronlandes Krain heimatständigen Zigeuner."

²⁰⁰ Po podatkih popisa iz 1886 je okraju Postojna pripadalo 6 družin, in sicer *občini Postojna* ena družina Brajdičev in ena Levakovičev; *občini Zagorje* ena družina Hudorovičev; *občini Sv. Peter* ena družina Hudorovičev; in *občini Prem* dve družini Hudorovičev. V seznamu iz leta 1890 ni več omembe občin Zagorje in Prem. Studen, Neprilagojeni in nevarni, 121.

- 2 Levakoviča: zakonski par Mathias in Katharina Levakovič.
- 4 Hudoroviči: Po odloku števil. 11964 iz leta 1897 je domovinsko pristojnost v občini Postojna dobila Katharina Hudorovič s svojimi tremi nezakonskimi otroki: Franz, Blasius in Gregor.

Občina Sv. Peter (Šempeter) (6 pristojnih ciganov):

- 6 Hudorovičev: 38-letni trgovec s konji Anton Hudorovič in njegova soproga, 38-letna Katharina Hudorovič, ter njuni štirje otroci v starosti 3-13 let; 13-letna Maria, 7-letni Franz, 6-letni Michael, 3-letni Anton. Družina je živela nomadsko življenje brez stalnega bivališča.

Okraj Kočevje²⁰¹

Občina Loški potok (1 pristojen cigan):

- Mohar Franz, 29 let, samski, kovač. Ni bilo znano, ali se poslužuje lažnega imena.

Okraj Krško²⁰²

Občina Škocjan (okraj Krško) (1):

- Kovačič Josef, 25 let, samski.

Občina Studenec (okraj Krško) (9):

- 9 oseb s priimkom Hočevar. Zakonski par Hočevar Anton (50 let, kovač in trgovec s konji) in Hočevar Anna (52 let). Imela sta stalno bivališče. Njunih 7 otrok: samski Hočevar Franz, nomad; samski Hočevar Martin s stalnim bivališčem; samski Hočevar Michael, ki sebe imenuje tudi Kovačič, s stalnim bivališčem; samski 24-letni Hočevar Josef, nomad; samska Hočevar Franziska s stalnim bivališčem; samska Hočevar Maria s stalnim bivališčem; samska Hočevar Agnes s stalnim bivališčem.

Občina Cerklje (okraj Krško) (2):

²⁰¹ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v kočevskem okraju popisal 4 družine Hudorovičev v občini Osilnica. Seznam iz leta 1890 občine Osilnica ne omenja, je pa naveden en Cigan s pristojnostjo v občini Loški potok. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²⁰² Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v krškem okraju navedel 5 družin, in sicer eno družino Hočevarjev v Studencu; dve družini Jurkovičev v Raki; eno družino Kovačičev v Škocjanu in eno družino Kovačičev v Cerkljah. V seznamu iz leta 1890 ni več omembe občine Raka. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

- Kovačič Georg, samski, kovač, nomad. Živi s konkubino Braidich Margaretho.
- Jurkovič Franz, samski, kovač, nomad. Manjka mu desni kazalec. Živi s konkubino Braidich Anno.

Okraj Kranj²⁰³

Občina Voglje (16 pristojnih Ciganov): Dva priimka – Huber in Mayer – vsi so brez stalnega bivališča, velik del se jih preživlja kot glasbeniki.

- 11 oseb s priimkom Huber. Očitno dve družini.

Glava ene družine je bila Huber Theresia, 55 let, samska. Imela je tri nezakonske otroke: Huber Mathias, 31 let, samski, igravec na citre; Huber Johann, 28 let, samski; Huber Florian, 30 let, samski, glasbenik.

Glava druge družine: Huber Katharina, samska, neznane starosti. Imela je 6 nezakonskih samskih otrok: Huber Franz, 27 let, glasbenik; Huber Stefan, 29 let, glasbenik; Huber Maria neznane starosti; Huber Franz, 34 let; Huber Josef, neznane starosti, glasbenik; Huber Karl, neznane starosti, glasbenik.

- 5 oseb s priimkom Mayer. Ni jasno, kakšne so sorodstvene povezave med njimi. Mayer Franz, 48 let, samski, glasbenik. Njegova sestra Mayer Josefa, 45 let, samska. Mayer Lorenz neznane starosti; Mayer Aloisia neznane starosti; Mayer Franz neznane starosti.

Okraj Ljubljana okolica²⁰⁴

Občina Sv. Martin²⁰⁵ (7):

- 7 oseb s priimkom Turner, vsi brez stalnega bivališča. Turner Mathias, 52 let, verjetno ovdovel, in njegovih 6 otrok. Turner Franz; Turner Josef; Turner Gregor; Turner Maria – verjetno 25 let, ima dva nezakonska otroka; Turner Karolina; in Turner Katharina. (Pri potomcih Turner Mathiasa je med opombami pripisano “*vide Z. 7268 ex 1890.*”)

²⁰³ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v okraju Kranj zajel 3 družine, in sicer eno družino s priimkom Mayer in dve družini s priimkom Huber, vse tri iz občine Voglje. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²⁰⁴ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v okraju Ljubljana okolica zabeležil eno družino v občini Šmarje s priimkom Turner. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²⁰⁵ Šmarje.

Okraj Litija²⁰⁶

Občina Litija (okraj Litija) (7):

- 7 oseb s priimkom Petan, vsi brez stalnega bivališča. Zakonski par (*angeblich verheiratet*) Petan Blas in Petan Katharina ter njunih pet otrok. Imela sta dva nezakonska sinova – Franza in Floriana – in tri zakonske otroke: Karl, Aloisia in Maria.

Občina Kresnice (okraj Litija) (3):

- 3 osebe s priimkom Breščak. Breščak Maria, vdova, in njena otroka Breščak Antonia in Breščak Franz.

Okraj Logatec²⁰⁷

Občina Godovič (okraj Logatec) (7):

- 7 oseb s priimkom Full. Full Franz, 26 let, samski, igralec na citre, trenutno v aktivni vojaški službi; Full Raimund, 22 let, samski igralec na citre, vagant; Full Adelheid, brez stalnega bivališča, ima menda dva nezakonska otroka neznane starosti – Paul in Adelheid. Poleg njih še Maria in Theresia Full (*“vide Z. 14029/1890”*).²⁰⁸

Občina Planina (okraj Logatec) (1):

- Hudorovič Anton, 26 let, brez stalnega bivališča.

Okraj Radovljica²⁰⁹

Občina Kropa (32):

V občini Kropa je imelo domovinsko pristojnost 32 oseb s priimkom Reichard. Vsi so bili brez stalnega bivališča, mnogi izmed njih so se preživljali kot glasbeniki in so imeli veljavne potne legitimacije. Iz popisa so jasno razvidne tri generacije Reichardov. Najstarejšo generacijo so predstavljale tri osebe, in sicer 63-letni lastnik marionetnega gledališča Anton Reichard s 64-

²⁰⁶ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v okraju Litija zabeležil 3 družine, in sicer eno s priimkom Petan v občini Litija, eno s priimkom Breščak v Kresnicah in eno s priimkom Pestner v občini Dole. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²⁰⁷ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v okraju Logatec zabeležil eno družino v občini Godovič s priimkom Full. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²⁰⁸ Ali to pomeni številko odloka, s katerim sta ti osebi dobili domovinsko pristojnost?

²⁰⁹ Orožniški popis Ciganov iz leta 1886 je v okraju Radovljica zabeležil 4 družine Reichard v občini Kropa. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

letno ženo Katarino Reichard ter neporočena 69-letna Theresia Reichard. Drugo generacijo je sestavljalo 13 oseb, od tega je bilo 11 direktnih potomcev prve generacije, dve ženski pa sta bili priženjeni. Skupaj je bilo v Kropo pristojnih 16 odraslih ciganov in 19 otrok. Od 16 odraslih je bilo osem glasbenikov. Pri ostalih ni bilo navedenega podatka o njihovem načinu preživljanja.

- Reichard Anton, 63 let, poročen, glasbenik, brez stalnega bivališča, ima v lasti marionetno gledališče in ima potni list (*Reisepaß*), izdan v Radovljici, 25. aprila 1889, številka 31. Njegova soproga Reichard Katharina, 64 let. Imata tri sinove in dve hčeri. Njuni sinovi so: Reichard Zölestin, 40 let, samski, gluhonem; Reichard Ferdinand, 36 let, samski, glasbenik, ima potno legitimacijo (*Reiselegitimation*), izdano v Radovljici, 15. aprila 1889, številka 27; Reichard David, 33 let, glasbenik, ima potno legitimacijo, izdano v Radovljici, 20. avgusta 1888, številka 68, poročen z Reichard Anno (rojena Höld), 33 let. Imata šest otrok: Reichard Maria, 13 let; Reichard Josef, 8 let; Reichard Rudolf, 5 let; Reichard Rosalia, 4 leta; Reichard Willibald, rojen 3. junija 1893 v Gozdu Martuljeku št. 25, občina Kranjska Gora, krščen;²¹⁰ Reichard Kallictus (tudi Callictus), rojen 13. oktobra 1895 na Plavžu (občina Jesenice), krščen.²¹¹ Dve hčeri Antona in Katharine Reichard sta: Reichard Katharina Rosina, 38 let, samska, ima potno legitimacijo, izdano v Radovljici 11. oktobra 1888, številka 78; in Reichard Elisabeth, 30 let,²¹² samska, ima tri nezakonske otroke (Reichard Amalia, 8 let; Reichard Franz, 6 let; Reichard Ursula, 3 leta) in ima potno legitimacijo izdano v Radovljici, 31. julija 1888, številka 65.
- Drugo večjo sorodstveno skupnost Reichardov iz Kroke je predstavljala 69-letna neporočena Theresia Reichard, ki je imela potno legitimacijo, izdano v Radovljici 24. aprila 1889, številka 30, skupaj s svojima dvema hčerama, dvema sinovoma in šestimi vnuki. Vsi Theresijini otroci so bili samski glasbeniki s potnimi legitimacijami.

²¹⁰ "Laut Ezh. Z. 3008 de 1894 wurde dem David Reichard von dessen Gattin geb. Höld am 3. Juni 1893 in Wald Nr. 25 Gemeinde Kronau ein ehelicher Sohn geboren und auf den Namen Willibald getauft." Podatke o rojstvu Vilibalda je našla tudi Pavla Štrukelj: v matičnih knjigah župnijskega urada Kranjska Gora je zapis o rojstvu Vilibalda, rojenega leta 1893 v Gozdu. Ime očeta ni zapisano, zabeleženo je zgolj, da je očetov priimek Reichard in da je glasbenik. Ime matere je zabeleženo kot Ana Höld. Vilibald je preživel drugo svetovno vojno in umrl 2. avgusta 1964. Glej: Štrukelj, Pavla, *Romi na Slovenskem*, 54, 213.

²¹¹ "Laut Ezh. Z. 16833/95 wurde den obgenannten Eltern am 13. Oktober 1895 in Bleiofen /:Gemeinde Assling:/ ein Sohn geboren und auf den Namen Kallictus getauft."

²¹² Elisabethina starost je na seznamih navedena različno; seznam kranjskih ciganov ji pripisuje 30 let, seznam ciganov iz Kroke pa 40 let. Avtorica menim, da sta obe starosti enako verjetni, če za orientacijsko točko vzamemo starost Elisabethine matere Katharine Reichard (ta je v času popisa imela 64 let) in starost Elisabethinih otrok, ki so v času popisa stari med 3 in 8 let.

Prvorojenka Reichard Maria, 33 let, je svojo potno legitimacijo dobila v Radovljici, 13. junija 1889, števil. 45. Maria je imela v času popisa pet nezakonskih otrok; 16-letno Susano, 9-letno Mario, 8-letnega Alexa,²¹³ 6-letnega Edmunda²¹⁴ in 3-letno Justino. Istega dne kot njuna starejša sestra Maria sta svoji potni legitimaciji števil. 46 in 47 prejela tudi Reichard Gottlieb, 23 let, in Reichard Johann, 29 let. Njuna sestra Reichard Hedwig, 25 let, pa je svojo potno legitimacijo kot prva v družini prejela 5. januarja 1889, števil. 1. Hedwig je 8. maja 1893 v Zagorici²¹⁵ pri Bledu v hiši št. 8 rodila nezakonskega sina, krščenega pod imenom Andreas.²¹⁶ Poleg Andreja je imela še dve hčeri, ki pa zaradi kraja rojstva nista bili pristojni v Kropo, marveč v Koroško Belo in Begunje – Reichard Angela, rojena 19. aprila 1891, je bila pristojna v Koroško Belo,²¹⁷ njena starejša sestra Reichard Maria, rojena 1886, pa v Begunje. Hedwig Reichard je po podatkih popisa umrla leta 1894. Njeni trije otroci so bili potemtako v času njene smrti stari 8, 3 in 1 leto.

- Poleg že opisanih dveh številčnejših trigeneracijskih družin Reichardov je bil v Kropo pristojen še Reichard Thomas s svojo soprogo in hčerjo. Thomas je imel v času popisa 41 let, preživel se je kot cunjar (*Hadernsammler*) in imel v lasti potno legitimacijo, ki jo je prejel v Radovljici 22. junija 1889, števil. 50. Umrl je leta 1890 v Radovljici. Njegova žena Reichard Franziska je bila v času popisa stara 38 let, njuna samska hči Reichard Martina pa 18 let.
- V Kropo je bil pristojen še 41-letni glasbenik Reichard Rupert, s potno legitimacijo, izdano v Radovljici, 23. novembra 1888, števil. 83.

Občina Begunje (2):

²¹³ Alexa Reicharda najdemo v poročni knjigi župnijskega urada v Kropi, kjer je zabeležena njegova poroka leta 1918. Vnešen je kot Aleksander Rajhard, cigan črnovojnik, rojen leta 1882 pri Sv. Križu nad Jesenicami. Poročil se je z Elizabeto Rajhard, cigansko glasbenico, rojeno v Zalogu pri Postojni. Štrukelj sklepa, da ta podatek priča o potujočih Rajhardih med Gorenjsko in Primorsko. Glej: Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem*, 56.

²¹⁴ Edmundovo rojstvo je vpisano v rojstno knjigo župnijskega urada v Kamni gorici; rojen je bil leta 1884, mati Maria Reichard iz Kroepe, »laut Legitimationskarte ledige 27 Jahre alt Zigeunerin und Musikarin.« Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem*, 54.

²¹⁵ Aurit(z).

²¹⁶ »Laut Ezh. 7265 ex 1893 gebor Hedwig Reichard am 8. Mai 1893 in Aurit No. 8 einen unehelichen, auf den Namen Andreas getauften Sohn.«

²¹⁷ Ta podatek se popolnoma ujema z ugotovitvami Štrukljeve. Po podatkih rojstne matične knjige župnijskega urada Jesenice za leta 1878-1902 je bila leta 1891 na Koroški Beli rojena Angela, mati Hedviga Reichard, »ledige Zigeunerin Legitimationskarte ausgestellt von K.K. Bezirks Radmanskendorf No 512 l. 1891 in Kropp.« ²¹⁷ Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem*, 54.

- Held Stefan, 55 let, glasbenik, brez stalnega bivališča, »als heimatlos der Gemeinde Vigaun zugewiesen.«
- Reichard Maria, rojena leta 1886, brez stalnega bivališča, njena mati je bila Reichard Hedwig (umrla 1894).

Občina Koroška Bela (1):

- Reichard Angela, rojena leta 1891, brez stalnega bivališča, njena mati je bila Reichard Hedwig (umrla 1894).

Okraj Kamnik²¹⁸

Občina Tunjice (1):

- Held Johann, glasbenik. Domnevno poročen z Mario, rojeno Huber (tudi Huberl). Prej je živel v St. Petru pri Gorici, sedaj pa se zadržuje v okraju Kamnik. Govori nemško, slovensko in delno italijansko. Je edina oseba na celotnem seznamu kranjskih ciganov, za katero je podan natančen opis: »demütiges Auftreten, schleichender Gang, siegende Sprachweise, wunderliche Pfrasen. Natur groß, Haare schwarz, starker Schnurr- und Knebelbart.«

Okraj Novo mesto²¹⁹

Občina Šmihel-Stopiče (44):

Vseh 44 ciganov, pristojnih v občino Šmihel-Stopiče, je imelo priimek Braidič in so po podatkih popisa živeli nomadsko. Popis je izredno pomanjkljiv, saj samo za eno osebo navede podatek o njeni starosti, ne navaja podatkov o načinu preživljanja in za večino oseb ne navede podatka o njihovem stanu. Izvajalci popisa so očitno dvomili v podatke, s katerimi so operirali, saj so na primer pri vseh zakonskih parih dodali formulacijo "angeblich verheiratet". Ker je oseb s priimkom Brajdič veliko, popis pa ne ponuja detajlnih informacij o njih, je podatke iz popisa skorajda nemogoče uporabiti pri analizi drugih ohranjenih virov.

²¹⁸ Po podatkih orožniškega popisa iz leta 1886 v okraju Kamnik še ni imel pristojnosti noben Cigan. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 121.

²¹⁹ Po podatkih orožniškega popisa iz leta 1886 je bilo v novomeškem okraju pristojnih 21 družin Brajdičev v občini Šmihel-Stopiče in ena družina Brajdičev v občini Brusnice. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 122.

- Brajdič Michael, neznane starosti, domnevno vdovec, je imel dve hčeri: Braidich Anno neznane starosti in Braidich Mario, samsko 60-letnico. Maria je imela dva nezakonska sina: 23-letnega Johanna, dninarja in deželnega brambovca (Landwehrmann); in 20-letnega Georga, samskega kovača. Oba sinova sta bila brez stalnega bivališča.
- Brajdič Vinzenz neznane starosti, domnevno poročen z Braidich Anno. Imela sta dva otroka: Braidich Anno in Braidich Franza.
- Braidich Peter, domnevno poročen z Braidich Mario. Imela sta 7 otrok: Braidich Paul, Josef, Maria, Mathilde, Anna, Josefa in Veronika.
- Braidich Mathias, domnevno poročen z Braidich Mario.
- Braidich Martin, domnevno poročen z Braidich Franzisko. Imela sta dva otroka: Braidich Johanna in Aloisijo.
- Braidich Franz, domnevno poročen z Braidich Anno. Domnevno sta imela 6 otrok: Braidich Franz, Mathias, Martin, Anna, Agnes in Maria.
- Braidich Peter, domnevno poročen z Braidich Mario. Domnevno sta imela 4 otroke: Braidich Peter, Maria, Anna in Lukas.
- Braidich Franz, domnevno poročen z Braidich Margaretho.
- Braidich Johann, domnevno vdovec. Domnevno je imel tri otroke: Braidich Franz, Maria in Franziska.

Brusnice (okraj Novo mesto) (8):

V Brusnice je bilo po podatkih popisa pristojnih osem oseb, vse s priimkom Brajdič. Podatki o njih so izredno skopi, saj za nikogar izmed njih nista navedena starost ali poklic. Vsi so označeni za nomade.

- Braidich Paul, domnevno poročen, neznane starosti, nomad. Njegova domnevna soproga Braidich Maria. Njunih pet otrok: Braidich Johann, Martin, Georg, Stefan in Helena.
- Poleg te sedemčlanske družine je bil v Brusnice pristojen tudi Braidich Franz; njegova morebitna sorodstvena povezava z ostalimi Braidichi iz Brusnic v popisu ni nakazana.

Okraj Črnomelj²²⁰

Občina Tanča Gora (22):

V občino Tanča Gora je bilo pristojnih 22 oseb s priimkom Hudorovac. Popis za vse navaja, da so živele nomadsko življenje in za nobeno ne navaja njene starosti ali poklica.

- Hudorovac Lukas, že preminuli, in njegova vdova Hudorovac Maria. Imela sta tri hčere: Hudorovac Anno, Margaretho in Theresio. Theresia se je preživljala kot dekla in je živela na kraju svojega služenja.
- Hudorovac Ivo in njegova žena Hudorovac Anna. Imela sta tri otroke: Hudorovac Martin, Maria in Mathias.
- Hudorovac Franz, poročen »po ciganski navadi« (*verheiratet nach Zigeunerbrauche*) s Hudorovac Mario. Imela sta dva sinova: Hudorovac Josef in Franz.
- Hudorovac Ivo, poročen »po ciganski navadi« (*verheiratet nach Zigeunerbrauche*) s Hudorovac Mario. Imela sta dva otroke: Hudorovac Andreas in Barbara.
- Hudorovac Martin, poročen »po ciganski navadi« s Hudorovac Katharino. Imela sta eno hčer: Hudorovac Katharina.
- Hudorovac Maria.

Občina Vinica (18):

V občino Vinica je bilo pristojnih 18 oseb, vse s priimkom Hudorovac. Po popisu sodeč je bilo teh 18 oseb razdeljenih v pet družin, pri čemer je bilo 10 odraslih zakoncev in osem otrok. Morebitne sorodniške povezave med posameznimi dužinami iz popisa niso razvidne. Popis za vse trdi, da so živele nomadsko življenje. Vsi odrasli moški oziroma vse moške glave družine so se preživljali s kovaštvom.

- Hudorovac Martin, kovač, domnevno poročen s Hudorovac Margaretho. Imela sta dva otroke: Hudorovac Georga in 8-letnega Franza.
- Hudorovac Miko, kovač, 25 let, domnevno poročen s Hudorovac Mario, 25 let. Imela sta dva otroke: dveletno Hudorovac Mario in dvomesečnega Mikota.

²²⁰ Po podatkih orožniškega popisa iz leta 1886 je bilo v okraj Črnomelj pristojnih 6 družin s priimkom Hudorovac v občini Tanča gora in 5 družin Hudorovac v občini Vinica. Studen, Andrej. Neprilagojeni in nevarni, 122.

- Hudorovac Mathias, *recte* Michael, kovač, domnevno poročen s Hudorovac Mario. Imela sta tri hčere: Hudorovac Katharino, Mario in Barbaro.
- Hudorovac Georg, kovač, domnevno poročen s Hudorovac Barbaro. Imela sta sina Hudorovac Georga.
- Hudorovac Ivo, kovač, domnevno poročen s Hudorovac Barbaro.

Zaključek

Predmet preučevanja magistrskega dela so posamezniki in skupine oseb, ki so jih avstrijski državnoupravni viri ob koncu 19. stoletja označevali za »cigane«. Za osnovno nalogo sem si zadala poiskati večje sklope virov, ki bi omogočili (tudi) mikrohistoriografski pristop. Izhajam iz ugotovitve, da obstoječe raziskave slovenskega zgodovinopisja in slovenske »romologije«²²¹ ne razpolagajo z dovolj podatki za večplastno zgodovinjenje tematike. Pisanje zgodovine posameznikov, družin in skupnosti, ki so jih državnoupravni organi (ali pa etnologi, jezikoslovci in drugi nosilci družbene moči) poznega 19. stoletja klasificirali kot »cigane«, je sicer dosegljivo prek izredno raznolikih sklopov virov, na primer umetniških – likovnih, literarnih – upodobitev »ciganov«, časopisnih virov, etnografskih in lingvističnih publikacij ter razprav pravnikov, kriminologov, zdravnikov in antropologov. Vendar imajo našteti sklopi virov očitne omejitve; omogočajo predvsem analizo *diskurza* o ciganih in ne ponujajo odgovorov na nekatera osnovna vprašanja o njihovi vsakodnevni realnosti. Če namreč nimamo nikakršnih podatkov o tem, kolikšna in kakšna populacija je veljala za cigansko, zaradi katerih kriterijev je posameznik bil označen za cigana, na kakšen način so lokalna oblastva reagirala na prisotnost ciganov, koliko oseb z etiketo »cigan« je bilo sodno obravnavanih in zaradi kakšnih prestopkov, do kakšnih interakcij je prihajalo med cigansko in necigansko populacijo, na kakšen način so bile skupine ciganov vključene v gospodarsko, kulturno življenje, tudi ne moremo ustrezno *kontekstualizirati* ostalih virov, ki so nam v izbranem obdobju na voljo, na primer kričeče senzacionalistična časopisna poročila o »ciganski nadlogi«, razprave pravnikov o morebitno ustreznih rešitvah »ciganskega vprašanja«, deželnozborske razprave s predlogi o »reševanju ciganskega vprašanja«, ipd.

Magistrsko delo prek analize gradiva fondov štirih okrajnih glavarstev na Kranjskem prispeva (pretežno) povsem nove informacije na področju zgodovinjenja ciganov na Kranjskem v zadnjih desetletjih obstoja Habsburške monarhije. Gradivo omenjenih fondov prehaja od najvišjih upravnih odredb ministrstva za notranje zadeve in odlokov deželnega predsedstva ter deželne vlade, do poročil okrajnih glavarstev, občin, orožniških postaj, okrajnih sodišč, pa vse do dopisnic in poštnih nakaznic posameznikov. Omogoča torej hkratno analizo splošnih

²²¹ O problematiki poimenovanja polja preučevanja glej publikacije Alenke Janko Spreizer, na primer Janko Spreizer, Alenka. »Zadrege poimenovanja Ciganov/Romov, polja njihovega proučevanja in socialna antropologija Ciganov/Romov.« *Monitor ZSA : revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 12/1-2 (2010), 83-131.

višjeupravnih odredb in njihovega dejanskega izvajanja na lokalni ravni, obenem pa skozi posamezne dokumente nežno proseva življenje posameznikov, označenih za »cigane«. Ravno tovrstna analiza po mojem mnenju prinaša glavno novost v epistemološkem pristopu k zgodovinjenju ciganov na Slovenskem.

Na eni strani nam uporaba tovrstnih virov omogoča odmik od perpetuiranja določenih stereotipnih in površnih predstav o »ciganih«, ki so, tako se zdi, zlasti posledica preveč vehementnega sklepanja na podlagi zelo skope količine virov. V ta sklop vehementnega prehitrega sklepanja na primer sodi poenostavljajoča trditev Vaneka Šiftarja, da so v Sloveniji Romi pred letom 1941 živeli na treh področjih, in sicer na Dolenjskem, Gorenjskem in v Prekmurju;²²² ali pa zmotne trditve Pavle Štrukelj, da iz obdobja konca 19. stoletja nimamo nobenega statističnega poročila o »dolenjskih in gorenjskih Ciganih«; da »do leta 1916 ni znanih nobenih resnejših odredb ali ukrepov glede Ciganov v Sloveniji«;²²³ in da so cigani Reichardi prvič dobili domovinsko pristojnost v občini Kropa ob koncu 19. stoletja.

Poleg popravljanja faktografskih zmot obstoječih publikacij in faktografskega dopolnjevanja obstoječega korpusa vedenja o ciganih na Kranjskem nam uporaba mikrohistoriografskega pristopa omogoči tudi subtilnejše zgodovinjenje. Preučevanje korespondence med višjimi in nižjemu upravnimi organi – letnih poročil o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« in okrožnic deželne vlade z dodatnimi navodili za postopanje s cigani – nam na primer razkrije večje in manjše diskrepance med državnimi/deželnimi regulativami in njihovim dejanskim izvajanjem na lokalni ravni. Zapisniki izjav posestnikov, ki so z neprijavljenim nudenjem prenočišča ciganom kršili zgasilne predpise in se znašli v kazenskem postopku, nam razkrijejo drobne variacije odnosa kranjskega sedentarnega prebivalstva do še ne popolnoma sedentariziranih skupin, ki so jih najverjetneje osebno poznali in bili z njimi v sporadičnih, a rednih kontaktih – konec koncev so nekateri posestniki izjavili, da so cigane že večkrat prenočili. Seveda lahko predvidevamo, da so zaslišane osebe svoje izjave prilagajale situaciji in se zaradi želje po oprostitvi kazni sklicevale na primer na strah pred cigani; pa vendar znatno število zaslišancev očitno ni čutilo potrebe po opravičevanju svojega dejanja. Iz njihovih izjav pa veje duh, ki pravzaprav diši zelo drugače kot sočasni diskurz v časopisnih člankih, ki vzklika o vsakodnevem ječanju kmečkega

²²² Šiftar, Vanek. »Jezik i kultura Roma u Sloveniji«, v: Tancer, Mladen (ur.), Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog: Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2011, 135.

²²³ Štrukelj, disertacija, 473.

prebivalstva pod cigansko nadlogo. Lahko ga obravnavamo kot skladnega s kulturo krščanske pietete do revnih in tradicionalnega kmečkega gostoljubja do brezdomcev.

Poleg popravljanja zmotnih oziroma površno ubesedenih tez obstoječe slovenske romološke produkcije sem želela z obravnavanimi mikrohistoriografskimi primeri izpostaviti razsežnost interakcij ciganov z oblastnimi organi. Namen mojih drobnih, morda suhoparnih, vsekakor pa sporadičnih navedb prošelj ciganov po glasbenih licencah in potnih dovoljenjih je vsaj ilustrativno pokazati, da je t. i. ciganska populacija – ki jo raziskovalci Romov tako pogosto ožigosajo za popolnoma izključeno iz siceršnjega gospodarskega, kulturnega, itn. življenja svoje okolice – očitno dobro poznala zakonska določila ter bila vešča legalnega ter produktivnega načina komunikacije z oblastmi. Na tak način so nekateri posamezniki lahko (iz)koristili legalno dostopne načine za dekriminalizacijo svojih dejavnosti.

Želja magistrskega dela je, da bi zanj vsaj delno veljale elokventne besede Arija Joskowitza (ki z njimi opisuje odlike avtoric, kot je Jennifer Illuzzi,²²⁴ ki je v svoji študiji prikazala, kako so Romi v Nemčiji in Italiji v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju včasih v svoj prid izkoriščali kontradiktorne zakone o državljanstvu): *»Although none of these studies challenges our understanding of Roma as victims of systematic state discrimination, they do offer a richer view of both Romani life and sovereign power than we have previously had. In the hands of these historians, Roma emerge as people who faced prejudice but also opportunities to shape their image as “Gypsies,” while, at the same time, states emerge as a complex web of competing institutions and administrators rather than homogenous bodies.»*²²⁵

Na koncu velja poudariti razveseljivo dejstvo, da je gradiva, na podlagi katerega lahko zgodovinimo cigane na Kranjskem in drugod, še ogromno. Arbitrarno ocenjujem, da sem pri pripravi magistrskega dela transkribirala približno 75%, in pri pisanju navedla približno 60% vseh najdenih dokumentov s cigansko tematiko v fondih zgolj štirih okrajnih glavarstev, pri čemer nisem upoštevala gradiva, ki se nanaša na medvojno obdobje, in sploh še nisem pregledovala gradiva ostalih slovenskih arhivov. Na podlagi pregledanega gradiva lahko sklepam, v katerih nadaljnjih fondih bi kazalo iskati nove sledi; prav gotovo velja pregledati fonde posameznih občin, kjer so imeli cigani domovinsko pravico, fonde okrajnih sodišč, drugih

²²⁴ Illuzzi, Jennifer. *Gypsies in Germany and Italy, 1861-1914 : Lives outside the law*. Palgrave Macmillan, 2014.

²²⁵ Joskowicz, Ari. »Romani refugees and the postwar order«, 764, 765.

okrajnih glavarstev, župnij. V arhivskem gradivu avstrijskega ministrstva za notranje zadeve in deželnih vlad bi morda lahko izsledili sistematičnejše hranjena letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi« za vseh dvaintrideset let (1888-1919) njihovega nastajanja. To bi nam omogočilo kvantifikacijo podatkov o sodnem in odgonskem obravnavanju ciganov. Sledeč delu Pavle Štrukelj, ki je za svoje raziskave pregledala (oziroma dala pregledati) matične knjige in v njih iskala navedbe ciganov, bi lahko še enkrat natančno pregledali rojstne, poročne in mrliške knjige. Sledeč delu Vaneka Šiftarja, ki je za območje Prekmurja delno pregledal zemljiške knjige in v njih našel navedbe ciganskih nakupov zemljišč, bi lahko pregledali zemljiške knjige tudi drugih regij in se tako morda dokopali do dragocenih podatkov o ciganskih lastnikih nepremičnin. Nadaljnje raziskave ne bi bilo smiselno v duhu metodološkega nacionalizma oziroma metodološkega regionalizma (ki ga je pričujoče magistrsko delo z uporabo gradiva zgolj za območje Kranjske vsekakor zagrešilo) omejevati na današnje slovensko ozemlje. Če pripoznamo, da se definicija ciganov s strani (avstrijskih) oblastnih organov poznega 19. stoletja opira zlasti na kriterij nesedentarnosti, je treba naše nadaljnje raziskovanje osvoboditi spon slovenskih in vključiti vsaj severnoitalijanske, hrvaške in avstrijske arhive. Menim, da bi nam vključitev tega dodatnega gradiva med drugim pomagala rekonstruirati ali vsaj bolje razumeti lokalne, regionalne in širše migracijske tokove oseb, klasificiranih kot »cigani«. Že hiter pogled v historiografsko produkcijo sosednjih držav – dela Floriana Freunda, Gerharda Baumgartnerja, Norberta Tandla, Magdalene Kröll, Danijela Vojaka, Paole Trevisan in Jennifer Illuzzi – nam zadostuje za utemeljitev tovrstnega pristopa, saj se v njihovih historiografskih delih pojavljajo nekateri isti »ciganski« priimki. V arhivskem pogledu mednarodno zastavljena študija bi morda pomagala razjasniti širjenje določenih priimkov oziroma vzorce migracij znotraj in onkraj Avstro-Ogrske.

S tovrstnimi izhodišči in v časovno daljšem loku bom avtorica svoje raziskovalno delo nadaljevala pri pripravi doktorske disertacije.

Povzetek

Magistrsko delo obravnava osebe, ki so jih avstrijski državnoupravni organi klasificirali kot »cigane«, v okvirnem obdobju zadnjih petih desetletij obstoja Habsburške monarhije. To je obdobje, ko so cislajtanske oblasti prvič po odlokih Marije Terezije in Jožefa II začele intenzivno posvečati pozornost ciganski populaciji oziroma sploh njenemu natančnemu definiranju. Državnoupravna definicija »ciganov« ob koncu 19. stoletja ni slonela na etnični kategoriji, temveč je bila izrazito socialna kategorija, ki je temeljni indic »ciganskosti« videla v nesedentarnosti oseb. Legislativni okvir za ravnanje s cigani se je opiral zlasti na zakone o domovinski pravici in podeljevanju državljanstva (ciganom, ki so jih oblasti smatrale kot »domače«, je bila podeljena domovinska pravica), na zakon o kodifikaciji potepuštvu in na odloke, ki so urejali institucijo odgona. Septembra 1888 je ministrstvo za notranje zadeve izdalo tim. »ciganski odlok«, ki pomeni prelomnico v avstrijskem obravnavanju ciganov, saj je bil prvi eksplicitno na cigane usmerjen cislajtanski zakon iz 19. stoletja. Po določilu štirinajste točke omenjenega odloka so morali lokalni oblastni organi od leta 1888-1919 pripravljati letna poročila o »uspehih boja proti ciganski nadlogi«. Ker letna poročila niso sistematično ohranjena v uporabljenih arhivskih fondih, zgolj ilustrativno navedem podatke iz nekaj letnih poročil treh različnih okrajnih glavarstev in nakažem relativno majhno število sodno in odgonsko obravnavanih ciganov. Postopke podeljevanja domovinske pravice in problematiko določanja očitno nestatično definirane domovinske pristojnosti prikažem na primeru ciganov Reichardov, pristojnih v občino Kropa. Institucijo odgona in prisilno delo spoznamo na primeru ciganskih kaznjenk, z odgonom poslanih v prisilno delavnico Lankowitz. Na podlagi kazenskih registrov ob prestopku neprijave prenočevanja ciganov spoznamo nianse interakcije med sedentarnim prebivalstvom Kranjske in potujočimi skupinami ciganov. Prek prošenj za glasbene licence in razna potna dovoljenja oziroma legitimacije spoznamo nekatere vzvode, prek katerih so ciganski posamezniki dosegli legalizacijo svojega načina preživljanja. Predstavim transformacije habsburškega državnoupravnega odnosa do ciganov tekom prve svetovne vojne in kontinuiteto rabe habsburških zakonskih regulativ o ciganih v Kraljevini Jugoslaviji. Magistrsko delo se zaključi z analizo popisov ciganske populacije s konca 19. stoletja.

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije

AS 131 Okrajno glavarstvo Kranj

AS 131/10, t.e. 2: Normalije v zvezi s cigani na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem, 1890-1933.

AS 133 Okrajno glavarstvo Ljubljana – okolica

AS 133/II/223 (t.e. 169) Poročila o ciganih, 1911-1913.

AS 133/II/279 (t.e. 207) Poročila o ciganih, 1916.

AS 133/IV/1239 (t.e. 236) Statistika kaznovanih ciganov, 1900-1920.

AS 134 Okrajno glavarstvo Logatec

AS 134/1192 Okrožnice glede ciganov, 1893.

AS 134/1197 Odgoni postopačev v matično domovino, kritje stroškov, 1893.

AS 134/1208 Obsodbe na prisilno delo in izpustitve, seznam ciganov obsojenih na prisilno delavnico, 1895.

AS 134/1165 Odgon postopačev in klatežev v njihovo matično občino po prestajanju kazni, 1898.

AS 134/826 Statistika: gibanje prebivalstva med kraji oz. potovanje v Ameriko, krošnjariji, naročilo državnega zakonika, seznam ciganov, 1900.

AS 134/1030 Poizvedovanje o domovinski pristojnosti posameznikov, ali so se vrnili domov, prisilni odgoni zaradi nemoralnosti, postopaštva, stroški odgona, 1900.

AS 134/963 Statistika o sprejemu ljudi v avstrijsko državljanstvo, zahtevki za naročilo državnega zakonika, poizvedbe o stanju krošnjarstva v letu 1900, o težkih deliktih, požarnem ogledovanju, o izdajanju potnih listov, o ciganih, o pregnanih, 1900-1901.

AS 134/1046 Navodilo občinam o poteku splošnega varstvenega preiskovanja, v katerem bi iskali predvsem osebe nevarne za javni red in cigane, 1901.

AS 134/806 Cigani, 1901.

AS 134/1235 Odgon odpuščenih kaznjencev, brezposelnih, klatežev v matično občino, 1902.

AS 134/1271 Prisilni odgon postopačev v matično občino, prenočevanje ciganov in njih nezglasitev pri žandarmeriji, 1905.

AS 134/1547 Zahtevki za povrnitev stroškov pri lovu na cigane, kritje stroškov za oskrbo, poizvednice o domovinstvu in gmotnem stanju, 1905.

AS 134/757 Statistika: poročila o številu ciganov, 1906.

AS 134/1285 Kršitev predpisov zaradi neprijavljenega prenočevanja klatežev, krošnjarjev, 1906.

AS 134/2113 Razno: cigani, 1910.

AS 134/968 Ugotavljanje domovinske pripadnosti cigana Antona Breščaka, sprejem v domovinsko zvezo, poravnava prevoznih stroškov za člana občine, 1911.

AS 134/1317 Poročila o morebitnih ciganih oz. ciganskih družinah naseljenih v posameznih občinah, 1912.

AS 134/2072 Razno: cigani v Žireh, 1912.

AS 134/1329 Prenočevanje ciganov, 1913.

AS 134/2115 Razno: cigani, 1913.

AS 134/1361 Tiralice za pobeglimi ruskimi ujetniki, cigani, 1915.

AS 134/1356 Navodila občinam, da ob prihodu dotičnih oseb postopajo po odgonskem zakonu, 1915.

AS 134/1137 Prestopki poselskega reda: neprijavljanje tujcev, prenočevanje ciganov, izgon klatežev v matično občino, 1916.

AS 134/1148 Tiralice za pobeglimi vojnimi ujetniki, pobeglimi cigani, prevaranti, 1916.

AS 137 Okrajno glavarstvo Radovljica

AS 137/A/434 (t.e. 107) Cigani, berači, postopači: pregon v matično občino, 1878.

AS 137/A/931 (t.e. 161) Okrožnice o ciganih, 1886.

AS 137/A/1277 (t.e. 200) Dovoljenja za predstave, glasbene licence, 1891.

AS 137/A/1287 (t.e. 200) Cigani, prestopki zoper tujo lastnino, 1891.

AS 137/A/1898 (t.e. 319) Seznam ciganov v občini Kropa, 1897.

AS 137/A/2066 (t.e.354) Domovinska pristojnost v zvezi s podporami, umobolnimi, poizvednice za pobeglimi iz zapora, cigani, 1899.

AS 137/A/2092 (t.e. 357) Raziskovanje identitete zapornikov, ciganov, umrlih, 1899.

AS 137/A/2307 (t.e. 394) Odgon ciganov, 1902.

AS 137/A/2447 (t.e. 425) Seznami odgnancev, stroški odgona, 1905.

AS 137/A/2451 (t.e. 425) Kršitve zglasilnih predpisov: neprijava ciganov, 1905.

AS 137/A/2452 (t.e. 425) Kazenski listi o izpuščenih zapornikih, obvestila občinam o zapornikih odgnanih v njihovo matično občino.

AS 137/A/2576 (t.e. 459) Prošnje za glasbene licence, kršitve predpisov, 1908.

AS 137/A/2577 (t.e. 459) Postopači, berači, cigani – izgon v matično občino, okrožnice, 1908.

AS 137/A/2697 (t.e. 487)

AS 137/A/2698 (t.e. 487)

AS 137/A/2864 (t.e. 522) Težave s cigani, 1911.

AS 137/A/2913 (t.e. 534) Spor glede občinske pripadnosti ciganov, 1912.

AS 137/A/2932 (t.e. 538) Identiteta ciganov, 1912.

AS 137/A/2933 (t.e. 538) Prestopki zglasilnih predpisov, neprijavljanje tujcev, ciganov, 1912.

AS 137/A/3263 (t.e. 603) Dovoljenja za izvajanje iger, glasbenih predstav, izvajanje glasbe brez dovoljenja, 1916.

AS 137/A/3264 (t.e. 603) Postopači in cigani, poročila in nadzor, 1916.

AS 137/A/3272 (t.e. 603) Oddaja v prisilno delavnico, ukrepi glede ciganov, 1916.

AS 137/A/3273 (t.e. 603) Spustitve s prisilnega dela, pobegi, 1916.

AS 137/A/3386 (t.e. 625) Glasbene licence, 1916, 1917.

AS 137/A/3387 (t.e. 625) Cigani, poizvednice, licence, statistike, kraje, 1917.

AS 137/A/3583 (t.e. 656) Okrožnica o ciganih na Dolenjskem, 1919.

Objavljeni viri

Herrmann, Anton. *Ergebnisse der in Ungarn am 31. Jänner 1893 durchgeführten Zigeuner-Conscription : Mit 5 graphischen Beilagen.* Im Auftrage des Königl. Ungarischen Handelsministers verfasst und herausgegeben durch das Kön. Ung. Statistische Bureau. (Ungarische Statistische Mittheilungen. Neue Folge. Band IX.). Budapest: Athenacum, 1895.

»Gesetz vom 10. Mai 1873, womit polizeistrafrechtliche Bestimmungen wider Arbeitsscheue und Landstreicher erlassen werden.« Reichsgesetzblatt, XXXVIII. Stück, 24. Juni 1873, šte. 108.

Časopisni viri

»Cigani in njih jezik.« *Kmetijske in rokodelske novice*, 21. avgust 1852.

»Cigani in njih jezik.« *Kmetijske in rokodelske novice*, 25. avgust 1852.

»Domače stvari : Ciganov na Kranjskem.« *Slovenski narod*, 20. junij 1879.

»Cigani kot zločinci.« *Slovenec*, 9. november 1910.

Literatura

Monografije

Halbrainer, Heimo. *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici : Vodnik za obhod.* Graz: Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 2003.

Illuzzi, Jennifer. *Gypsies in Germany and Italy, 1861-1914 : Lives outside the law.* Palgrave Macmillan, 2014.

Janko Spreizer, Alenka. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom : Znanstveni rasizem v raziskovanju Romov.* Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis – Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2002.

Mayall, David. *Gypsy Identities 1500-2000 : From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany.* Routledge, 2003.

Studen, Andrej. *Neprilagojeni in nevarni : Podoba in status Ciganov v preteklosti.* Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015.

Šiftar, Vanek. *Cigani : Minulost v sedanjosti.* Murska Sobota: Pomurska založba, 1970.

Štrukelj, Pavla. *Romi na Slovenskem.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.

Štrukelj, Pavla. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov : Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji.* Ljubljana: Družina, 2004.

Willems, Wim. *In Search of the True Gypsy : From Enlightenment to Final Solution.* London; Portland, Oregon: Frank Cass Publishers, 1997.

Zborniki

Jezernik, Božidar, ur. *»Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi« : narativne podobe Ciganov/Romov.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Lucassen, Leo, Wim Willems, Annemarie Cottaar, ur. *Gypsies and other itinerant groups : A socio-historical approach.* New York: St. Martin's Press, 1998.

Tancer, Mladen, ur. Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog : Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2011.

Članki v zbornikih

Baumgartner, Gerhard, Florian Freund. »Der Holocaust an den österreichischen Roma und Sinti.« V: *Zwischen Erziehung und Vernichtung. Zigeunerpolitik und Zigeunerforschung in Europa des 20. Jahrhunderts*, ur. Michael Zimmermann, 203-225. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007.

Mindler, Ursula. »Die Kriminalisierung und Verfolgung von Randgruppen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts am Beispiel der österreichischen "Zigeuner".« V: *Kriminologische Theorie und Praxis. Geistes- und naturwissenschaftliche Annäherungen an die Kriminalwissenschaft*, ur. Christian Bachhiesl in Sonja Maria Bachhiesl, 59-79. Dunaj: LIT Verlag, 2011.

Šiftar, Vanek. »Jezik i kultura Roma u Sloveniji.« V: *Dr. Vanek Šiftar – slovenski romolog: Ob devetdesetletnici rojstva in desetletnici smrti*, ur. Mladen Tancer, 135-143. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2011.

Widmann, Peter. »The campaign against the restless: criminal biology and the stigmatization of the Gypsies, 1890-1960.« V: *The Roma. A Minority in Europe: Historical, Political and Social Perspectives*, ur. Roni Stauber in Raphael Vago, 19-29. Budapest–New York: CEU Press, 2007.

Članki v znanstvenih revijah

Anžič, Sonja. »Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom! Prisilna delavnica v Ljubljani.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 50/3 (2002), 313-326.

Chiot, Daniel. »Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach. By Leo Lucassen, Wim Willems, and Annemarie Cottaar.« *The Journal of Interdisciplinary History*, 30/2 (1999), 306-308.

Clark, Colin. »Wim Willems, In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution«, v: *Ethnic and Racial Studies*, 23/4 (2000).

Cottaar, Annemarie, Leo Lucassen Leo, Wim Willems. »Justice or injustice? A survey of the policy towards gypsies and caravan dwellers in Western Europe in the 19th and 20th centuries.« *Immigrants and Minorities*, 11/1 (1992), 42-66.

Dukovski, Darko. »S ruba istarskog međuratnog društva: romske obitelji u Istri 1918-1938.« *Radovi*, 29 (1996), 237-248.

Illuzzi, Jennifer. »Negotiating the 'state of exception': Gypsies' encounter with the judiciary in Germany and Italy, 1860-1914.« *Social History*, 35/4 (2010), 418-438.

Janko Spreizer, Alenka. »Zadrege poimenovanja Ciganov/Romov, polja njihovega proučevanja in socialna antropologija Ciganov/Romov.« *Monitor ZSA : revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 12/1-2 (2010), 83-131.

Janko Spreizer, Alenka. »Vsebine vednosti o Romih in njihova transmisija.« *Monitor ZSA : revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije*, 12/1-2 (2010), 323-364.

Janko Spreizer, Alenka. »Socialnoantropološki pogled na slovensko romologijo.« *Monitor ISH : revija za humanistične in družbene znanosti*, 3/1-2 (2001), 29-63.

Joskowicz, Ari. »Romani refugees and the postwar order.« *Journal of Contemporary History*, 51/4 (2016), 760-787.

Klopčič, Vera. »Zgodovinski viri o Romih v Sloveniji.« *Razprave in gradiva*, 48-49 (2006), 38-53.

Lucassen, Leo. »"Harmful tramps" : Police professionalization and gypsies in Germany, 1700-1945.« *Crime, Histoire & Sociétés / Crime, History & Societies*, 1/1 (1997), 29-50.

McGarry, Aidan. »Ethnic Group Identity and the Roma Social Movement : Transnational Organizing Structures of Representation.« *Nationalities Papers*, 36/3 (2008).

Stariha, Gorazd. »"Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo!" : Odgon kot institucija odvrčanja nezaželenih.« *Zgodovina za vse*, 14/1 (2007), 37-76.

Studen, Andrej. »Neprilagojeni in nevarni Cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju.« *Acta Histriae*, 23/1 (2015), 97-112.

Štrukelj, Pavla. »Sinti: Zgodovinski oris.« *VIGENJC: Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, 8 (2008), 111-114.

Trevisan, Paola. »The internment of Italian Sinti in the province of Modena during fascism: From ethnographic to archival research.« *Romani Studies* 5, 23/2 (2013), 139-160.

Vojak, Danijel. »Odnos seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900.-1910.« *Sociologija sela*, 42/165-166 (2004), 363-383.

Vojak, Danijel. »Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910.« *Časopis za suvremenu povijest*, 36/2 (2004), 701-728.

Vojak, Danijel. »Zakonsko reguliranje položaja romskog stanovništva na području banske Hrvatske, 1873.-1918.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 37 (2005), 145-162.

Vojak, Danijel. »Bilješke iz povijesti Roma u Slavoniji, 1850.-1941.« *Scrinia slavonica*, 5 (2005), 432-461.

Seminarske naloge, diplome, magisteriji in disertacije

Haslinger, Michaela. »Rom heißt Mensch. Zur Geschichte des 'geschichtslosen Zigeunervolkes' in der Steiermark. (1850 - 1938).« Diss. phil., Graz, 1985.

Kröll, Magdalena. »Die administrative Bekämpfung des 'Zigeunerunwesens' in Österreich 1880-1938 : Diskriminierungen einer Minderheit als konstruiertes Problem.« Magistrsko delo, Universität Wien, 2016.

Štrukelj, Pavla. »Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije slovenskemu prebivalstvu.« Doktorska disertacija. Ljubljana, 1964.

Tandl, Norbert. »Die Bekämpfung der vermeintlichen Zigeunerplage in Österreich (1848-1938).« Diplomsko delo, Graz, 1999.

Zalar, Vita. »Romi in Sinti na Slovenskem med drugo svetovno vojno.« Diplomsko delo. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2014.

Zalar, Vita. »Aplikativni potencial gradiva Arhiva Republike Slovenije za pisanje zgodovine Ciganiv.« Seminarska naloga. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2015.

Zalar, Vita. »Mednarodne romske organizacije.« Seminarska naloga. Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2017.

Raziskovalna poročila

Škerlj, Božo (nosilec teme). *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju*. Ljubljana: Biološki inštitut Univerze : Pediatrična klinika, 1962.

Priloga 1

Izjava kandidatke

Spodaj podpisana Vita Zalar izjavljam, da je besedilo magistrskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in

dovoljujem/ne dovoljujem

objavo magistrskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum:

Podpis kandidatke:

Priloga 2

»Zigeunererlass« ministrstva za notranje zadeve z dne 14. septembra 1888.²²⁶

Zahlreiche immer wiederkehrende Klagen der Landbevölkerung in verschiedenen Königreichen und Ländern gegen die fortwährende Belästigung durch bestimmungslos herum wandernde Zigeuner und Zigeunerbanden, veranlassen das k.k. Ministerium des Inneren behufs einer wirksamen und einheitlichen Bekämpfung dieser Landplage folgende Anordnungen zu treffen:

1. Die unterstehenden Behörden in allen jenen Bezirken, welche an Ungarn und das Ausland angrenzen, sind anzuweisen, mit aller Umsicht, Wachsamkeit und Energie dafür zu sorgen, dass fremde Zigeuner oder Zigeuner-Familien, sowie namentlich Zigeunerbanden nicht über die Eindringlinge sogleich in der Richtung ihrer Provenienz zurückzuweisen und zurück zu drängen.
2. Das letztere hat auch seitens der Behörden anderer Bezirke im Einvernehmen mit jenen der Grenzbezirke in dem Falle zu/ geschehen, als solchen Zigeunern wider Erwarten trotz der Wachsamkeit der Behörden des Grenzbezirkes der unbemerkte Durchzug durch den letztern und das Eindringen in das Innern des Landes gelungen wäre.
3. Überhaupt sind alle Zigeuner, welche sich bestimmungslos oder ohne einen nachweisbar erlaubten Erwerb herumtreiben, wenn nicht durch die behördlichen Erhebungen nachgewiesen wird, dass sie im Geltungsgebiete des Schubgesetzes vom 27. Juli 1871 R. G. Bl. No 88 heimatsberechtigt sind, als Ausländer zu behandeln. Eine Zuweisung solcher Zigeuner als heimatlos zu einer inländischen Gemeinde nach § 19 des Heimatgesetzes vom 3. Dezember 1863 R. G. Bl. No 105 darf daher nicht stattfinden.
4. Alle geschäfts- und arbeitslos herumziehenden Zigeuner sind, insoferne nicht deren sofortigen Verschaffung über die Grenze nach Punkt 1 und 2 stattfand, ob sie nun Inländer oder Ausländer und ob sie mit Legitimationspapieren versehen sind oder nicht in Gemässheit des Gesetzes vom 24. Mai 1885 R. G. Bl. No 89 der strafgerichtlichen Behandlung als Landstreicher zuzuführen.

²²⁶ Ministrstvo za notranje zadeve je ta odlok šte. 14015 izdalo in poslalo deželnim vladam dne 14. septembra 1888. Nižjim upravnim oblastvom na Kranjskem je bil naznanjen z odlokom deželne vlade šte. 10065, dne 24. septembra 1888. Oblastni organi na Kranjskem so pri sklicevanju na vsebino odloka izmenjaje uporabljali obe označbi; včasih so se sklicevali na odlok šte. 14015, včasih pa na 10065. Vsebina obeh je identična. Glej: SI AS 131/10 (t.e. 2), Normale zur Landesreg. Z 10065 vom 24. 9. 1888. Abschrift.

Die zu einer derlei Abstrafung sich nicht eignenden Unmündigen sind der Gemeinde, wo die Zigeuner aufgegriffen wurden, zur einstweiligen Versorgung zu übergeben.

5. Sind Zigeuner deren Heimatrecht in einer Gemeinde der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nachgewiesen erscheint, als Landstreicher strafgerichtlich behandelt worden und ist bezüglich derselben die Abgabe in eine Zwangsarbeit oder Weiters der diesbezügliche Antrag im Sinne des § 7 des Gesetzes vom 24. Mai 1885 R. G. Bl. No 90 zu stellen, ist aber diese Zulässigkeit vom Gerichte nicht ausgesprochen worden, so hat die Schubbehandlung nach dem Gesetze vom 27. Juli 1871 einzutreten.

6. Handelt es sich um die Einlieferung besonders starker Zigeunerbanden an das Gericht, oder um die sichere Abschaffung solcher, so ist die etwa nöthige Militärassistenten in Anspruch zu nehmen.

7. Zigeuner, welche durch ihr Lagern in Banden oder durch das Weiden ihrer Zugthiere Schaden an Feldfrüchten oder am Forstgute verursacht haben, sind stets der Strafbehandlung nach dem betreffenden Feldschutzgesetze beziehungsweise nach dem Forstgesetze zuzuführen

8. Wird durch die, wenn irgend möglich, vorzunehmende ärztliche Beschau aufgegriffener Zigeuner sichergestellt, dass dieselben an infectiösen Krankheiten leiden, so sind die betreffenden Individuen in das im Orte befindliche Spital abzugeben, die übrigen scheinbar gesund befundenen aber sammt ihren Fahrnissen der Desinfection und einer nach der Incubationsdauer der constatirten Infectionskrankheit zu bemessenden Isolirung und Beobachtung zu unterziehen. Zeigt sich bei der erwähnten Beschau, dass die Zigeuner mit Ungeziefer behaftet sind, so ist an ihnen vor deren Abgabe in die Arrestlokalitäten, stets die erforderliche Reinigung und das vollständige Kurzschneiden der Haare vorzunehmen.

9. Die Pferde auftauchender oder aufgegriffener Zigeunerbanden, welche einer ansteckenden Krankheit verdächtig erscheinen, sind, wenn ein Thierarzt oder ein Kurschmied in der betreffenden Gemeinde oder in deren Nähe ansässig ist, durch denselben regelmässig in Bezug auf ihren Gesundheitszustand untersuchen zu lassen und sind solche Pferde, die mit Rotz oder Wurm behaftet befunden wurden, unter den entsprechenden Vorsichten nach Vorschrift des § 29 des allgemeinen Thierseuchengesetzes sofort zu vertilgen und ist bei Konstatirung anderer infectiöser Pferdekrankheiten nach den diesbezüglichen Bestimmungen des citirten Gesetzes

/:§.§. 15 bis 17, 31 bis 33 dann 35:/ vorzugehen. Auf Märkten sind die Pferde der Zigeuner von dem übrigen zu Markte gebrachten Viehe im Sinne des § 9 des allgemeinen Thierseuchengesetzes stets strenge abzusondern.

10. Bei jeder Aufgreifung wandernder Zigeunerbanden sind behufs Sicherstellung der Desentions- oder Schubkosten, der Verpflegskosten der Unmündigen /:Punkt 4:/, der Feld- oder Forstfrevelschadenersatz betrüge /:Punkt 7:/, sowie der Kosten der ärztlichen und thierärztlichen Beschau /:Punkt 8 und 9:/ deren Wägen, gesundbefundener Pferde und sonstige Effecten pfandweise zu beschreiben und in ämtliche Verwahrung zu übernehmen, sowie endlich eventuell zur Kostenersätze executiv zu veräußern.

11. Bewerben sich im Inlande heimatberechtigte Zigeuner bei ihrer zuständigen Aufenthaltsbehörde um Reiselegitimationen, so ist stets strengstens nach den bestehenden Paßvorschriften vorzugehen und namentlich durch geeignete Erhebungen sicherzustellen, ob der betreffende Zigeuner einen ordentlichen Erwerb nachzuweisen vermag. Auch solchen Zigeunern, welche für ihre Person einen ordentlichen Erwerb nachweisen, ist das Reisedocument in der Regel nur für sie selbst, nicht aber auch zugleich für weitere Familienangehörige auszufertigen.

12. Es ist von allen Behörden strenge darauf zu achten, daß die mit Bewilligungen zur Ausübung von Gewerben im Herumwandern oder mit Musiklizenzen versehenen Zigeuner, diese ihre Befugnisse nicht zu Ausschreitungen irgend welcher Art mißbrauchen. Sollte dieses constatirt werden, so ist ihnen der betreffende Erlaubnisschein abzunehmen und sammt der Thatbestandsbeschreibung der Behörde, welche denselben ausgestellt hat, zu übersenden, der beanständete Zigeuner aber nach der gegen denselben etwa durchgeführten Strafamtsbehandlung, wenn nöthig, der weiteren Behandlung nach dem Schubgesetze zu unterziehen. Der letztern Behandlung unterliegen auch die von demselben entgegen dem in der betreffenden Musiklizenz oder dem Erlaubnisscheine enthaltenen Verbothe mitgeführten Angehörigen.

13. Die Hauptaufgabe der Behörden bei der Bekämpfung des Zigeunerunwesens muß ein einheitliches Zusammenwirken bilden, zu welchem außer der Gendarmerie, namentlich auch die Gemeindevorstehungen als Lokalpolizeibehörden heranzuziehen sind, weshalb die unterstehenden Behörden anzuweisen sind, Gemeinden und Gendarmerie entsprechend zu belehren. Je mehr die nomadisirenden Zigeuner in ihrer Ungebundenheit beunruhigt und gestört

werden, desto mehr werden sie Gegenden meiden, in welchen nach deren geordneten administrativen Verhältnissen für Nomaden kein Raum mehr ist. Daher soll jedes Auftauchen einer Zigeunerbande in einem Gemeindegebiete, sofort dem nächsten Gendarmerieposten gemeldet werden, damit die obbezeichneten Amtshandlungen sofort mit allem Nachdrucke eingeleitet werden können. Sollten die Gemeindeorgane nicht im Stande sein, eine Zigeunerbande einzuliefern und die letztere etwa mittlerweile weitergezogen sein, so werden sie die Gemeindevorstehungen und Gendarmerieposten in deren Richtung die Zigeuner sich entfernt haben, durch Eilbosen hiervon zu verständigen haben, damit jedes weitere Eindringen der Zigeuner in das Innere des Landes wirksam hietangehalten, dieselben vielmehr zu Stande gebracht und außer Landes geschafft werden.

14. Bis auf Weiteres ist alljährlich im Monate Jänner dem Ministerium des Innern über die im Vorjahre in der Bekämpfung des Zigeunerunwesens erzielten Erfolge zu berichten.

Wien am 14. September 1888.

Schlagwort: Zigeuner, Maßregeln gegen bestimmungslos herumziehende.

Priloga 3

Slovenski prevod »ciganskega odloka« ministrstva za notranje zadeve z dne 14. septembra 1888.²²⁷

1. Morajo se vsi ciganje, kateri se brez cilja in brez dokazanega dopustljivega obrta okoli klatijo, če ni po oblastniških preiskavah dokazana njihova pristojnost v eno občino v državnem zboru zastopanih dežel, smatrati za inostrance, zaradi tega se ne smejo kot brezdomovinci odkazati eneje domači občini po § 19 domovinskega zakona od 3. grudna 1863.

2. Vsi brez obrta in brez dela okoli se klatujoči ciganje, če so domačini ali inostranci in če imajo potno dovoljenje ali ne, se morajo v smislu zakona z dne 24. maja 1885 drž. zak. št. 89 oddati kazensko sodnijski obravnavi kot potepuhi. Nedoletni, ki se ne morejo kaznovati po navedeni postavi, se morajo oddati občini, kjer so se prijeli cigani, da jih začasno preskrbi.

3. Če so posebno močne ciganske trope, se mora to takoj naznaniti, da se bodo, ako bode treba vojaške azistence odposlalo.

4. Ciganje, kateri so po svojem taborišču v tropah ali pa po paši svoje oprežne živine napravili na poljskih pridelkih ali na gozdnem imetji škodo, se morajo zmeraj kazenski obravnavi po dotičnih zakonih za poljsko varstvo oziroma po gozdni postavi dostaviti.

5. Če se po zdravniški preiskavi – katera mora se goditi, če je le mogoče – prijetih ciganov dokaže, da so taisti na kužnih boleznih bolni, se morajo dotične osebe odati v bolnišnico v kraju se nahajajočo, drugi na videž za zdrave spoznani z njihovimi rečmi vred, se pa morajo desinficirati in se po določeni čas dotične kužne bolezni v odstranitnico ali opazovalnico oddati. Če se pri tem ogledu pokaže, da so cigani grintavi (da imajo uši i. t. d. na sebi) se morajo taisti pred oddajo v zapor kolikor je treba osnažiti in se čisto na kratko ostriči.

6. Konji se prikazajočih ali zasačenih ciganskih trop, kateri so sumljivi kužnih boleznih, se morajo po živinozdravniku, če je kateri v dotični občini ali blizu nastavljen, redno preiskati glede

²²⁷ Besedilo slovenskega prevoda je krajše od originalnega odloka ministrstva za notranje zadeve. Avtorici ni znano, na kakšen način je prevod nastal oziroma ali je bil to standarden prevod, ki se je poslal nižjeupravnim oblastvom na Kranjskem. Nanj sem naletela v dopisu okrajnega glavarstva Kranj z dne 10. avgusta 1897, naslovljenega na vse občine v okraju. V tem dopisu je okrajno glavarstvo Kranj grajalo občinske oblasti zaradi neustreznega izvajanja določil ministrskega odloka z dne 14. septembra 1888. Za osvežitev spomina je občinam poslalo zgoraj prepisano slovensko različico.

njihovega zdravja, in se morajo takšnji konji, kateri so smrkljavi ali glistavi, po primernih previdnostih po predpisu § 29 splošnega zakona o kužnih živinskih boleznih pobiti. Pri spoznanju drugih kužnih konjskih bolezni pa se mora postopati po dotičnih določbah navedenega zakona (§§ 15-17, 31-33 in 35). Na sejnih se morajo ciganski konji od druge na sejem pripeljane živine zmiraj v smislu § 9 navedene postave strogo ločiti.

7. Pri vsakem zasačenju potujočih ciganskih trop se morajo zaradi zavarovanja odgonskih in kazenskih stroškov, dalje preskrbnih stroškov za nedoletne, zaradi povrnitve poljske in gozdne škode, kakor tudi zaradi stroškov zdravniške in živinozdravniške preiskave, njihovi vozovi, zdravi konji in druge reči zastavno popisati in v uradno shrambo prevzeti, kakor konečno za slučajno poplačanje drugim potom neizrekljivih pravnomočno naloženih odškodnin eksekutivno prodati.

8. Strogo se mora gledati na to, da z dovoljenjem k izvršbi obrta v pohajanji ali z godbenim dovoljenjem prevideni cigani, to njihovo pravico ne zlorabijo v kakšnem oziru. Ko bi se to dokazalo, se jim mora dotično dovoljenje odvzeti in s popisom čina semkaj predložiti, dotični cigan pa se bo moral, po morebiti proti njemu dopeljani kazenski obravnavi, ako bode treba, oddati k dalnej obravnavi po odgonskem zakonu. Po ravno tem zakonu je tudi postopati proti ciganom, kateri nasproti v godbenem ali drugem dovoljenji se nahajajoči prepovedi, seboj vlačijo take cigane, ki niso v dovoljenji navedeni.

Predstoječe naredbe se v natanko izpolnjevanje dajejo z naročilom v vednost, posebno pozornost obračati na cigane, in po enomernem skupnem postopanju županstev in žandarmerije konec napraviti še zmeraj se nahajajočemu ciganstvu.²²⁸

²²⁸ SI AS 131/10 (t.e. 2), Dopis okrajnega glavarstva Kranj, 10. avgust 1897.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je magistrsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 4. 9. 2017

Vita Zalar